

ÚJ FOLYAM XI. 11-12. SZÁM BUDAPEST, 2002. DECEMBER ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

TÍZÉVES A MAGYAR SZEMLE – MÁDL FERENC: 1956, AZ EURÓPAISÁG ÉS AZ EU – A KOR KIHÍVÁSAI: GÁLFALVI ZSOLT, HORVÁTH JÁNOS – MEGGYESI TAMÁS: PARAINESIS – MOHÁS LÍVIA A BELSŐ SZILÁRDSÁGRÓL – CZAKÓ-BANGA: A KOCKÁS HALACSKA – JOVÁNOVICS GYÖRGY VESZELSZKY BÉLÁRÓL – SZEPESI ATTILA BERDA JÓZSEFRŐL – GRANASZTÓI GYÖRGY: ZSIDÓKÉRDÉS? – A LELKIISMERET FÁJDALMA VAGY ESZKÖZ?

HÍREK. A Magyar Szemle új folyama 1992 novemberében indult meg. A tizedik évfordulóra tematikus Magyar Szemle-antológiát válogattunk össze az elmúlt évtized változásait bemutató legjobb írásainkból. A kötet az év végén jelenik meg a Válasz Kiadó gondozásában, és előfizetőink kedvezményesen juthatnak majd hozzá.

Az ősszel folytattuk a Magyar Szemle-esteket a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében, a hónap első vagy második hétfőjén. Október 7-én Nagy Ferenc miniszterelnök külpolitikájáról beszélgetett Csicsery-Rónay István, Gábor Róbert és Horváth János. A beszélgetést Jeszenszky Géza vezette. November 11-én Földkérdés 2002 címen Horváth János és Tanka Endre tartottak előadást, a beszélgetést Kodolányi Gyula vezette.

Estjeinkre szerkesztőségi előfizetőinknek meghívót küldünk, de a rendezvényeket a sajtó útján is meghirdetjük.

2003-ban lapunk ára az újságosoknál 388 forintra emelkedik. Előfizetőink kedvezményesen, továbbra is számonként 288 forintért kapják meg a lapot. A lap árát 1996 óta nem emeltük, a mostani emelés nem követi az azóta felhalmozódott inflációt sem.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2001) kedvezményenél vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 4800 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE TELJES SZÁMAI 2001 decembere óta olvashatók a világhálón. A korábbi számok terjedelmének kb. 40%-a érhető el elektronikusan.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>;

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,*
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,*
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Máti Livia, D. Veszelszky Sára

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XI.	11–12. SZÁM	2002. DECEMBER
<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>A Magyar Szemle tíz évéről</i>	3
<i>MÁDL FERENC</i>	<i>1956, az európaiság és az Európai Unió</i>	6
<i>Dr. HORVÁTH JÁNOS</i>	<i>A korszerű családi gazdaság</i>	15
<i>GÁLFALVI ZSOLT</i>	<i>Globalizáció és kultúra</i>	28
<i>GRANASZTÓI GYÖRGY</i>	<i>Zsidókérdés? I.</i>	35
<i>MEGGYESI TAMÁS</i>	<i>Parainesis</i>	53
<i>MOHÁS LÍVIA</i>	<i>A belső szilárdságról</i>	85
<i>CZAKÓ GÁBOR– BANGA FERENC</i>	<i>A kockás halacska</i>	108
<i>PETRIK BÉLA</i>	<i>Bibó István és a Parasztpárt centruma II.</i>	110
<i>HELTAI GYÖNGYI</i>	<i>A Fáklyaláng Erdélyben</i>	123
<i>LÁSZLÓFFY ALADÁR</i>	<i>Vitorla szélcsendben</i>	145
<i>SZEPESI ATTILA</i>	<i>A költő árnyéka</i>	152
<i>1% METAFIZIKA</i>	<i>Gyökössy Endre: Isten elfelejtett nyelve, az álom</i>	156

KÖRKÉP

JOVÁNOVICS GYÖRGY	<i>A művészi ábrázolás rejtett tartalékai</i>	159
STURM LÁSZLÓ	<i>A meghasadt világ</i>	168
GRÓH GÁSPÁR	<i>Korok és pörök</i>	173
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Az Európa-udvar Komáromban</i>	181
TÓTH KLÁRA	<i>Az a nap</i>	185
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>„Bal, jobb, bal!”, avagy a választások éve után</i>	189
BRENNER JÁNOS	<i>Választások után – válaszok nélkül</i>	199
SZABADOS GYÖRGY	<i>Búcsú Balogh Jánostól</i>	205
	<i>Summaries</i>	208
	<i>E számunk szerzői</i>	211

E számunkat Veszelszky Béla műveivel illusztráljuk. A címlapon Kunszt Györgyné portréja, 1970 (olaj, vászon, 119×80 cm) A reprodukciók Lugosi Lugo László munkái.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A MAGYAR SZEMLE TÍZ ÉVÉRŐL

Tízéves a Magyar Szemle új folyama: első számunk 1992 novemberében jelent meg.

Sokáig nem akarunk elidőzni a jeles alkalomnál, szívesebben tekintünk előre, a jövőendő feladatok felé. A tizedik évforduló valódi számadását az az antológia jelenti majd, amely a közeljövőben jelenik meg a Válasz Könyvkiadónál, és válogatást ad tíz év írásaiból. A bőség zavara miatt abban is csak egyetlen témakörre futja majd: a korszakos változásra, amiben 1989 óta élünk itthon mi, és az egész világ.

De a rövid emlékezés és számvetés kikerülhetetlen a jubileumi szám elején. Könnyű lenne most idetennünk a lap beköszöntő írását, benne a megnevezett célokat, témákat, feladatokat, és megkísérelni a választ: mit valósítottunk belőlük meg? A válaszok tanulságosak volnának, de csak egy-egy elemet adnának a teljes képhez. Egy folyóirat – mint bármelyik intézmény – tíz év alatt szinte olyanná lehet, mint az élő szervezet. Karakterét világosan látjuk, bár meghatározni, elemezni nehezebb. Története van, s ez a történet éppen ennek a karakternek a története, a módosulásoké, gyarapodásé, fogyásé. Vannak esetlenségei, fogyatékoságai – és hiteles, szerethető.

Azt gondolom, éppen ez az igazi sikerünk: az, hogy a Magyar Szemlének karaktere lett, ami mással összetéveszthetetlen. Pontosan érzik ezt a lap szerzői: a hozzánk érkező írások többsége beletalál abba a mezőbe, ahol munkálkodunk. S ha olykor nem egészen – lehet, igaza van, s nekünk kell hozzája igazodnunk.

Kétkedés és értetlenség elég fogadott bennünket az elején. Mi az, hogy esszé-folyóirat? Miért nincsenek rovatok a lapban? Hol találtok specialistákat, akik tudnak közérthetően írni? Hol rejtőznek ismeretlen szerzők? Kinek jut ma ideje gondolkodásra? Mi az, hogy közgondolkodás? Röviden a kérdések arra vonatkoztak, hogyan lesz a semmiből valami.

A kérdésekre megadta a választ az élet. Jobban mondván, jövendő – s ekkor még jórészt előttünk is ismeretlen – szerzőink, akik az első számból és a beköszöntő írás hívószavaiból megértették, hogy mire törekszünk, s aztán évről évre közelebb segítettek bennünket a kibontakozáshoz, karakterünk kiteljesedéséhez. Visszaigazolták reményeinket, bizonyították, hogy látomásunk a lapról nem volt káprázat.

A Magyar Szemle történetében – mint minden valamirevaló élettörténetben – voltak válságok is, kicsik és nagyok. Igazán nagy egy volt: 1996 végén, amikor úgy látszott, hogy elfogy a pénz és elfogy a lelki erő is a folytatáshoz. Ekkor a lap belső és külső munkatársai, az igazgatóság tagjai azt mondták: nem szabad abbahagyni, még rövid időre sem. A legtüzesebb közülünk a legidősebb volt: Balogh János bácsi, akitől e számunkban búcsúzunk el szomorú szívvel. Úgy döntöttünk hát, hogy a feladás helyett a tisztességet választjuk. A költségeket minimalizáltuk – úgyis ez volt akkoriban a társadalmi optimum. Megkurtítottuk a szerkesztők, szerzők, munkatársak honoráriumát. Rátértünk a ritkább megjelenésre és a sokkal olcsóbb, kisebb formátumra – amit mindenki rögtön megszeretett, s ami természetesen adott helyt Körkép rovatunk létrejöttének. Így alakult ki az a mai arculat, amit a magunkénak érzünk. Így lett végül az élet-halál küszködésből újjászületés.

A Magyar Szemlét tehát jórészt a munkatársak és a szerzők önzetlensége mentette meg, és fennmaradásukat azóta is elsősorban ugyanennek az önzetlenségnek kö-

szönhetjük. A Magyar Szemlében dolgozni, ide írni egyet jelent azóta is a szolidaritással. A lap iránt, a magyar szellemi élet iránt. És még két elkötelezettséget: a minőség iránt, és a vélemény szabadság iránt.

A tíz évet tehát szeretnénk megköszönni szerzőinknek, valamint külső és belső munkatársainknak. Szeretnénk megköszönni néhány támogatóknak, aki barátsággal, bizalmával évek óta mellettünk áll. Végül pedig – de első helyen – olvasóinknak, akiknek a Magyar Szemlére nyilvánvalóan szükségük van.

KODOLÁNYI GYULA

K. Máté Ferenc

341.140.1X

A magyar forradalom méltatása
és az uniós működés jelen

1956, AZ EURÓPAISÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ*

elője

Meghatódottan és megrendülten emlékezem önökkel együtt az 1956. évi magyar forradalomra, annak mártírjaira és hőseire. 1956. október 23-a európai jelentőségű pillanat volt. Azt is mondhatnánk, 1956-ban az volt az európai történelem, ami Magyarországon történt.

1956-ban a nemzeti összefogás Budapesten és az egész országban azért küzdött, hogy ez a kicsi ország a szabadság és a demokrácia útjára lépjen, és újra része lehessen Európának. A forradalom szabadságharcná nőtt, Magyarország függetlenségéért és szuverenitásáért.

Forradalmát és szabadságharcát a nép megvívta. Ezek és ezek mentek a barikádra. A nép elszánt volt és győzött.

Az egyéni bátorságnak, hősiességnek és önfeláldozásnak számos csodálatos példájával lettünk gazdagabbak ezekben a napokban. Csak egyetlen véres délelőttön több mint százan estek el Budapesten a Parlament előtti téren.

A külföldi katonai erők által fenntartott politikai hatalom a felkelés hatására összeomlott, a társadalom önszervező ereje felszabadult, és néhány nap alatt megteremtette saját igazgatási egységeit, a forradalmi bizottságokat, a munkás- és nemzeti tanácsokat.

* Elhangzott 2002. október 22-én Strassbourgban, az Európai Parlament ülésén.

A forradalom vezetői tudták, hogy mi, magyarok egyedül nem tudjuk függetlenségünket és saját rendünket megvédeni.

A szabadságharcot idegen csapatok 1956. november 4-én megtámadták és néhány nap alatt leverték, bár az ellenállók még sokáig tartották magukat. Véres megtorlás következett. Százakat végeztek ki, tízezrek kerültek börtönbe.

1956. október 23-a talán a legeurópaibb pillanata volt a közelmúlt európai és magyar történelmének. A szabadság európai és magyar szelleme ekkor mutatta meg, hogy nem hódol meg, nem adja be a derekát a totalitárius szellem hatalma előtt. Az eseményeknek ezt a jelentését olyan európai elmék ismerték fel akkor azonnal, mint Albert Camus, François Mauriac és Borisz Paszternak, hogy csak néhányat említek közülük.

Albert Camus így írt 1956 novemberében:

„Létezik egy igazi Európa, mely abban egységes, hogy az igazság és a szabadság nevében ellenszegül a zsarnokságnak. A magyar szabadságharcosok ezrei ma ezért az Európáért halnak meg.”

François Mauriac pedig így látta ugyanekkor a forradalom történelmi vívmányát:

„Amikor az erősebb szisztematikusan embertelen, akkor a történelem irányultságát talán a gyengébb akarata fogja megszabni.”

Camus és Mauriac már látták, hogy a forradalom és szabadságharc bukása elkerülhetetlen, hogy a nyers erő egy időre ismét győzedelmeskedik. A megtorlás és a terror mélypontján, 1958. június 24-én, Nagy Imrének, a forradalom miniszterelnökének kivégzése után, Borisz Paszternak francia nyelvű levelezőlapot küldött Budapestre. Nem törődve a szovjet és magyar levélcenzúrával, a maga fenyegetett helyzetével, Paszternak a következőket írta ezen a levelezőlapon barátjának, Illyés Gyulának, az *Egy mondat a zsarnokságról* című drámai sodrású vers költőjének:

„Kinek mondhatnám el, mennyire lesújt, elcsüggeszt, hogy újra fellángolt az embertelen kegyetlenkedés, amelyről azt hittük, örökre a múlté ... Mennyire megaláz a rossznak ez a mindenhatósága, amelyet nem korlátoz a jó!”

Ahogy ezek a történelmi tanúk mondták, ebben az európai pillanatban az igazság és a szabadság hangja, a gyengébbé szólalt meg a zsarnoksággal és a szisztematikus embertelenséggel szemben. Rámutatott a történelem irányultságára, ahogy Mauriac mondta... Valóban, éppen ezek Európa igazi spirituális értékei. Meg az az erkölcsi bátorság és nemeslelkűség, amelyet Paszternak tanúsított a zsarnokság uralma alatt is.

Sok személyes beszámolóból tudjuk, hogy Európa meghatározó politikusai közül nem egynek életre szóló fordulópontot hozott a magyar 1956. Ez indította őket a tudatos politizálás útján. Ekkor hullt le végleg a lepel a totális diktatúráról. Ekkor ismerték fel annak valódi arcát azok, akik illúziókat tápláltak felőle.

A megtorlás alatt magyarok százezrei menekültek Nyugatra, ahol tehetséges és tisztességes magyarok sokasága mutatta meg, mire képes az egyenlő esélyek, a tisztességes verseny és a szolidaritás nyugati világában, az európai és amerikai demokráciákban. Sokat tettek azért, hogy életben maradjon a Nyugatban az a tudat, hogy Európa keleti felét nem szabad elmerülni hagyni.

Engedjék meg tehát, hogy 1956-ra emlékezve Európa e jeles fórumán megköszönjük önöknek honfitársaink befogadását. És emlékezzünk meg azokról a nyugat-európaiakról is, akik életüket kockáztatták a magyar forradalomért: újságírókról és közemberekről, és aki meg is halt érte, a nemes, nagyszerű dán diplomatáról, Bang-Jensenről.

Talán megbocsátják, hogy ilyen hosszán időztem el egy történelmi eseménynél, '56 magyar forradalmánál. Azért tettem, mert 1989–90 ennek a szellemnek a győzelmét

hozta el Kelet-Közép-Európában. Ez, tudjuk, győzelem volt egész Európa számára, egészen a berlini fal leomlásáig.

A feladat azóta is az maradt, hogy hűek maradjunk ehhez a szellemhez. Ez a hűség nem könnyű. A nagy feladat a hétköznapiok apró küzdelmes feladataira bomlik le.

Megint Camus szavaival szólok, aki a már idézett, *A magyarok vére* című írásában így fogalmazott: „Nehéz minékünk méltónak lenni ennyi áldozatra. De meg kell kísérelnünk, feledve vitáinkat, revideálva tévedéseinket, megsokszorozva erőfeszítéseinket, szolidaritásunkat egy végre egyesülő Európában.” 1956 – a mártírok és hősök továbbélő ereje, a nép igaz emlékezése – tartotta fenn ezt a hitet és erőt.

A nagy feladat ma számunkra az európai integrációhoz való csatlakozás lett. Ez magában foglalja azt az egész programot, amit 1989/90 óta békés forradalmunk jelentett és jelent számunkra. A szellemi, politikai és jogi újjáépítést, a gazdasági átalakulás és a felzárkózás immár tizenkét-tizenhárom éves folyamatát. Az út nehéz, az iram hatalmas. Sok az öröm és a siker, de sok az áldozat, az erőfeszítés, a lemondás is. De nincsen, nem volt más esélyünk, mint hogy a szívünket és érdekeinket követve a lehető leggyorsabban felzárkózzunk az Európai Unióhoz.

Az Európai Unió bővítése történelmi esélyt ígér nekünk. De úgy gondolom önöknek is. Nem lehet közömbös az önök számára sem, hogy hol húzódnak az Európai Unió határai. Meggyőződésünk, hogy nélkülünk az egységes Európa politikai torzó maradna. Európa mindig meggyengült, amikor középpontja Nyugat felé tolódott el, amikor elvesztette Közép-Európát.

Most a történelem parancsa és az Európai Unió akaratára világosnak látszik: Kelet-Közép-Európa államait fel kell venni a tagok sorába.

Ez a mostani október 23-a lesz az első, amikor már szinte a bizonyosság erejével mondhatjuk el, hogy Ma-

gyarország kézzelfogható időn belül az unió tagja lesz. Az Európai Bizottság Magyarországról szóló jelentése és a tagjelölt országokat együttesen értékelő stratégiai jelentés házákat azok között az országok között sorolta fel, amelyek a csatlakozási tárgyalásokat ez év végéig befejezhetik, és 2004-ben az Európai Unió tagjaivá válhatnak. A sikeres ír népszavazással újabb akadály hárult el a bővítés elől. Innen is szeretném kifejezni elismerésemet az ír népnek felelősségteljes döntéséért!

A csatlakozás jelentősége számunkra messze túlmutat a politikai, gazdasági, pénzügyi és igazgatási integráción. Olyan közösség tagjai szeretnénk lenni, amely az európai szellem közös értékeire épül. Azokra a közös értékekre, melyek civilizációnkat évezredek óta éltetik. De amelyek életben tartásáért naponta meg kell küzdenünk. Tartozunk országunk polgárainak azzal, hogy felemelt fővel válhassanak az Európai Unió tagjává.

Az értékek Európájának középpontjában az embernek kell állnia, minden ember egyenlő méltóságának. A közös Európa minden állampolgára iránt ugyanazokkal a jogokkal és ugyanazzal a felelősséggel tartozik. A magyarok iránt is.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás támogatottsága Magyarországon jelenleg magas. A felmérések 70–80%-os igen szavazatot valószínűsítenek. A magyar állampolgárokban Európáról pozitív kép él. A nagymértékű támogatottság egyértelműen abból a meggyőződésből fakad, hogy Magyarország egyenrangú tagja kíván lenni az európai államok közösségének.

Európa egyesítése számunkra nemcsak politikai jelző. Hitünk szerint az egységnek a feltételekben is tükröződnie kell. Nemcsak az fontos számunkra, hogy az Európai Unióhoz csatlakozzunk, hanem az is, hogy méltó feltételekkel. Hogy konkrétabb legyek: tartósan nem érvényesülhet olyan politika, amely különbséget tesz a régi és az új tagál-

lamok között például a mezőgazdaság, a közvetlen kifizetések vagy a pénzügyi források elosztása terén. A méltó és igazságos helyzet olyan lehet, amelyben a magyar állampolgárok a tagság előnyeit már az első pillanattól kezdve érzékelik, és felzárkózásuk esélye egyre növekszik.

Az egyenlőségről beszélve végül szeretnék említést tenni még egy problémáról. Ez önök előtt is ismert. Sőt élvezzük is ehhez az Európai Parlament támogatását. Azért emelek szót, hogy Magyarország, lakosságának száma alapján, az Európai Parlamentben nem húsz, hanem huszonnégy helyre jogosult. Ha ennél kevesebb képviselőt küldhetnénk az Európai Parlamentbe, az az arányos népképviselő elvének megsértését jelentené.

Európa minden polgárának egyenlősége azt is jelenti, hogy mindenkit diszkrimináció nélkül kell e közösség tagjának tekinteni. Ebbe a körbe a társadalom peremén élők, a szegények, a marginalizált személyek és csoportok is beletartoznak. Európa egyetlen polgárát sem rekesztheti ki, mindegyiküket be kell fogadni a társadalmi, kulturális háttérétől függetlenül. Magyarország is a szolidaritás Európáját akarja erősíteni. Nekünk, magyaroknak is sok a teendőnk ezen a téren.

Külön feladatunk a jelentős létszámú roma lakosság hátrányos társadalmi helyzetének javítása, társadalmi integrációjának előmozdítása. Ez történelmi léptékű feladat. Az elmúlt években a kormányzat komoly intézményi, pénzügyi és szociális lépéseket tett a roma lakosság felzárkóztatásáért. Még többet kell tenni. A cigányság esélyegyenlőségének javításához a kormányzati cselekvés és a széles társadalmi összefogás komplex eszköztárára van és lesz tartósan szükség.

Önök számára is nyilvánvaló, hogy nem sajátosan magyar, hanem európai problémával van dolgunk. Ezzel a megállapítással felelősségünket nem kívánjuk elhárítani, de számítunk az összeurópai tapasztalatokra és támoga-

tásra. A jó megoldások modellt nyújthatnak a hasonló gondokkal küzdő többi európai országnak is.

A keleti bővítés nemcsak a csatlakozó országok, hanem az unió jelenlegi tagállamai és polgárai számára is előnyökkel fog járni. Felbecsülhetetlen annak szimbolikus ereje, amit a kontinens békés és demokratikus újraegyesítése minden európai számára jelent. A bővítés után tovább fog nőni Európa kulturális sokszínűsége. Jelentős gazdasági előnyöket fog hozni az eddigi tagállamok számára az egységes piac számottevő bővülése. Európa kettéosztottságát és bizonytalanságát a stabilitás és az átfogó biztonság váltja föl.

Esély nyílik a konfliktusok békés rendezésére, a különböző etnikai közösségek harmonikus együttélésére. Az így kialakult gazdaságilag, politikailag, társadalmilag egyaránt hatalmas uniónak lesz ereje arra, hogy mérsékelje és szabályozza a globalizáció veszélyeit.

Az Európa jövőjével foglalkozó Konventben a magyar résztvevők is egyre inkább szembe találják magukat azzal a kérdéssel, hogy vajon milyen Európai Uniónak leszünk a tagjai.

Magyarország kész továbbhaladni az integráció útján az egyesült Európa felé. Magyarország, ha szükséges, kész lesz arra, hogy kellő megfontolás és mérlegelés után hozzájáruljon ahhoz, hogy további hatásköröket gyakoroljunk közösen. Számomra mint jogász számára természetesnek tűnik, hogy az Európai Uniónak a nemzetközi színtéren jogi személyiséggel kell rendelkeznie.

Biztonságpolitikai szempontból 2001. szeptember 11-e fájdalmasan és minden korábbinál egyértelműbben tudatosította felelősségünket abban, hogy meg kell teremteni az erős és egységes uniót, amely a transzatlanti együttműködés részeként gyors és hatékony cselekvésre képes.

Fontos számunkra, hogy az intézményi reformok után a polgárok elfogadják az uniós intézményeket, hogy azok-

VESZELSZKY BÉLA A VÁRADI UTCÁBAN, 1967
Veszelszky Sára felvétele

nak valódi, nép általi legitimitásuk legyen, a demokrácia értékei kiteljesedjenek. Ezekhez a reformokhoz kereteket a föderális európai alkotmánynak kell adnia.

Fontosnak tartjuk az egyesült Európában a kisebbségi jogok minél teljesebb érvényesülését. Fenn kívánjuk tartani, és el kívánjuk mélyíteni kapcsolatainkat a külföldön élő magyarsággal. A tagjelölt országok számára támasztott úgynevezett koppenhágai kritériumok a kisebbségi jogok tiszteletben tartását is tartalmazzák.

Ezzel ellentétesnek látjuk, hogy az Alapvető Jogok Chartája nem foglalkozik kielégítő mértékben a kisebbségek kollektív jogaival. Szükséges, hogy a kisebbségek kollektív jogait megfelelő intézmények is biztosítsák.

Az integráció folyamatában Magyarország nagy jelentőséget tulajdonít a nemzeti identitás és a nemzeti kultúra megőrzésének. Úgy véljük, hogy erre az Európai Unión belül az esély nagyobb, mint egyedül birkózva a globalizáció erőinek pozitív és negatív hatásaival. A 21. század Európája olyan közösség kell legyen, amelynek fontos tartópillére a történelmi, nyelvi, kulturális önazonosság megőrzése, erősítése, a sokszínűség és a nemzeti kultúrák kölcsönös egymásra hatása.

Sokan mondták; hadd fejezzem be itt én is azzal, hogy az Európa-eszme történeti üzenete az újkori századok kulturális forrásaiból érkezett a 20. század küszöbére; hogy Európa mindenekelőtt kulturális közösség, amely a múltból nőtt ki, és a nemzetek kultúrájának kohéziós értékei nélkül nem létezhet. Ez a mi hitünk, és nem kevés.

MÁDL FERENC

G

A KORSZERŰ CSALÁDI GAZDASÁG

Az Európai Unió mindig is olyan mezőgazdasági birtokrendszer kialakítását szorgalmazta tagjainál, amelyben a *kis- és középméretű családi gazdaságok* játsszák a meghatározó szerepet. Ezt az elvárást újabban azzal a kritériummal egészítette ki az Unió, hogy tagjainak mezőgazdasága a lehető legnagyobb mértékben feleljen meg az *ökológiai követelményeknek*: a talaj, a víz, a levegő tisztaságához, a fajok változatosságának fenntartásához stb. fűződő közérdeknek, ideértve a jövő nemzedékek létérdekeinek a figyelembevételét is.

Az itt következő gondolatsorral azt igyekszem bebizonyítani, hogy az európai uniós tagságra törekvő Magyarország agráriuma a kritériumoknak való megfelelésre törekedve saját évszázados vajúdsaira találhat megoldást – de csak akkor, ha semlegesíteni képes azokat a le nem becsülhető erejű lobbikat, amelyek egy máig is félféudálisnak minősíthető birtokszerkezet fenntartásában érdekeltek, s amelyeknek jelentős a politikai befolyásuk itthon és, sajnos, hathatós támogatókra számíthatnak nem egy brüsszeli hivatalban is.

Küzdelmünkhöz az ökológikus családi kis- és közép-birtokok túlsúlyáért éltető hagyomány az a „Kert-Magyarország” látomás, amelyik a '30-as évek földreformtörekvéseit illette, és amelyik a szociális megfontolások mellett már akkor is hangsúllyal hivatkozott hazánk talajminőségi és éghajlati sajátosságaira – mintegy előlegezve az EU-ban napjainkban is megfogalmazódó ökogazdálkodási normákat.

A történelmi előzmények számbavételéhez tartozik az 1945-ös földreform, amelynek következtében a mezőgazdaság a kétszer is – először a náci, majd a szovjetek által – kifosztott ország számára a legmostohább technikai feltételek között is megtermelte a kenyeret, s biztosította ezzel a hiperinflációt megfékező stabil forint megteremtésének legfőbb feltételét. De a kényszer-tévesztéssel a kommunista diktatúra visszarendezte a nagybirtokrendszert és e tekintetben az évtizedek múltán elérkezett rendszer-változás is csupán félmegoldásokat rögtönzött.

A kisbirtok többet teljesít

Közgazdasági értékelésben logikus kiindulás az optimális üzemméret vizsgálata. A mezőgazdaság fejlődésének ugyanis szükségszerűen korlátozó tényezője a föld (a természet), ellentétben az újratermelhető többi termelési tényezővel (munka, tőke, tudás). A mezőgazdasági termelés logikája azt diktálja, hogy az az optimális méretű üzem, amelyikben az egy hektáron előállított termék mennyiség magasabb, mint más méretű üzemekben. Az elemzés úgy teszi fel a kérdést, hogy *mekkora az az üzemméret, amelyikben az egy hektárnyi föld hozama a legtöbb?* Magától értetődő velejárója e kérdés tárgyalásának a föld el-tartóképeségének a mérése is.

A közgazdasági elemzések egyértelműen kimutatják, hogy ugyanaz az egy hektár föld többet terem, ha művelése kisüzemi keretekben történik. Példa bőven akad. Az a kisgazda, aki évenként 14–15 millió forint árbevételt érhet el az egy hektáron termelt földi eper értékesítéséből, ha búzát vet ugyanabba az egy hektár földbe, akkor a termék bevétele pár százezer forint. Magától értetődik, hogy a munkaigényesebb földművelés az emberek többszörös létszámát foglalkoztatja, akiknek többszörös bérösszeget

fizet ki, s ez a jövedelem a beszállító ágazatokban és a kereskedelemben okoz jövedelemnövekedést, ami több adóbevételt gerjeszt, és így tovább.

E példa a mikroökonómia területéről továbbvihető a makroökonómia szférájába. Emlékezzünk csak vissza arra, ahogyan a kommunisták 1–2 hektárnyi területen megengedték a háztáji földművelést. A háztáji gazdaságok azután az ország megművelt területének kb. 2%-án megtermelték az ország élelmiszerfogyasztásának a 30–35%-át! Tehát tízszeres-húszszoros teljesítményt nyújtott az az egy hektárnyi földterület, amelyet kisüzemként műveltek. Akik netán kétlik e példák általános érvényét, azok számára csatolok egy elemzést. Címe, „Táblázat a mezőgazdasági hozam elemzéshez: termelékenység kiválasztott kis-üzemi és nagyüzemi túlsúlyú országokban.”

A táblázat két országcsoportot szembesít egymással: a döntő hányadban nagyüzemben termelőket – USA, Kanada és Ausztrália –, továbbá a döntő hányadban kisüzemi termelőket – Hollandia, Dánia, Franciaország, Németország, Anglia. Négy növény – búza, kukorica, burgonya, paradicsom – hozamának háromesztendei átlagával szolgáltatja az összehasonlítási alapot. Az elemzés napnál világosabban bizonyítja a kisüzemi földművelés előnyét. A búzatermés átlaga a kisüzemi termelés országai-ban 7415 kilogramm hektáronként (Dánia 7152, Hollandia 7846, Franciaország 7117, Németország 7255, Anglia 7688), míg csak 2297 kg/ha a nagyüzemi termelésűekben (USA 2655, Kanada 2280, Ausztrália 1955). Hasonló arányosítás a kukoricánál 8211/6999, burgonyánál 40 062/31 195, paradicsomnál 275 828/55 354 kg/ha.

Ország	Búza	Kukorica	Burgonya	Paradicsom
Kisgazdaság				
Dánia	7152	–	39 017	27 2727
Hollandia	7846	7900	43 330	46 6667
Franciaország	7117	8530	37 017	85 878
Németország	7255	8203	39 842	168 319
U.K.	7688	–	41 105	385 555
Átlag	7415	8211	40 062	275 828
Nagygazdaság				
USA	2655	8067	38 777	64 542
Kanada	2280	7252	23 626	56 828
Ausztrália	1955	5679	31 181	44 802
Átlag	2297	6999	31 195	55 354
EU-jelöltek				
Csehország	4546	5984	20 379	11 909
Magyarország	4180	6169	19 410	21 649
Lengyelország	3429	5826	19 510	11 368
Átlag	4052	5826	19 510	14 975
Elemzés				
Kis/Nagy	3,09	1,17	1,28	8,31
Nagy/Kis	0,31	0,85	0,78	0,20

Forrás: FAO Yearbook 1998, és a szerző számításai.

Tehát a kisgazdasági földművelés adatai mind a négy terméknél sokkal előnyösebbek. jelesül 17%-kal a kukorica, 28%-kal a burgonya, 831%-kal a paradicsom és 309%-kal a búza termelésében. Meglepheti a nagybirtok híveit, hogy a klasszikusan agrárszimbólumként emlegetett ringó búzamezők is sokkal többet termelnek (háromszorosat!) a kisgazda környezetben.

A szántóföldi növénytermelésben a kisgazdaságok javára mutató fölény többszörösen érvényes a munkai igényes földművelés termékeire, így a gyümölcs- és zöldségfélékre. Még ennél is jelentősebbek a kis üzem organikus belterjes gazdálkodásából származó előnyök. Például, a családi gazdaságban termelt kukorica takarmányul szolgál a tehén, a sertés és a szárnyasok etetéséhez, amelyek egészségesen táplálják a gazdálkodó családot is, és jelentős hányadban piaci értékesítésre is kerülnek. Sőt, a legtöbb melléktermék hasznos hozzáadás („input”) az organikus termelés körforgásában is. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy az 5, 15, 50 hektáros birtokmérettel párhuzamosan optimális lehet a 400, vagy akár 1000 hektáros üzemegység is.

Általánosítható tanulság, hogy a családi gazdaság a termelés és fogyasztás folyamatában a társadalom szöveteit megőrzi és tovább szövi, tiszteli a közösség kultúrártékeit és ösztönzi a találékonyságot. Különböző meghatározások lehetségesek. Íme az általam javasolt közgazdaság-tudományos definíció. *Családi gazdaság az a mezőgazdasági termelő üzem, amely többségében saját tulajdonú földön, többségében saját háztartáshoz tartozó egyének munkájával, és többségében saját döntéshozatallal termel, használ fel, dolgoz fel, és értékesít.*

A magyar ökogazdálkodás EU-konform

A kis- és középméretű ökogazdaság előnye az is, hogy nem áll ellentétben a társadalom egészének érdekeivel. Nem jár azzal a kockázattal, hogy a környezetvédelem céljaiért (a tiszta víz, a jó levegő, a természetes tájak és a bio-gazdálkodás teljesítményei érdekében) el kellene viselni az életszínvonal csökkenését. Ellenkezőleg, a kisüzemi környezet- és társadalombarát ökogazdaság jövedelmező vállalkozás, tehát magasabb életszínvonalat képes nyújtani több embernek.

Magyarország kedvező környezeti adottságokkal rendelkezik a mezőgazdasági termeléshez. Számos terméket az uniós átlagnál hatékonyabban állíthatunk elő. Emellett nem egy olyan terméket is kínálhatunk, amelyek kapósak a bővülő piacon. A piachoz alkalmazkodást segíti a termelői szervezetekbe tömörülés, mivel azok jobb alkupozíciót vívhatnak ki a feldolgozókkal és a kereskedőkkel szemben. E szervezetek megalakulását és beruházásait támogatja az EU. A nemzeti agrár-környezetvédelmi programunk máris bátorít olyan mezőgazdálkodást, amely úgy állít elő egészséges és piacképes élelmiszereket, nyersanyagokat és megújuló energiahordozókat, hogy közben megőrzi a vidéket, a tájat, az élővilágot, a környezetet és benne az emberi közösségeket. Csak ez a *többfunkciós mezőgazdaság* tud a termelési, fogyasztási, szociális és környezeti feladatoknak egyszerre és egyaránt megfelelni. Így – és csakis így – tudja a földművelés és a vidékfejlesztés együttesen követni az európai és a globális haladás tendenciáit.

Egyfajta magyar álom megvalósulásának tekinthető, hogy a civilizált világ éppen most ébred rá olyan élelmiszerek kívánatos voltára, amelyek előállítására hazánkban a talaj és éghajlat adottságai egyedülállóan kedvezőek. Bio-kutatások bizonyítják, hogyan társul a növényekben időzítve a talaj kémiai összetétele, a napsugárzás és a csapa-

dék mennyisége. Az eredmény olyan gyümölcs, zöldség és egyéb termékek, amelyek egyaránt jelesre vizsgáznak a tudományos laboratóriumokban és az emberek ízlelőszerveinek a megítélésében. A dolgok természete szerint az ilyen minőségű élelmiszerek legkedvezőbben kisgazdaságokban termelhetők meg.

Az üzeméret hatékonyságának mérlegelésekor, természetesen az *alsó* határ megválasztását is vizsgálni kell. „Nadrágszj” parcellákon csak kivételesen célszerű termelni. Ezek elcserélésével, az úgynevezett „tagosítás”-sal már a harmincas években jól haladt a 2–3 hektáros, akár az 5–10 hektáros gazdaságok kialakítása. Nyomatékosan fel szeretném azonban hívni a figyelmet az e mellett szóló érvekre is, hogy nem árt, ha a falu határának különböző részein osztódik meg a családi üzem földje. Ez ugyanis – a talajösszetétel változatossága mellett – *csökkenti az elemi csapások kockázatát is*. A paraszti lelemény úgy is védekezik a természet csapásai ellen, hogy egymástól távolabb fekvő földdarabokon termel, mert így nagyobb a túlélés esélye: csak néhány földszalagot ver el a jég, mos el az ár.

A juttatások közgazdaságtana

Akármilyen összefüggésben kerül is szóba az EU-csatlakozás, vita kerekedik a támogatásokról. A legtöbbet vitatott a mezőgazdaság, hiszen az adófizetők fedezik azt az újraelosztási alapot, amit azután bonyolult támogatási hálózat sző át és fon körül. Bonyolítja a helyzetet az elhibázott támogatások emléke. Például az USA-ban a „farmermentő” program az 1930-as években, amely „tévedésből” likvidált négymillió kis farmert. Vagy ahogyan Magyarországon az 1990-es évek elején gyakran életképtelen, elaprózott parcellákat mértek ki kárpótlásként.

Érdemes behatóan foglalkozni a juttatások lényegével úgy is, mint „üzenet”-ek közvetítőjével. A támogatás nyújtása jóváhagy és ösztönöz, míg annak megtagadása korlátoz. A vonatkozó irodalom úgy is tekinti a juttatás-gazdaságtant, mint a politika szívverését és vérkeringését, mert ezen át tud a kormányzat – szinte láthatatlanul – irányítani drasztikus eszközök nélkül is. Mindezt megalapozzák az ökonometria bázisára épült döntési modellek, amelyek egyrészt elhatárolják a juttatás névértékétől a valós értékét, másrészt nyomon követik a hatást az ösztönzés és a méltányosság tekintetében. Kifinomult velejárója ennek a módszernek, hogy a szerződés feltételeit cserélgetni és módosítani lehet, ami által változó mértékű juttatáscsomagok keletkeznek.

Az európai értékrendszerben, az EU közös agrár- és vidékpolitikájának koncepciójában, valamint az agrárpolitika következő 7 éves költségvetési kereteit megteremtő AGENDA–2000-ben, a juttatások egyre erőteljesebb szerepet játszanak. A legújabb reformok világosan körvonalazódó iránya a támogatások súlypontját a többfunkciós mezőgazdálkodás nem-termelési – tehát a környezeti, a társadalmi, a foglalkoztatási, a szociális – funkcióira helyezi át. Csökken a piacsabályozás, vagyis a direkt beavatkozás szerepe. Mérséklődik a szántóföldi növénytermelés túlsúlya. Elsődlegessé válik a minőség, az élelmiszer-biztonság, a fogyasztói elvárások teljesítése. Kifejezetten nagyobb súlyt kap a vidékfejlesztés, valamint a kedvezőtlen viszonyok adta hátrányok kiegyenlítése. A szemléletváltást jelzi ahogyan a támogatások elosztásának négy fő eleme alakul. Íme:

piaci támogatások	1990-ben 70%, 2007-ben 8%
átalakulási támogatások	1990-ben 10%, 2007-ben 12%
környezeti támogatások	1990-ben 10%, 2007-ben 55%
vidékfejlesztési támogatások	1990-ben 10%. 2007-ben 25%

Ennek lényege, hogy a mezőgazdaságnak tovább kell lépnie abba az irányba, hogy ne csak szektorális célt kövessen, amely a gazdálkodókat segíti a termékipiacon, hanem egy területileg meghatározott integrált politika eszköztárával járuljon hozzá a térség átfogó fejlesztéséhez. A programok úgy alakulnak, hogy a piaci támogatások helyett több közvetlen támogatás jut a kulturális, környezeti és területi fejlesztési feladatokra. Vagyis az a cél, hogy összhangban valósuljon meg a gazdaságilag hatékony és a környezeti szempontból fenntartható mezőgazdaság, valamint a vidéki területek integrált fejlődése, csökkentve a konfliktust a mezőgazdálkodás korszerűsítése és a vidéki tájak harmóniája között. Olyan szabályozó-ösztönző pénzügyi támogatási rendszer ez, amely megfelelően kompenzálja a környezet- és természetvédelmi célok érvényesítéséből származó jövedelemcsökkenést. Más szóval, egyaránt honorálja a mezőgazdálkodás környezeti és társadalmi teljesítményeit.

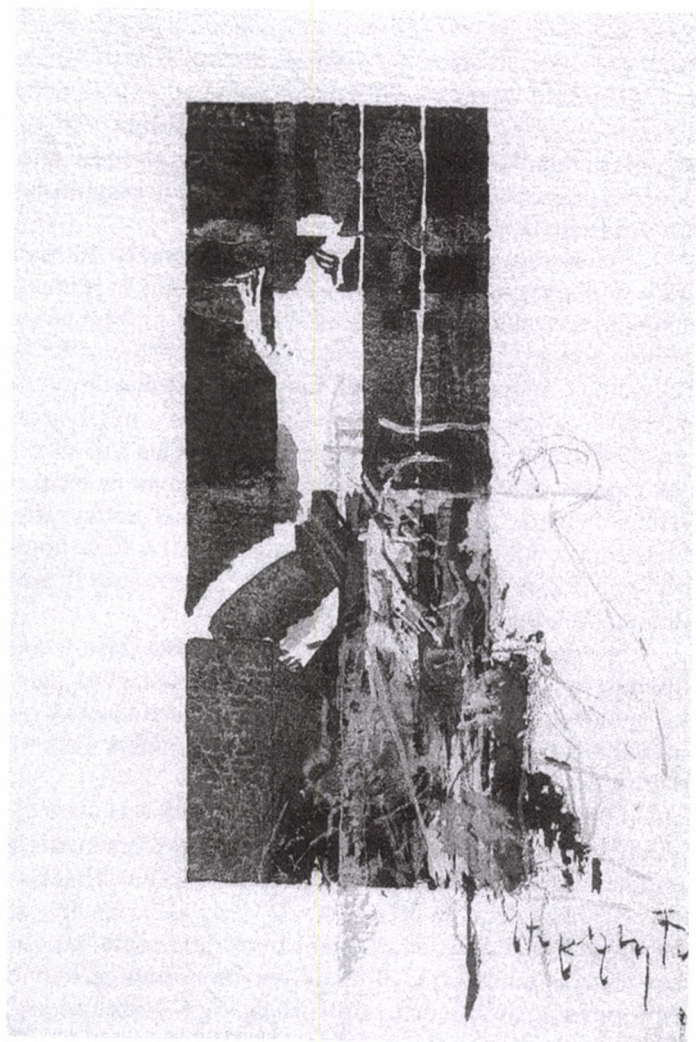
Elérhetjük-e a legjobbat?

Beilleszkedésünk útját kacskaringóssá és rázóssá teszi, hogy Magyarországon tartja magát egy olyan nagybirtokos mezőgazdasági érdekeltség, amelyiknek Brüsszelben és másutt befolyásos szövetségesei vannak. Ezek a lobbik elégedetten regisztrálhatják, hogy agráriumunk fele a rendszerváltozás után az átmanikűrözött nagy gazdaságok keretei között börtököl. Effajta „szakvélemény” a jelenlegi intézményrendszer fenntartását írta elő. Az ő jövőképükben megmaradna a külterjes gabonatermelő és állattenyésztő üzemek túlsúlya. Őrizze csak meg Magyarország a jövőben is az *ancien regime* nagyüzemeit, annak ellenére, hogy magában Nyugat-Európában a kisbirtokos családi gazdaság az ideálisnak tekintett életforma.

Valóban, a huszadik század elejére a történelmi átalakulás végbement Európában szinte mindenütt. Magyarország azonban folyamatosan megmaradt szembeötlő kivételként, ennek összes koloncával. A feudalizmus lojális érdekképviseletai technológiai érvek mellé összeügyeskedtek érveket az ipari forradalom inherens logikájából. Idézték a manchesteri textilipar példáját Angliából és Ford futószalagos autógyárának teljesítményeit Amerikában. A nagybirtokok tulajdonosai és híveik nem akartak kifogyni az érvekből. A 20. század kolhozosítói pedig nem haboztak érveiket keményebb eszközökkel is megtoldani. Közben a mezőgazdasági szektorra rákényszerített kaloda elszegényedést és lemaradást hozott. Mégsem szűnnek meg bizonygatni, hogy a bérmunkás földművesnek jobb az élete. Mintha nem az lenne nyilvánvaló, hogy a monokultúrás mezőgazdaság aláássa a stabilitást, hogy a falukból városokba összezsúfolt népesség súlyos társadalmi feszültségek áldozata, hogy az óriás vállalkozás nem a tisztas versenyt ösztönzi, hanem a monopóliumhelyzeteket rögzíti.

Manapság mezőgazdaságunk messze a maga lehetőségei mögött botorkál. Akadnak megfelelő növénytermelő és állattenyésztő ágazatok. De hát egy ember vagy állat életének minőségét nem az egészséges, hanem a beteg testrészek határozzák meg. Még a viruló szervezet is az elmúlás mezsgyéjén vánszorog, ha akár csak egy-két szerve beteg.

A mi agráriumunk betegségei azonban olyannyira számosak, hogy nemritkán mintha csupán árnyéka volna önmagának. Az esetek leírása kötetekre rúgna, bár egy-két példa elegendő a megdöbbenéshez. A Budapesten felszálló Malév-repülőgépen a reggelihez felszolgált eperdzsem nem a Bácskában, hanem Kaliforniában termett. A faluban, ahol egykor a lekvár és pálinka neves exporttermék volt, a szilva ára 2002 őszén magasabb, mint a banáné. A sárgabarack Törökországból és a paradicsom Iránból alacsonyabb áron szerezhető be, mint a kecskeméti

ÁDÁM ÉS ÉVA (SZŐNYEGTERV), 1929
akvarell, papír, 27×8,5 cm

vagy a ceglédi termék. Kiseb az összértéke az exportált, mint az importált takarmányoknak, amikor 1 200 000 hektár termőföld megműveletlen. És százával hivatkozhatunk az ilyen szemnyitogató esetekre. Gyakran nem vagyunk versenyképesek a világban, de még idehaza sem. Meddig használható mentségül minderre a megbukott torzító politika öröksége?

Én itt olyan stratégiát vázoltam fel, amely átjuttathatja a magyar agráriumot évszázados kátyúin és jelenleg stagnáló állapotán: most már az EU-integráció útját járva. Persze a tárgyalások során céljaink érvényesítése attól is függ, hogy hogyan készültünk fel. A csatlakozási tárgyalásokban – csakúgy mint a háttér alakításában – mi, magyarok partnerek vagyunk. Nem csupán felülről leadott döntések passzív címzettjei. A felkészülés sem abban az iskolás értelemben értendő, hogy a vizsgákon hányas osztályzatra méltatnak minket Brüsszelben, hanem inkább úgy, hogy mi vagyunk mesterei a teljes anyagnak, ideértve azt is, ami nincsen beleírva a brüsszeli sillabuszba.

Igenis, a sajátos magyar adottságok kiaknázása az EU intézményrendszer bölcs hasznosításával elvezethet minket oda, hogy mezőgazdaságunk immár nem visszafogó, hanem húzó ágazata lesz nemzetgazdaságunknak és társadalmunknak.

Összefoglalás helyett aláhúzom ennek a jó ideje érlelődő tanulmányomnak kettős célját, nevezetesen: megmutatni (1) *a családi kisgazdaság előnyeit*, (2) *a juttatások alkalmazását a gazdaságpolitikában*. Így vizsgálva tovább agráriumunk kilátásait, a kutatások tesztelni fognak hipotéziseket is és adatokat is olyan tényezők vonatkozásában mint termék, munkaerő, népsűrűség, foglalkoztatottság, technológia, környezetvédelem, táplálék kémia, eltartó kapacitás, szubvenciók stb. Újabb ismeretek birtokában dinamikusán reformálódhatnak a birtokméretek is és a kormányzati szerepvállalások is. Ezekre a kutatásokra

felkészültek agrártudományos intézeteink. Ismerni az eredményeket és számot vetni a lehetőségekkel jót tesz nemzetgazdaságunknak és társadalmunk közérzetének. Sőt, értelmes üzeneteket küldhetünk az agráriumát gondosan vizsgáló Európai Uniónak.

HORVÁTH JÁNOS

Irodalom

Ángyán József. *Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás*. Agroinform Kiadóház, Budapest, 2001.

FAO (Food and Agricultural Organization). *Yearbooks*.

Fertő Imre, et. al. *Az agrárszektor versenyképességének feltételei*. Európai Tükör, 76, 2001.

Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium. *Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program*, Budapest 1999.

Jelentés az agrárgazdaság 2001. évi helyzetéről. 2002.

Az ésszerű földhasználat jogrendje. 2002.

Horváth János: *Rural America and the Grants Economy*. American Journal of Agricultural Economics, Vol. 53, No. 5.

Food Production and Farm Size: Reconsideration of Alternatives. National Academy of Science–Holcomb Research Institute, Indianapolis, 1982.

Grants Economics. Encyclopedia of Economics.

Exchange Versus Grant Transactions in Environmental Models. American Economic Review, Vol. 66, No. 2.

Kiss Judit: *Hogyan változik az EU Agrárpolitikája?* MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 157, 2002.

Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány. *A magyar mezőgazdaság helyzete a privatizáció után*. 114, 2001.

Paarlberg, Donald: *Farm and Farm Policy*. University of Nebraska, 1990.

Tudnivalók a családi gazdaságokról, 2002. Pénzügyminisztérium.

Schumacher, E. F.: *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*. Harper and Row, New York 1973.

Somai Miklós: *Áldás vagy csapás?* MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 143, 2001.

Tanka Ernő: *Kinek termel a magyar föld?* Heti Válasz, 2001. 11. 23.

M. Tanulmány
kód: Globalizáció
008

GLOBALIZÁCIÓ ÉS KULTÚRA*

A kérdéskör, amelyről együtt gondolkodni és beszélgetni – a tokaji írótalálkozók hagyományait az időhöz igazítva – összejöttünk, szövevényes és gubancos, elmélkedni- és vitáznivalót fölösen kínáló. A színhely mindehhez azért is serkentő, mert a termékeny tokaji táj történelmével, kultúrájával, formáival és – természetesen – nedűivel száunkra otthonos és ugyanakkor immár tételesen is az emberiség megtartó értékeinek sorába, a világörökség részévé emelkedett. Mintegy érzékeltetve az itthon és a nagyvilág létünket és eszmélkedésünket alakító kötődéseit.

Ezek a kötődések akkor is valóságosak és megkerülhetetlenek, ha a mindennapos gondok és tennivalók torlódásában nem mindig közvetlenül érzékelhetőek, ha gyakran hajlamosak vagyunk a gondolkodás renyhesége, a tájékozatlanság okán a kényelmes felületességre. Az összefüggések felismerését és tudatosulását megnehezítik a leegyszerűsítő, leszűkítő nézőpontok és szólások, amelyeket nemegyszer sanda hatalmi törekvések, pillanatnyi politikai praktikák táplálnak. A fogalomzavar, mint korunk egyik jellemző vonása, nem csak a jelenségek összetettségének és az iramos átalakulásoknak, változásoknak, a felgyorsult időnek a következménye. A fogalmak, a szavak jelentése a hatalmi érdekek mágneses terében térül el, válik bizonytalanná, a tömegméretű manipuláció lúgozza ki a szavak értelmét és

* A Tokaji Írótábor ez év augusztusában Nemzeti irodalom és globalizáció címmel rendezett tanácskozásán elhangzott előadás szövege.

próbálja helyettesíteni képlékeny és ideologikus célzatú értelmezésükkel. A globalizáció, korunk meghatározó és elkerülhetetlen, összetett folyamata is ezeknek a manipulatív törekvéseknek a torzító tükrében tűnik fel hol az emberiség gondjainak egyetemes csodaszereként, hol minden emberi értéket fenyegető rémként.

A globalizációt burjánzó szó- és szólamzuhatag indázza körül. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – a köztudatban természetrajza és főleg hatásmechanizmusa tisztázatlan, különösképpen a mindennapi élet szintjén és szociálpszichológiai vetületben. Az a felismerés sem vált még általánosan elfogadottá, hogy a globalizáció olyan történelmi folyamat, amelynek gazdasági és technikai jellegűek a kiváltó és mozgatórugói, nem tervezhető és nem visszafordítható, csak hatásaiban alakítható. Minden olyan törekvés, amely ezt a folyamatot fel kívánja tartóztatni, anakronisztikus és utópikus. Mint minden alapvető történelmi folyamat, a globalizáció is Janus-arcú, van hozama és van hordaléka. Az, hogy ez a hozam és ez a hordalék milyen mértékben, arányban és milyen módon érvényesül, függ az egyes földrészek, régiók, társadalmak, emberi közösségek történelmi előzmények meghatározta helyzetétől, lehetőségeitől, értékteremtő erejétől, és nem utolsósorban a tudatos, értelmes emberi és közösségi cselekvéstől.

Az irodalom és általában a kultúra lehetőségeinek, helyzetének (és helyzettudatának) változásait a globalizációs folyamatok hullámverésében csakis széles összefüggésekbe ágyazva lehet termékenyen megközelíteni. Annál is inkább, mert a globalizáció közvetlenül az irodalmi élet feltételrendszerét, intézményeit, befogadásának közegét, kommunikációs csatornáit alakítja, az irodalmi-művészeti alkotás sajátos törvényszerűségeit csak közvetve módosíthatja.

A globalizációs folyamat az irodalom, a művészet, a kultúra számára egyszerre és egyidejűleg esély és ve-

szély. Az esélyek érvényesítése és a veszélyek ellensúlyozása egyaránt a jelenség természetrajzának átgondolását, megértését, körültekintő, sok szempontú, árnyalt elemzését és a józan, felelős szembenézés bátorságát és következetességét igényli.

E szükségképpen utalásszerű és ezért általánosító megjegyzések után a magyar irodalom és a globalizációs folyamatok viszonyához – eszmecserénk voltaképpeni tárgyához – közelítve szembesülnünk kell azzal, hogy számos tisztázatlanság és félreértés forrása a történelmi feltételekben rejlik. A magyar társadalom – Közép-Európa más társadalmaihoz hasonlatosan – a globalizációs szindrómával a maga egészében az Európa arculatát alapvetően megváltoztató, 1989-et követő, demokratikus változások sodrában találkozott. Egyszerre és egyidejűleg bontakozott tehát ki a demokratikus társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások folyamata, és vált szembetűnővé a globalizáció hatásmezeje. Így az a látszat támadt, hogy a demokratikus társadalmi berendezkedés kiépítése óhatatlanul karöltve jár a globalizáció minden problematikus vagy éppen ellenszenves, kártékony megjelenési formájával.

Az irodalom, a kultúra vonatkozásában ez az „árukapcsolás” különösképpen megzavarta és ma is zavarja a fogalomtisztázást. Amikor a különböző előjelű totalitarizmusok évtizedei után megteremtődtek a felborított kulturális értékrend kiigazításának, normalizálódásának feltételei, az értékvesztés, a kultúra társadalmi szerepváltása, háttérbe szorulása mellett az értéktelenség, az igénytelenség, az érdektelenség térhódítása kuszálta össze az erővonalakat. A globalizáció uniformizáló, sivárosító hatása a piacgazdaság körülményei között szinte akadálytalanul érvényesült, miközben az irodalomnak nemcsak a tekintélye csökkent, hanem elveszítette az értékeit közvetítő eddigi intézményrendszerét is.

A helyzetet tovább bonyolítja az, hogy Közép- és Kelet-Európának a szovjet típusú totalitarizmustól megszabadult országaiban feléledtek a különböző nacionalista törekvések. Más-más mértékben és formákban ugyan, de a régió minden országában a gátlástalan politikai érdekcsoportok a hatalomért vívott küzdelemben igyekeztek deformálni a sokszor megcsúfolt, jogos nemzeti azonosságtudatot, érzékenységet, a ragaszkodást a hagyományokhoz. A szélsőséges nacionalizmus nemcsak a maga homogenizáló, más nemzeti közösségek jogait sértő politikáját folytatta tovább, pusztító feszültségi góccokat létrehozva, hanem képlekenyen felhasználva minden eszközét, a globalizációt az idegen befolyással azonosítva igyekszik a demokrácia megszilárdulását, a nemzetközi együttműködést, az európai integrációt gátolni.

Míndezek a vázlatosan jelzett tényezők arra intenek, hogy a globalizáció esélyeit érvényesíteni és veszélyeit elhárítani (vagy hatásukat korlátozni) csak úgy lehet, ha tisztázzuk a fogalmakat, a maguk összetettségében próbáljuk értelmezni a jelenségeket, és távlatos nemzeti és egyetemes értékekben gondolkodunk. A globalizálódás az irodalomban, a kultúrában akkor esély, ha állandósított, türelmes, nyitott, termékenyítő párbeszédként fogjuk fel; akkor veszély, ha önfeladás, ha divatok átvétele, ha kritikátlan-ság, ha lemondó beletörődés a kulturális értéktelenség térhódításába. A nyitottság nem önfeladás, a nemzetieskedő jelszavakba burkolt elszigetelődés, bezárkózottság, előítéletesség, felsőbbrendűségi tudat nem óvszer, hanem kábszer, amely elhomályosítja látásunkat.

A magyar irodalom és főleg az irodalmi élet elkedvetlenítő, aggasztó tünetei nem a globalizáció egyenes vonalú következményei, noha természetesen nem függetlenek attól a társadalmi közegtől, amelyet ennek a folyamatnak a hatásai is alakítanak. Az identitásválság, az értékválság, a presztízsválság – hogy Pomogáts Béla barátom két évvel ezelőtt

itt kifejtett diagnózisának terminusait használjam – jelei valóban szembetűnőek. Jelentős, visszhangos művek azonban születnek, és címeik egyre gyakrabban a sikerkönyvek listáin is felbukkannak. A baj az, hogy a természetesnél éleztettebben megosztott irodalmi közvélemény nehezen tudja elfogadni, ha nem az ő szűkebb csoportjának favoritja teremt visszhangos értéket és hódít olvasókat itthon vagy néhanem más nyelvterületen. Amióta a piac törvényeinek a kíméletlen szorítása szűkítette az irodalom, az írók mozgásterét, egzisztenciális gyökérsége is van a különböző és egyre kisebb, de annál ádagabb székértáborok közötti ellentéteknek, de a fő mozgatórugónak a politika klientúrákat szerző gátlástalansága tűnik. Így alakul ki egy olyan helyzet, amelyben az írók vagy az írói csoportosulások egymást okolják olyan közös, az irodalmat szorongató gondokért, amelyeket csak együttesen és szolidarizálva lehetne a megoldás felé terelni, az értelem becsületérzésének és a szellem méltóságának jegyében.

A határon túl élő magyar írók munkássága az elmúlt évtizedben úgy szervesült az egyetemes magyar irodalom részévé – ahova mindig is tartozott –, hogy az anyaországi irodalmi életet jellemző végletes megosztottság nem vált általánossá, bár tünetei itt-ott kicsapódnak. A kisebbségi lét kohéziós ereje és tapasztalata azonban kiegyenlítő hivatást tölthet be az egyetemes magyar irodalom működésében. Kívánatos lenne, ha a könyvterjesztés az egész magyar nyelvterületen némileg „globalizálódna”, mert pillanatnyilag az anyaországban megjelenő könyvek, a határon túli írók műveit is beleértve, többrendbeli okok miatt csak nehezen hozzáférhetőek például Erdélyben. Gyakran ijesztően nem figyelünk egymásra a magyar glóbuszon belül sem.

Még kevésbé figyelünk kellőképpen a szomszédos országok, Közép- és Kelet-Európa irodalmaira, szellemi életnek jelenségeire. Nemcsak a művek kölcsönös fordítása akadozik, hanem főleg a termékenyítő eszmecsere, a külön-

bözőségek és a hasonlóságok elemzése. Akármennyire is elágazó a közép-európai országok társadalmi és szellemi élete, a történelmi és geopolitikai feltételek olyan rokon vonásokat formálnak, amelyeknek a tudomásulvétele egyrészt megszívlelendő tanulságokat kínál, másrészt segíthet cáfolni az „egyedül vagyunk” hamis és tévútra csábító közérzetét és a mitizáló legenda-verseny továbbélését. A globalizáció, az európai integráció távlatos folyamatában a tágabb régiók közös dolgainkat rendező igyekezete nem elhanyagolható, hanem nélkülözhetetlen mozzanat.

A magyar irodalom – népünknek a vérzivataros évszázadokban leginkább folyamatosan működőképes szegmentuma – mindig nyitott volt, s éppen ezért tudott nyelvünk és szellemünk, nemegyszer nemzeti létünk fenntartója lenni. Ezt a bajjívó nyitottságot, az értékek párbeszédére való képességet kell megőriznünk és a kor szintjén működtetnünk ahhoz, hogy a globalizáció – és nem utolsósorban a létünket, kultúránkat és nyelvünket fenyegető sokkal közelebb és kézzelfoghatóbb jelenségek – hullámverésében sorsunkat a 21. század lehetőségeihez igazítsuk. Bármennyire is paradoxálisnak hangzik – a globalizáció esélyeit hasznosító és veszélyeit elhárító egyéni és közösségi magatartás a következetesen planetáris összefüggésekben való gondolkodás és cselekvés lehet. Az a planetáris gondolkodás, amely tudja, hogy figyelmünket sorskérdéseinkre kell koncentrálnunk, de ezek a sorskérdések csak az emberiség, közelebbről Európa és még közelebbről Közép-Európa sorskérdéseinek láncolatába illeszkedve oldhatók meg. Önmagunkkal, szorongató kérdésségeinkkel, beleértve a nemzet széttagoltságát is, csak úgy nézhetünk hasznos cselekvésre ösztönzően szembe, ha vigyázó szemünket a földrészünk és planétánk sorsát irányító ellentmondásos folyamatokra vetjük. Ha tudjuk azt, hogy a történelem nem igazságtevő hatalom, amelyet periratokkal lehet jobb belátásra bírni, jóvátelt követelve, hanem folyamat, amelyben a nemzeti és más

közösségek érdekegyeztető figyelemmel és kitartó, átgondolt munkálkodással érvényesíthetik esélyeiket.

Lehet, hogy mindaz, amit szükségképpen summázva és vázlatosan elmondani próbáltam, látszatra csak érinti a nemzeti irodalom és a globalizáció problémakörét. Nem a magam menteségére, hanem gondolatgerjesztőként emlékeztetni szeretnék a száz éve született és szerintem ma is eligazító érvényű magyar írástudó szavaira. Illyés Gyula írta a *Hajszálgyökerek* bevezetőjében:

„Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli feladata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja; idő és hely szerint. Műve és embere.”

Befejezésül annyit szeretnék hozzátenni Illyés Gyula tömör gondolatához, hogy egy nemzet irodalmának alakulása olyan változó folytonosság, amelyben a művek az idő és a hely fénytörő közegében kristályosodnak ki és találják meg befogadóikat.

GÁLFALVI ZSOLT

ZSIDÓKÉRDÉS?

A lelkiismeret fájdalma vagy a harc eszköze?

I.

Mi mindent takar az a megosztottság és az a régóta nem tapasztalt szenvedély, amely a magyar közvéleményt a 2002. évi parlamenti választások kapcsán állította szembe egymással? Meddig folytatódik tovább a küzdelem változatlan hevességgel? Szent háború van kibontakozóban? A bombák, rejtélyes iratok és szenvedélytől túlfűtött állítások, fenekedések, a most minden fordítva lesz formájában szedik az áldozataikat, legfeljebb öngyilkos robbantókat nem lehet még látni.

Csakhogy könnyedséget és hányavetiséget is tapasztalni, még hozzá hasonló mértékben. Nincs már súlyuk a szavaknak, bármi mondható, következmény nélkül. A szavak mögül elillantak a jelentések, hetet-havat össze lehet hordani. Kemény, otromba, durva állítások, becsmérések, megalázó gondolatmenetek, szitkok, amelyek egy boldogabb világban külön-külön halálosak lettek volna, pofonok, párbajok, vendetták követték volna őket, ám itt és most lepereg minden, mert a legdurvább sértések is csak fricskaként hatnak. Állva maradnak a szereplők, legfeljebb sajtóper résztvevői lesznek. A szúrások, a lövedékek gyengék, vagy a páncélok erősek? Ha ugyan páncélnak lehet nevezni az önérzet, az önkritika, az ízlés, a lelkiismeret furdalás, a bűntudat hiányát.

Valóban, nem emlékszünk arra, hogy korábban annyira éles szópárbajok, verbális kisiklások, olyan heves parlamenti és médiaharc uralkodott volna el a közéletben, mint mostanában. Ráadásul nagyon sok honfitársunk ismét-

A meli tizen nézetkültségekkel, megosztottságot, liberalizmusról

geti az olvasottakat, hallottakat, ami megsokszorozza a hatást. Ám talán pozitív értelem is adható a fejleménynek. Hátha mindez fordulópontot, de legalábbis átmenetet képvisel a konszenzusos demokrácia és a versengésen alapuló demokrácia között. Hátha a papagájbeszéd is jobb a fojtott csendnél.

Tény, az áprilisi tüntetések korábban soha nem látott tömegeket vonzottak. Ritkán fordul elő a világon, hogy ennyi ember vonul ki hivatalban lévő kormány mellett. Másrészt példátlan az is, hogy a megkérdezett választók mintegy 12 százaléka, több, mint 600 ezer választójogú polgár nem vallotta be, hogy a kormányváltó erőket támogatja, aminek következtében előre nem látott, hatalmas zavar keletkezett a különféle jóslógépezetekben. A közvéleménykutatók ugyan ésszerű szociológiai magyarázatokat adnak a jelenségre, összeesküvés-elméletek is hatnak, mégsem lehet szabadulni a gondolattól, hogy talán ebben az esetben is valamilyen tüntetésről lehetett szó. Tömeges kivonulás a közélet porondjaira az egyik oldalon, rejtőzködő, ugyancsak tömegesen jellemző viselkedés a másikon. A magyarázatok nem nyugtatnak meg senkit. Ráadásul a két forduló együttes szavazatkülönbsége mintegy 40 ezer főre tehető. Dráma tanúi, szereplői lennénk?

A helyzetre vonatkozóan alig van történelmi tapasztalat, amit természetesnek lehet mondani. Felvetődik, hogy nem valamilyen végzetes társadalmi szakadás tükröződik-e mindebben.

1. Ami nem oszt meg?

Induljunk ki a választási részvétel egyszerű tényéből. A magas részvételi arány természetesen a nagyfokú érdeklődést jelezte. Továbbá a közcselekvés általános szándékát. De az sem lehet kérdéses, hogy honfitársaink számottevő része

szenvet a politikai belháborútól, és a végét kívánja, függetlenül attól, mi lesz a kimenetele.

A politikai nézetkülönbség mellett az elmúlt hónapokban megosztotta a társadalmat, hogy nagyra nőtt azoknak az aránya, akik helyeselték az erős versengéssel járó, nyílt vitát a szembenálló erők között, sőt abban mind hevesebben vettek részt. A titokban döntő rejtőzködők jelensége e folyamat negatív lenyomatának, tükörképének tekinthető.

Statisztikák hiányában csak feltételezni lehet, hogy inkább az aktív, a jobban képzett és fiatalabb honfitársaink voltak többségben azok között, akik a politikai fejleményeket folyamatosan nyomon követték. Velük szemben állhattott, áll persze ma is az a nem kevésbé jelentős tábor, amely csak alkalmilag figyeli a politikát. Utóbbiak között lehetnek többségben tehát azok, akik nem szeretik a veszeke-dést, akik megegyezést, konszenzust kívánnak a politikában, ha véletlenül megkérdézik őket erről. Akiket például idegesít a múlt felhánytorgatása, mert csak a szépre akarnak emlékezni belőle.

Az arányokat illetően is persze csak találgatásra vagyunk utalva, miként az is csak feltevés egyelőre, hogy az előbbi csoport inkább városokban él, míg az utóbbi zömmel a városok peremkerületeiben és a kisebb lélekszámú településeken. De az szinte bizonyos, hogy a versengés illetve a konszenzus hívei között egyaránt sokan lehetnek, akik félnek azoktól a károktól, amelyeket a durva belháborúvá fajult veszeke-dés okozhat. Ez a megosztottság, hagsúlyozni kell, nem a jobb és a bal közötti megosztottságot képezi le.

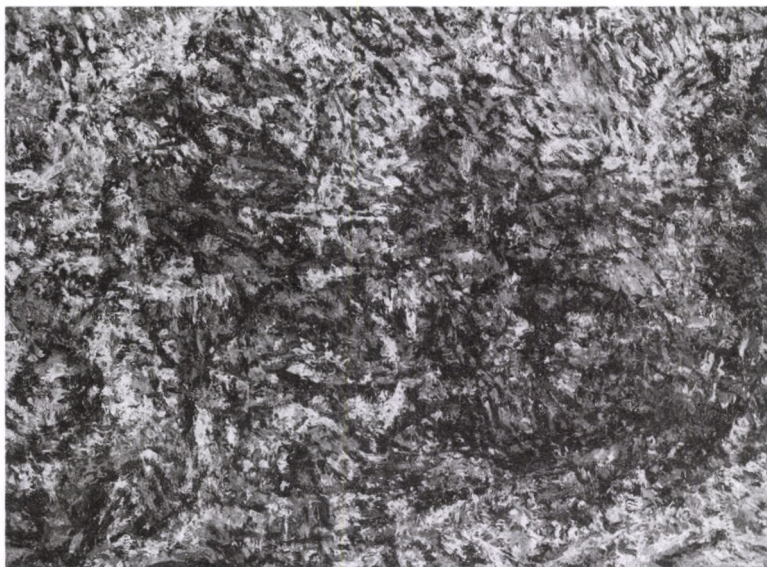
A szembenállók, a politikai ellenfelek szoros küzdelmét figyelve a választások kimenetelét illetően két következtetés adódik. Egyrészt az utolsó két hétben minden bizonnyal nőtt azoknak az aránya, akiket erős politikai érdeklődés jellemzett, és a versengésen, konfliktuson alapuló demokráciát helyeslik. Növekedésükből inkább a kormányt támogató oldal profitálhatott, az ellenzék viszont

nyilvánvalóan stabil maradt ebből a szempontból. Másrészt a jelek szerint a versengést végeredményben az dönthette el, hogy az alkalmilag politizáló, nyugalmat, békét kívánók közül többen támogatták az ellenzéki tábor. Ami átvezet a társadalom politikai megosztottságának kérdéséhez.

Magyarországon konzervatív fordulat zajlott le. A konzervativizmus ereje nálunk ma sokkal inkább kultúrájából fakad, mint megfogható, politikai programmá alakítható ideológiájából. Eppen ezért a politika kultúrája napjainkban olyan mögöttes tartalmakat jelent, amelyeket a politikai döntések folyamata erősít vagy gyengít. Ami nem értetődik magától minden politikai rendszerben.

Megfordítva is ez a helyzet azonban, hiszen a konzervatív kultúrát életető, áramlatba terelődő tartalmak, akarva-akaratlanul, de jellemző módon vannak már jelen a politikában, vagy éppenséggel jellemző módon hiányoznak belőle. Így érezzük, valahányszor a közjó gondja foglalkoztat, s ezért is érződik nyilvánvalónak mostanában a kölcsönhatás politika és kultúra között. A kölcsönhatás nemegyszer erős ellentétekben nyilvánul meg. A többgyerekes család mintája például sokkal inkább kulturális jelenség, mint valamilyen ideológia megnyilvánulása. Nem arat osztatlan sikert, sem a politikai vitákban, még kevésbé a hétköznapi életben. A nemzeti szalag vagy kokárda hosszabb időn keresztül történt kitűzése ugyancsak kulturális hagyományra hivatkozott. A mozgalom a választások előtt azért élezte ki a vitákat, mert az egyik tábor a hagyomány és a nemzeti egység jelképének, a másik tábor viszont egyoldalú politikai gesztusnak, kisajátításnak, a megosztás jelének tekintette. Volt, aki bocsánatkérést követelt azoktól, akik kezdeményezték.

Természetes tehát, hogy adott esetben már az is ellentétet gerjeszt, ki mit ért a kultúra kifejezésen. A konzervatív felfogásnak kezdettől fogva feltűnik egy sajátossága:

FÉRFIPIORTRÉ (SZABÓ LAJOS), 1940 KÖRÜL
olaj, vászon, 36×48 cm

egyesek például a kultúra értékeire, örökségére fektetik a hangsúlyt, mások számára a kultúra mint közösségi tevékenységek életetője és kerete a legfontosabb. Egyetértés van a mai, hazai konzervatív szemléletekben ugyanis arról, hogy a társadalmat közösségként fogják fel, amelyet a nyelv, a hagyományok és az értékek kapcsolnak egybe. Nem magától értetődő állításról van szó.

Például az elmúlt évtizedekben a „gyökértelenség”, a „talajvesztettség” vissza-visszatérő kifejezés lett. A végleg mögöttünk hagyott korszak „herkulesi” erőfeszítéseinek következményeit kívánták érzékeltetni a társadalmi változásokkal kapcsolatban. Az a konzervatív meggyőződés húzódik meg e kifejezések mögött, hogy az 1945 utáni időszakban különösen sok gyökér sérült meg vagy szakadt el

a magyar társadalomban. A proletárdiktatúra fő eszméjének, a tömegek lenini értelemben vett „uralmának”, terrorjának a következményeit nem lehet többé eltüntetni, hiszen a parasztság kollektivizálása, a bérből és fizetésből élők tömegeinek drámai megnövekedése, az erőltetett urbanizáció visszafordíthatatlan átalakulást eredményezett a háború utáni évtizedekben.

Nem az a kérdés persze, hogy létezhet-e gyökértelen kultúra. A kérdések, a viták arra vonatkoznak, indokolt-e, szabad-e felvetni, hogy mi a sorsuk, mi a közösségformáló jelentőségük a gyökereknek, a hagyománynak. Hagyományok, közösség, kultúra összefüggéséről van szó tehát. Bámulatra méltó, mi minden hangzott el ebben a vonatkozásban a közelmúltban, hogy milyen szenvedélyes és pusztító szándékú a politika kultúrájához kapcsolódó vita.

Mégis, talán éppen a gondolkodást el-elborító szenvedélyek miatt ma a leíráson túl a szociológia és a politológia nyelvezetével bajosan lehet választ kapni arra kérdésre, hogy mit jelent, mivel függ össze a fentebb emlegetett, megdöbbentő megosztottság. Ismét fel kell tenni a kérdést: végzetes-e a szembenállás? Kultúrák ellentétét fejezi-e ki? Ha igen, mi a konzervatív kulturális ellentéte. Kérdés az is, lehet-e egyáltalán véleményt formálni a megosztottságról, ha nem is pártatlanul, de legalább higgadtan, bizonyos távolságot tartva.

A választások eredménye, 2002 tavaszán és őszén is, egy ítéletet mindenképpen kimondott. A mégoly jelentősnek feltételezett konzervatív kulturális fordulat jelenthetett ugyan áttörést, de nem párosult a jobboldal újbóli politikai győzelmével. Az elmúlt hónapok tapasztalatai nyomán kijelenthető, hogy ebben az utolsó mondatban négy olyan hívó szó van (*konzervatív, kultúra, jobboldal, politika*), amelyek sajátos, más szóval nem negatív értelmezésű összekapcsolása már eleve heves kirohanásokkal teli támadást képes kiváltani. Miért?

A tíz- vagy tizenötmillió magyar dilemmája a „polgár-pukasztás” és a „nemzeti sorskérdés” szembenállásaként jelenik meg immár több mint tíz éve. Az ellentét feloldása természetesen meghaladja a jelen vállalkozás kereteit. De példája két okból is jellemezheti az eszmék ellentéteit. Egyrészt a konzervatív áramlat ereje hozta a felszínre az igényt, hogy meg kellene érteni, netán fel kellene oldani az ország és a nemzet közti politikai ellentmondást. Másrészt a példa megvilágíthat valamit a politikai feszültségek természetéből.

Ha igaz, hogy a *ius soli* és a *ius sanguinis* ellentétet fejez ki két eltérő polgár felfogás között, akkor nyilvánvaló, ez a „hány millió magyar?”-t illető dilemma mély szemléletbeli különbséget tükröz. Gyakorlatunkban a bal- és a jobboldal közti szembeállást jelzi. Valóban, a „tízmillió magyar” a lakhely közösségét hirdető felfogás kifejezése, hiszen az ország határán belül élőkre vonatkozik. A „tizenötmillió” ellenben a vérségi kapcsolat határokon átívelő összekötő képességét jeleníti meg, mert a területi elv helyett a magyar rokoni, esetleg házassági kötelék a mérvadó. A „vérségi kötelékek” persze jelképesen érthetőek, hiszen a rokonin túl főként kulturális és a nyelvi közösségen keresztül megvalósuló kapcsolódást fejezik ki.

A *ius sanguinis*szal kapcsolatos felfogás két megfontolás alapján is támadható. Például két régi és nagy demokrácia, az Amerikai Egyesült Államok és a Brit Nemzetközösség ma is a *ius soli* elvét alkalmazza, továbbá az is felvethető, hogy az állampolgári jogok lényegében az egyéni szabadság kiteljesítését biztosítják. Ez a helyzet, úgymond, a szabadságért, az emberi jogokért folytatott küzdelem mint fejlődési folyamat következménye, felsőbbrendű állapot. Felsőbbrendű, mert ésszerű és mindenütt érvényes, s így, egyre távolabb is kerül a vérségi-kulturális kötelékek szemléletétől.

A magyar státustörvény körül kialakult széles körű egyetértés fontos fejlemény. Nem okoz immár gondot annak az elismerése, hogy a polgárság közösséget is jelent, hogy az emberi jogok érvényesítése többé nem szűkíthető az egyéni jogokra. Másként fogalmazva az egyéni jogok egyben a közösséghez való tartozás jogát is jelentik. Ez konzervatív gondolat. A státustörvény olyasmit volt képes megvalósítani, amit a modern liberális *citizenship* fogalmak szemszögéből akár fából vaskarikának lehetett tekinteni még a közelmúltban is. Nehéz is rá európai példát találni.

Az esetnek külön tanulsága van a mi okfejtésünk szempontjából is. Ha igaz, hogy a politikai konszenzus igen széles körben jött létre, akkor igaz az is, hogy az emlegetett ádáz ellentéteket a konzervatív, kulturális hatások terjedése önmagában nem magyarázza. A szent háború párviadalairól tehát nem állítható, hogy egyszerűen a modernnek és a régiek küzdelmét jelentik. A konzervatív áramlat hatása messze túlnőtt mindkettőn, hat továbbá a jobboldal mellett a baloldalon is.

A másik véglet sem igaz. Van ugyanis olyan nézet, miszerint kispályás, csenevész ízlésvilágú, harácsoló elitek ádáz küzdelme zajlik nálunk a hataloméért. Harci kutyáik csaholása adja a csatazajt. Hadakozásuk közben minden eszköz megengedett, ideértve azt is, amit negatív kampányként emlegetnek. Ez a vélemény az arisztokratizmusával és a pesszimizmusával hat ugyan, de nem ad választ a kérdésre.

Az igazi hatalmi küzdelemre az valóban jellemző, hogy a résztvevők az összes rendelkezésükre álló eszközöt mozgósítják a cél érdekében. Korlátokat a közeg fog szabni. Az a terep, azok az eszközök, amelyeket a politikai élet szereplői, versenyzői céljaik érdekében használni tudnak. A közélet résztvevői, továbbá a közéleti erkölcsök, a nyilvánosság, az intézmények természete. A közelmúltban lezaj-

lott cseh választásokon például a részvételi arány 57 százalék volt, a kampány érdektelen, a vita aligha mozgósította tehát a közvéleményt olyan mértékben, mint nálunk. Pedig ott is kiegyenlített, eredményeit tekintve nehezen előre látható volt a küzdelem. A vesztes Václav Klaus a végén bele is betegedett a vereségbe, vagyis a hatalomért versengők elszántsága ugyancsak nagy lehetett. A közeg, a politikum különbözött alapvetően a magyarországitól, nem a politika fő szereplőinek harci kedve.

A két ország közti sok-sok történeti, földrajzi és kulturális eltérés itt még csak fel sem sorolható. A proletárdiktatúra öröksége viszont mindkét országban jelen van. Ez fontos mozzanat. Tegyük egy rövid kitérőt, hátha a cseh és a magyar viszonyok közti különbségek villantanak fel valamit abból, mi húzódhat a hazai ellentétek háttérében.

A proletárdiktatúrák cseh és magyar sajátosságai közül az egyik körülmény a kezdethez kapcsolható. Csehszlovákia győztes államnak számított 1945-ben, Magyarország ellenben vesztesnek. Ez már önmagában eltérő viszonyt fejezett ki a nemzeti múlthoz fűződő kapcsolatban.

Nálunk a vereség egy hosszú korszak határozott lezárását, büntetést, megszállást és jóvátételt jelentett, továbbá káoszt, nagy csöndet azzal kapcsolatban, hogy milyen veszteségeket jelentett az országnak a világháború. A csöndre jellemző, hogy a magyarországi lakosságot ért demográfiai veszteségekről csak a közelmúltban jelentek meg összegző számítások, az anyagi veszteségek méreteiről pedig alig-alig tudni. A hadba lépett Magyarországnak tizenötmillió lakosa volt mintegy százhetvenkétezer négyzetkilométer területen. Az embervesztés megközelítette az egymilliókétszázezer főt, ebből egyedül a koncentrációs táborok zsidó származású magyar áldozatait négyszázötven-hatszáz ezer főre becsülik, a cigány származású magyar áldozatokét több tízezerre, a hadszíntéren és a fogolytáborokban elpusztult magyar áldozatokét mintegy háromszázhetven-

ezer főre. Hasonlóan szívszorító szembenézni azzal a számadattal is, amely az 1938 és 1948 közti vándormozgalomra vonatkozik. Az elhurcoltak, kitelepítettek, menekülők, besorozottak és más kényszerek nyomán mozgásra kényszerített személyek együttes lélekszáma meghaladta az öt-milliót.

A másik körülmény az, hogy a közvetlen múlt alakításában 1956 következményei mások voltak nálunk, mint 1968 következményei Csehszlovákiában. A mi forradalmunk előbb volt, és sokkal véresebb is, mint az 1968-as prágai tavasz. A leverésüket követő elnyomás is különbözött. Nálunk a gulyáskommunizmus és a legvidámabb barakk kísérletét kegyetlen, a társadalom mélyebb rétegeiig eljutó erőszakos leszámolás előzte meg és kísérte. A szovjet tábornak 1956-tal kapcsolatban egyrészt rossz volt a lelkiismerete, másrészt sajátos nyugtalanságot is érzett miatta. 1968 ellenben dühöt és fegyelmezési szándékot váltott ki, nehogy a cseheket mások is kövessék. Az erőteljes elnyomás miatt Berlint, Prágát és Varsót az 1980-as években „vasháromszögnek” hívták. Magyarországon azokhoz képest puhább körülmények voltak: sajátos kisfogyasztói paradicsom jött itt létre, amely, mint közismert, a jólét átlagosan hozzáférhető örömeit kínálta a *homo economicus*nak, cserébe a teljes közéleti passzivitásért.

Ez a rövid egybevetés azt sejteti, hogy saját múltunkban kell keresni a szembenállás magyarázatát, mert nem lehet minden további nélkül a szovjet szocializmus örökségének tekinteni.

A feszültség, amely olykor „szent háború” méreteit ölti, fasiszták és kommunisták között szedi áldozatait, ha hinni lehet a küzdő felek egymás fejéhez vágott minősítéseinek. Hogy megértsük, mit látunk magunk előtt, 1945-től kell elindulni, nem 1990-től. Ennek indoka, egyebek között, hogy 1989–90 értelmezése a szenvedélyes ellentétek egyik visszatérő motívuma. Az ország újraalapítása-

ként felfogható 1990-es fordulat ugyanis szellemi értelemben egyetemességet hirdető liberalizmust állított szembe egy, a liberális racionalisták mércéje szerint következetlen, ösztönös, kezdetleges, de mind energikusabb konzervativizmussal. Valóban olyan nagy baj származhatott az ellentétből?

Felvetődik, miért nem szabad feltételezni azt, hogy politikai értelemben a liberális–konzervatív szellemi ellentét talán még szelídülhetne is, különösen, ha az enyhülés nem valamilyen politikai vagy kulturális kiegyezésen alapulna. Hiszen látható, hogy bizonyos konzervatív elemek egyrészt még a politikai tekintetben radikális liberálisok körében is kimutathatók, másrészt, a konzervatív áramlat a jobb–bal meghatározás szerint elkülönített táborokban egyaránt növekszik.

A Rákosi-korszak a maga marxista avantgardizmusával valóban gyökeres fordulatot jelentett a háborút megelőző korszakhoz képest. Még a kapitalista körülmények között, tehát a háború előtt a kommunista mozgalom szerte Európában afféle ellentársadalmat épített ki az őt körülvevő, általa ellenfélnek tekintett globális társadalommal szemben. Ellenkultúrát honosított meg vele szemben, hiszen teljes tagadásban volt a társadalommal. A kommunista mozgalom, úgymond, megadta a szót a kirekesztetteknek. Csak emlékeztetőül: a marxista racionalizmus egyik pillére az a tétel, hogy az ember a piaci gazdaság, a fokozódó munkamegosztás, az egymással antagonisztikus ellentétben álló osztályokra bomló társadalom viszonyai között kizsákmányolt, elidegenedett lény lesz, aki nem érzi otthon magát a világban.

A magyarországi proletárdiktatúra győzelmével ez a materialistának keresztelt szemlélet fokról fokra eluralkodott a társadalom számottevő részében. A marxizmus–leninizmuson alapuló ésszerűség jegyében szakított mindenrel, ami megelőzte. Ellentársadalom, ellenkultúra a múlttal

szemben. „*A múltat véggépp eltörölni...!*” Ami tömör megfogalmazása Marx gondolatának, miszerint „*a múlt öröksége rémálomként telepszik az élők gondolataira*”.

Az 1980-as évek második felében két olyan irányzat bontakozott ki a demokratikus ellenzék köreiből, amelyek különbözősége sok mindent megelőlegezett a mai szembenállásokból, pártszerveződésekből. A liberalizmus és a népnemzeti irányzat közti különbséget, hamisan és szándékosan, a múlt, a háború előtti vita afféle folytatásának minősítve „az urbánusok és a népiesek” közti ellentétnek állították be. Már egyedül ebből az ellentétből kihallatszott, hogy zsidók és magyar népi sarjadékok régi ellentéte újult volna fel. Ez a történelmietlen és indokolhatatlan párhuzam, afféle hasonlat, alkalmas volt arra, hogy tovább élezze a szembenállást. Tény, hogy a két tábor kezdettől jellemezte az eltérő minták és eszmék iránti érdeklődés, továbbá egy sajátos, már-már zsigeri ellenszenv egyes követőik között. Ám tény az is, hogy egyetértés volt a mégoly megosztott ellenzéken belül a korszakváltó fordulat szükségét illetően, ami a Kádár-rendszer végleges lezárását, a szovjet hatalom megszüntetését foglalta magában.

A liberalizmus hirdetői egyetemes értékek alapján olyan elveket fogalmaztak meg, amelyek újdonságát az jelentette a nyolcvanas és a kilencvenes évek fordulóján, hogy az adott helyzetre vonatkoztak: alkotmányos demokráciát követeltek, kapitalista rendszert, kiálltak az emberi jogok érvényesítése mellett, a történelmi örökséget pedig a magyar progresszió folytatásában (1848–49, 1918 és 1956) látták. Ennek a felfogásnak a jegyében a liberálisok eszménye olyan társadalom volt, amely az alkotmányos jogok által biztosított egyéni szabadság kiteljesedéseként jön létre. Új liberálisoknak nevezték magukat, a régi magyar liberalizmustól való nyilvánvaló elkülönülés szándékával.

A liberalizmus univerzalizmusa az egyetemes értékek, a társadalmi egyenlőséget megvalósító haladás hitén

alapszik. Ebből fakad az a filozófiai meggyőződés, hogy a tudás forrása és próbája az ész, hogy a valóságnak belső, logikai természetű szerkezete van, hogy nagyon sok olyan igazság létezik, amelyet az ész közvetlenül képes felfogni. A modern liberális reformizmusnak, a jóléti állam szocializmusának közösek a gyökerei a marxizmussal, ebből adódóan a proletárdiktatúra avantgardizmusával is.

A hetvenes-nyolcvanas években kibontakozott hazai liberalizmus erénye és ereje éppen ebből származott. Racionalista, felvilágosult eszmerendszerből vezette le rendszerváltó követeléseit. E követelések rokonságban voltak a hagyományos polgári demokráciák fő elveivel. Az adott magyarországi helyzetben viszont, éppen emiatt éles ellentétben álltak a marxista–leninista társadalomelmélettel, különös tekintettel az előbb jelzett három kívánságra: alkotmányos intézményeken alapuló parlamentáris demokrácia, áttérés a tervutasításosról a teljes piacgazdaságra, az emberi jogok maradéktalan biztosítása.

Hazai ádáz politikai csatáink ideológiai mozgatói után kutatva itt tűnik elő az első nyom. Kétségtelen, a közös eszmék döntő szerepet játszottak abban, hogy 1988–90-ben egyrészt az ellenzék, másrészt a bomladozó állampárt, majd két utódpartja állott szemben egymással. Az ellenzéken belül egyetértés volt abban, hogy a Kádár-rendszer illegitim, mert a szovjet beavatkozás hozta létre 1956-ban. Egyetértés volt abban is, hogy meg kell teremteni a politikai pluralizmus feltételeit a hatalom és a hatalom gyakorlásának megosztása által (például a szovjet csapatoknak el kell hagyniuk az országot, meg kell szüntetni az állampárti erőszakszervezeteket, véget kell vetni az MSZMP és utódpartja vagyoni túlsúlyának). Egyetértés volt továbbá a három fenti, liberális értékek jegyében megfogalmazott kívánság tekintetében is.

A politikai erők szembenállása azonban nem fejezte ki hűen a világgépek közti szembenállást. A múlt és a jövő

erői közti különbség mélyen és eredendően elvi ellentét volt, amely valóban a korszakváltást jelenítette meg. A jövőt a plurális parlamenti demokrácia és piacgazdaság jelentette, a Nyugathoz való felzárkózás jegyében.

Lehet vitatkozni azon, milyen a kölcsönhatások természetese eszmék és politikai törekvések között. Nem kétséges, hogy a rendszerváltó ellenzék számára a 21. századi magyar szabadelvűség racionalista hagyományai, a magyar polgári demokrácia öröksége, elsősorban 1848–49 közös szellemi hátteret, gondolati keretet adtak a kerekasztaltárgyalások során. A szabadelvű örökség kapcsolta össze az új liberálisokat, a polgári demokrácia, az agrárdemokrácia, a kereszténydemokrácia, a nép-nemzeti mozgalom követőivel, ami a Magyar Köztársaság kikiáltásához vezetett. Kialakult egy modern civil vagy polgár társadalom kezdeménye.

Ezt azért szükséges leszögezni, mert a politikai élet szereplőinek, mindenekelőtt a pártoknak a küzdelme közvetlenül nem magyarázható az ideológiák közti küzdelmekkel. Másrészt az ideológiai ellentétek sem függetlenek a politikától, hiszen a szembenállás, a küzdelem gyakran igényel eszmei alapokon megfogalmazott állításokat. A politikusok cselekedetei elvben eszmei és erkölcsi korlátokba ütköznek. Ami egyébként egy, a témánktól távolabb vezető problémához, erkölcs és politika kapcsolatához vezet.

Erkölcs, világkép és politika kapcsolatai, nálunk és most különösen rejtélyeseknek és kuszáknak látszanak. Ennek súlyos oka van. A múlt és a jövő jól jellemezhető eszmei-politikai ellentéte mellett, azt elhomályosítva másfajta ellentétek kerültek a felszínre, méghozzá hamar, már 1990-től kezdve. A közéletet befolyásoló ideológiai ellentétek felhígították, átszínezték, ellentmondásossá formálták azt is, ami kezdetben még jól felismerhető volt. Ráadásul a politikai harc olyan világképeket fordított szembe, amelyek egyébként képesek egymás mellett megférni.

A küzdelem éppen emiatt olyan heves. A kibékíthetetlen politikai gyűlölet a polgár társadalom kudarcával függ össze. A kudarcnak súlyos következménye van. Azok az elmentések, amelyek a sokszínű polgár társadalomban természetes módon megférnek, nálunk polgárháborús helyzetet hoznak létre a közgondolkodást formáló szellemi életben. Maga a kudarc pedig tartósan ígérkezik. A hisztéria következménye a folyamatos és nem csillapodó feszültség. A hisztériát kísérő radikalizmus mindig jól jön egy-két egymással szemben álló politikai érdekcsoportnak. A hatás pedig biztosított egy műveletlen, ezért kritikátlan, azaz a leendő polgár társadalom szemszögéből nézve felelőtlen, barbár közegben.

2. Ami megoszt

A liberális, racionalista politikák nevében végrehajtott változások óriásiak voltak szerte Európában, így Magyarországon is. Nálunk a polgár társadalom kezdeménye is azért jöhetett létre, rögtön 1990-ben, mert a liberális eszmék jegyében sikerült megfogalmazni, jórészt újrafogalmazni a nagy fordulat ésszerű kívánalmait. A konzervatív gondolkodás általában védekezni szokott a racionalista újjátásokkal szemben. Viszont már a magyar demokratikus intézmények megszületésére is hatott, kiegyensúlyozó jelleggel a konzervatív áramlat. Hatását jól jelzik például a magyar parlamenti rendszer bizonyos sajátosságai, más országok parlamentarizmusától eltérő jellegzetességei.

A konzervatív eszmék lényegesen különbözhetnek egymástól térben és időben, de mindig olyan igazságokra támaszkodnak, amelyek visszavezethetők Burke-ig, Tocqueville-ig. Ezek az igazságok a liberális racionalizmus számára alig kezelhetőek. Ilyen például Burke híres mondata, amely megelőlegezte a választ „a múltat vég-

képp eltörölni” marxi gondolatára: „*A készség a megőrzésre, a javítás képessége – írja Burke – együtt fejezik ki számomra, hogy ki az államférfi.*” Más szóval a konzervatív gondolkodásmód a történeti folyamatban kialakult intézményeket és gyakorlatokat tekinti a legfontosabbaknak, mert azok a folyamatosság és a stabilitás kifejezői.

Nem magától értetődő ezek után, hogy a múlt és a jövő közti, az ország újraalapításához kötődő nagy ideológiai ellentét helyébe viszonylag hamar a liberálisok és a konzervatívok közti ellentét került. A látszat azt mutatja, hogy a továbbiakban, ám igencsak hamar az ellentét a fasiszták és a kommunisták közti küzdelemmé fajult, és ma is tart.

1990 óta valamennyi választási küzdelem hevességét kapcsolatba lehetett hozni azzal, hogy jóval többről volt szó, mint két eltérő világnézet jegyében, vagy árnyékában folytatott heves politikai harcról. A politikai küzdelem hevességét az fokozza fel ma is, hogy egyszerre több ideológiai összecsapás is zajlik, a küzdő felek olykor a szerepeiket is összekeverik, mondanivalójukat pedig ennek a zavarnak az ellentmondásai feszítik. A jobb- és a baloldal ellentéte összefonódott például a rendszerváltásnak nevezett fordulat határozottan eltérő értelmezéseivel, a Kádár-korszakhoz fűződő kapcsolat vagy a vele való szakítás dilemmájával. Ebben az esetben könnyen belátható, hogy másféle baloldaliságot tételez fel az, aki folytonosságot vél a két korszak között, megint mást az, aki 1990-et egy új időszámítás kezdetének tekinti. Mindez a kommunista és a fasiszta, sőt a náci és az antiszemita kifejezések tartalma körül is zavart okoz, már csak azért is, mert nem világos, ki milyen erkölcsi és lelkiismereti alapról ítélkezik.

Tekintsünk viszont el az eszmékhez nem nagyon köthető vádaskodásoktól a korrupcióval kapcsolatban. Hasonlóan értelmetlen ebből a szempontból az úgynevezett „ügnökmúlt” polémiáival foglalkoznunk. E polémiák aligha köthetőek az eszmék küzdelméhez. Mellesleg tapasztal-

ható, hogy a korrupcióról minden demokráciában vitakoznak.

A sajtóban és a politikusi szóhasználatban parttalanul hömpölyögnek a *liberális*, a *kommunista*, a *hazaáruló*, a *horthysta-úri*, az *antiszemita*, a *fasiszta* és más jelzőkhöz kapcsolódó, azokat számos további szidalommal dúsító eszmefuttatások. A Parlamentben és azon kívül is, egyre szélesedő körben.

A helyzetet bonyolítja, a feszültséget drámaian fokozza, hogy a szavak mögül, mint már említettük, eltűnik a tartalom, sőt sajátos inflációnak is a tanúi vagyunk. A hatás érdekében egyre nagyobb kell mondani, a zagyaság növeli a feszültséget, összemossa a lényegtelent a lényeges-sel. A hatás fokmérője, hogy nő a hisztéria. Aki pedig, vesztére, a hasonlat értelmezése kapcsán megpróbál a szavak által jelölt dolgokra gondolni, véres háború közelségét érzi, amelybe már pusztán azáltal is belekeveredhet, hogy töpreng rajtuk. A köznyelv úgy siklik át ezen a nehézségen, hogy „csúsztatást” emleget.

A szörnyűségek kétféle lejtőn csúsznak a mélybe. Az egyik lejtő az, amelynek végén a hazaáruló judeo-kommunisták állnak, a másik lejtő alján a pogromokat szervező, félféudális fasiszták. A képhez tartozik az is, hogy a csúsza végén a mélység közös és végtelen.

Az első kérdés itt mindjárt az, miféle szembenállásról van szó, elfogadható-e ez a megkülönböztetés. Megfordítva a kérdés irányát, azt is fel szokták vetni, igaz főként a kommunizmus áldozataival kapcsolatban, hogy a halál és a sír csöndje közös, bocsássunk meg tehát mindenkinek, tegyük közös sírba a hóhért és az áldozatot, állítsunk nekik közös emlékművet. Itt és a továbbiakban azonban a gondolkodás egyetlen vezérfonalának a lelkiismeret igényeit lehet tekinteni.

A lelkiismeret igényéből kiindulva a következők megértéséhez előre kell bocsátani néhány szót. Minden, az

áldozatokért érzett fájdalom, minden a politikai és más gaztettekhez kapcsolódó felháborodás az emlékezeten túl a kultúra és az erkölcs része. A zsidózás ténye és az antiszemitizmus vádja, mint egymást erősítő harci eszközök azért különlegesek és azért annyira pusztítóak, mert a nemzet számos sötét tragédiájának egyikéből életre keltik annak felfoghatatlanul szörnyű mozzanatát, tartósítják, majd új szorongásokat és új gyűlöleteket fakasztanak általa. Terjednek is, lenyomataik, tükörképeik utánzataik által is hatnak immár. Igazi tömegpusztító fegyver ez tehát, amely válogatás nélkül szedi áldozatait, ártatlan embereket izgat fel, sebez meg újra vagy frissen. Ezért összpontosítjuk a figyelmünket erre a magyar társadalmat megosztó problémák közül.

(A következő számunkban folytatjuk.)

GRANASZTÓI GYÖRGY

K: legyessen Tamás

Fisának címzett nekem az életből

An

PARAINESIS

Drága fiam!

Szeretnék neked valamit hátrahagyni, amit fontosabbnak tartok mindannál, amit esetleg örököltök tőlem. Szeretném leírni, amit nem voltam képes elmondani. Talán feszélyeztet a helyzet, talán viszolyogtam a kioktatás látszatától, de az is lehet, hogy merő gyávaságból nem tudtam erről beszélni. Néha úgy érzem, hogy amit végül is el szeretnék mondani, az egy élet tapasztalata és hitvallása. Ezért félek, hogy visszataszítóan fennköltnek, bölcselkedőnek és romantikusnak fogsz találni, noha igyekeztem elkerülni a legnagyobb kísértést: a ripacskodást. Mert ha az ember megszólal, bizony máris pózba vágja magát. Szerepet játszik. Az ember szerepjátszó állat.

Van a magyar irodalmban egy rejtett vonulat, aminek ez a témája. Hamvas Béla *Karneválja* erről szól. De olvassátok csak el Németh László *Széchenyijét*. Van benne egy bizonyos Goldmark doktor, aki sötét filozófiájával borzogatja az öreg egyébként is ingatag kedélyét. Ő mondja, hogy az ember olyan, mint a festett koporsó. Kívül aranyos, belül üres. Reggeltől estig mást sem teszünk, mint szerepeket váltunk. Az ember saját maszkjainak bolondja, de ha lehántjuk róla a maszkokat, kiderül, hogy nincs mögöttük semmi. Széchenyi először elsötétül, de aztán megrázza magát, és azt mondja, hogy lehet, hogy abban a bizonyos „akadémiai megajánlási jelenetben” ő tényleg egy hazafias pózba vágta magát – anélkül, hogy tisztában lett volna az egésszel. Meglehet, de mégis: ettől lett az Akadémia!

Mindezt csak azért mondom el, mert ha mégis ripackodáson érem magam, és szembenevetek a tükörrel, légy te is elnéző. Ettől ugyan nem lesz semmiféle akadémia, legfeljebb egy furcsa önvallomás, amit nagyképűen *parainesis-nek* neveztem el. Bocsásson meg érte Kölcsey Ferenc.

Az alvásról

Az alvás – és benne az álom – a természet gyöngédségének talán legmegindítóbb jele. Amikor elengeded magad, és hagyod, hogy elsüllyedj saját vegetációdban, nem is gondolod, hogy a lét gyökereihez szállsz alá. Ez az a forró, lassan örvénylő, biztonságot adó televény, ami körülvesz, magába zár, mint az anyaöl, és táplál, éltet anélkül, hogy tenned vagy akarnod kéne bármit is.

Napról napra visszatérsz, mint a szülői házba, az *ősök közé*, akik feltétlen szeretettel és melegséggel ölelnek magukhoz. Ébredj rá, hogy őseid közt ott vannak mindazok, akik eddig éltek, de ott van az élővilág évmilliárdos tapasztalata, a növények, sőt a kozmosz *emlékezete* is. Talán ez az a „mag”, amit magunkban hiába keresünk, ami nem gondolkodik, nem elemez és mérlegel, nem érez és nem fáj, nem esik kétségbe, hanem csak egyszerűen: van. Ez az a „jelen”-ség, ami számodra is állandóan jelen van, és ami mégis a lényeg. Amihez képest nappali világod csak halvány és csenevész derengés. Az intellektus száraz villózásai, a töprengések és kétségek alatt ott él, duzzad a bizonyosság: *a benned személyessé váló létezés felfoghatatlan titka*.

A tenger viharzó felszíne alatt a mélységek végtelen csendje és meleg sötétje rejlik.

Ezt éled át közvetlenül, amikor alszol. És ha nem tudnád, erről szólnak az álmaid. Ez nem egyszerűen „csak” a biológiai lét rétege, hanem a létezés forrása is, ahonnan

VESZELSZKY ESZTER PORTRÉJA, 1953
olaj, vászon, 35×72 cm

azóta is egyfolytában áramlunk ki és be. Az alvás szeretete nem „regresszió”, nem egy túlhaladott fejlődési stádiumba való visszamenekülés, hanem rendszeres megtérés az élet gyökereihez. Napi zarándoklás a cédrushoz.

Az a szeretet igaz és hiteles – és csakis az –, amelyik *ennek* az életnek a televényével, biztonságot nyújtó melegével érint meg és vesz körül. A szeretet gyengédsége az álom gyengédségével és melegével rokon. Az ilyen szeretet éppúgy táplál, mint az étel vagy a levegő. És éppoly biztos, nem változik, csak van – mint az élet.

Aki igazán volt már vesztes az életben, az tudja, hogy a szeretet elvesztése maga a halál. Az tudja, mi az éhe és szomja az életnek. A halál nem más, mint visszatérés az anorganikus világ rideg és szögletes geometriájába. Ahogy a szeretet elvesztése is éles, hideg és sértő sziklák közé vetetés, ahol nincs együttérés, csak rideg determináció. Ahogy nem lehet szeretet nélkül élni, alvás nélkül sem képzelhető el az élet.

Becsüld meg az álmaidat. Az alvással eltöltött idő sohasem veszteség. Nem csak ezért mondom el mindezt, hanem azért is, mert előfordulhat, hogy az *álomban valaki megszólít*. Az álom nem pusztán vak és néma televény. hanem *tudata is van*. És ez a tudat valahogy nem mindig azonos a te nappali tudatoddal. Inkább azt fogod tapasztalni, mintha egy másik személy is lenne, aki benned rejtőzködik.

De az is lehet, hogy fordítva van: a te nappali tudatod csak látomás, és valójában az éjszakai éned az igazi valóság. Charles Péguy szerint az éjszakának van igaza, nem a nappalnak. Az éjszaka a folyamatosság tengere, amiben a nappalok szigetek, felvillanások csupán. Az éjszaka – írja – a léthordozó kontinuitás, az a hatalmas ágy, amit az Atya a teremtésnek vetett. Gondolkozz el ezen néha: hátha él *valaki* benned, aki téged használ fel arra, hogy mintegy periszkópon át kitekintsen a külső világra. Lehet, hogy rád van szüksége ahhoz, hogy megvalósuljon. Egy biztos: a vi-

lág befelé legalább annyira végtelen, mint kifelé. Ne becsüld le azért, mert láthatatlan. Attól még éppoly valós lehet, mint a másik. A legfontosabb pedig az, hogy éld át: benned mindkét világ összeér.

Olyan vagy, mint a fa. Gyökereid a mélyben erednek, törzsed és ágaid a nap felé tartanak. A gyökerek pedig arról álmodnak, hogy a fa termést hoz. És ebben az álomban valahogy benne van minden fa, gyökér, fűszál, növényi rost, ami eddig volt, de benne van a föld, a talaj sói és ízei, a sziklák, amikkel meg kellett küzdeni, a nedvesség és annak hiánya, egyszóval minden, amiből a *faság* létrejött. *Egy egész kozmogónia.* Ezt tudják az álmaid is. Olyan tudás ez, amire nappali éned sohasem fog szert tenni, de ami nélkül nem is létezhetnél.

Hidd el, hogy ez létünk egyik legnagyobb csodája.

Az élet értelme

Mi az értelme a személyes életnek?

Ha nincs, akkor egy kozmikus véletlensorozat tragikus áldozata vagy csupán. Egy biológiai robbanás életre kelt és nyomtalan kialvásra ítélt szikrája. Ha viszont van, akkor az vagy eleve benne rejlik az életedben, és „csak” meg kell fejteni, vagy pedig ezt az értelmet *te adod saját magadnak.* Vagy eleve értelmes az életed, csak éppen rá kell jönnöd a jelentésére, vagy te döntöd el, hogy mi akarsz lenni és miért.

Mindkét eset gyanús.

Az első esetben a személyes élet olyan keresztrejtvényre emlékeztet, melyben az élet bújócskát játszik velünk. Vagy megtalálsz a helyes megfejtést, vagy nem. Olyan, mint egy Fülel-rejtvény. A második esetben az élet értelmét szabadon formálhatod: te magad teszed értelmessé vagy értelmetlenné. Még úgy is dönthetsz, hogy

nincs értelme az egésznek. A lényeg, hogy az lehetsz, akinek akarod magad. Csak rajtad áll. Ugye érzed, hogy ez a felfogás túlságosan önkényes? De azt sem tagadhatod, hogy mindkettőben van valami igazság is.

Az életnek mintha tényleg lenne értelme, de ez közreműködésünk nélkül nem bontakozik ki. Az élet értelmét nyilván nem „kitalálni”, hanem megtalálni kell. Ez az értelem nem egyszerűen csak van, vagy nincsen, hanem állandó alakulásban, fejlődésben, mozgásban van. Sőt, mintha inkább emlékeztetne egyfajta drámára, amit ugyan te írsz, de a sorsod legalább is társszerző benne – vagy fordítva.

Sors és szabadság

A sors idegesítő gondolat. Afféle kísértet, aki vagy ami keresztbe tehet, teljességgel kiszámíthatatlanul viselkedik, így váratlan meglepetésekkel is szolgálhat. Azt mondják, hogy a bölcs ember 11ra a csillagoknak is. De ez a bölcsesség ott kezdődik, hogy rájövünk: *a csillagok bennünk vannak*. Hermész Triszmegisztosz híres beavatási szövege szerint:

„ami fent van, az megfelel annak, ami lent van, és megfordítva: ami lent van, az megfelel annak, ami fent van”.

Az asztrológusok (nem a mai ezoterikus pornók szerzői, hanem az igaziak, a mesterek) nem azért vizsgálják a csillagok állását, mert feltételeznek valami kozmikus sugárzást, hanem azért, mert a kozmosz adott időpontban fennálló konstellációja valamilyen értelemben *meg kell hogy feleljen a mi személyes konstellációnknak is*. Ha megtanultad tisztelni és szeretni az alvást és mindazt, amit az álomban átélsz saját „túlvilág”-oddal kapcsolatban, akkor nem érhet váratlanul a felfedezés: *sorsod alapprogramját kozmikus léptékben kell keresned*. És ha megsejtet, hogy valaki megszólított, tudnod kell, hogy *az nem lehet akárki*.

Persze hogy a sorsodat és ezzel személyes életed értelmét ettől még magad alakítod. De ne felejtsd el, hogy *mindig hozott anyagból dolgozol!* Azt, hogy férfi vagy és nem nő, hogy itt születted és magyarul gondolkozol, hogy olyan vagy, mint amilyen, hogy alkatod és képességeid ebbe vagy abba az irányba tereltek stb.: nem te választottad, nem csak te döntötted el. Még amikor úgy érezted, hogy szabadon döntöttél, akkor is vágyaidnak, hajlamaidnak, vagy legalábbis meggyőződésednek engedted. Igent mondtál valamire, ami azt kívánta benned, hogy igent mondjál rá. Minden döntéssel – akár tudatosan, akár sodródva – önmagadat valósítod meg. Szabadon választod – magadat.

Ha jól meggondolod, *saját szabadságod foglya vagy.*

Ez nem jelenti azt, hogy sorsod determinált. Nincsen „megírva” az életed sehol sem. Nincs eleve elrendelve, hogy mérnök, zenész vagy autószerelő legyél, vagy hogy milyen lánnyal kösd össze az életed. Te választasz szabadon, de *azt választod, amit kell.* Nem külső kényszer hatására, hanem belső készítésre. A saját természeted szerint. Együtt kell működnöd a hajlamaiddal – vagy ha jobban tetszik: követned kell csillagaidat. És ezt nem érzed kényszernek, hiszen így természetes. Te magad kívánod így. Akár akarod, akár nem, akár tudsz róla, akár nem, együtt kell működnöd – *magaddal.*

Akkor lenne baj, ha más szeretnél lenni, mint aminek lenned kell. Ha *a hozott anyagból* valami mást próbálnál csinálni, mint amire való. Ha rájössz, hogy egy másvalaki életét éled, nem a sajátodét. Akármilyen hihetetlen, drága fiam, de ezt sokszor el fogod még követni. Mert fel kell mérned birodalmaid határait. És ez nem megy másként, mint hogy néha nekiütközöl láthatatlan korlátainak. Mert honnan is tudnád, hogy meddig terjed a „hozott anyag”, hogy mire való és mire nem? Néha fájni fog az ütközés és a kudarc, néha elkeseredve tapasztalod, hogy ez vagy az vala-

miért nem megy. Harcolj, hiszen e nélkül semmi sem érlelődhet meg benned. Figyeld meg a fák gyökérzetét és ágait: az élelemért és a fényért való küzdelem pantomimjátékának megindító, drámai szobrai. De ha úgy érzed, hogy valami nagyon nem megy, ne erőltess – a gyökér is kitér a szikla elől. Ne gondold, hogy a beletörődés minden esetben gyávaság. Inkább a bölcsesség kezdete, amit nem adnak ingyen. Jusson csak eszedbe a híres protestáns ima:

„Istenem add, hogy amin változtatni tudok, azon változtassak. Hogy amin nem tudok változtatni, abba beletörődjek. De főleg add, Uram, hogy a kettőt egymástól meg tudjam különböztetni.”

Ha megtanulsz engedni, rájössz majd néha, hogy meglehetősen úgy volt jó, ahogy történt. Amit ma fájdalmas kudarcnak érzel, megóvhat valamitől és holnapra szerencsét hozhat. Én sokszor éreztem úgy, hogy laikus vagyok saját sorsom határozott alakításában. Valahányszor erőszakosan döntöttem, az megbosszulta magát. Megtanultam kivárni és csak akkor dönteni, amikor a dolgok természete erre megérett. Próbáltam olyan lenni, mint a kertész, aki türelmesen neveli a fákat, és hálás, amikor a termés az ölébe hull. *A defenzív vezetés az életben is hasznos lehet.*

Sokszor irigykedve néztem egyik barátomra, akinek a természete az enyémenek homlokegyenest az ellenkezője volt. Ő volt a Bognár. Minden helyzetben képes volt dönteni és egyben felvállalni annak előre nem látható következményeit. Férfias alkat volt, és nemegyszer próbált kimozdítani saját passzivitásomból. Előfordult, hogy megpróbáltam utánozni őt, és dönteni akkor, amikor egyébként nem döntöttem volna. A hatás katasztrofális volt. *Mindenki csak a saját életét élheti.* Eközben érhetnek jelenések, amelyek egy másik élet és sors ígézetével babonáznak meg. A jelenés csodálatos dolog, de *varázs*. Ahogy feltűnik, úgy tűnik is el. *Aki fogva akarja tartani, azt a haláldémonok meggyötrik.* Vergődsz, mint a partra dobott hal. Szolidá-

risnak kell lenned saját sorsoddal, együtt kell működni hajlamaiddal – még akkor is, ha néha elviselhetetlen.

Az hiszem, *az élet egyik értelme éppen ez az együttműködés*. A dialógus egyik oldalon a tudatod, akaratod és vágyaid, a másik oldalon természeted és belső csillagzataid között. A legfontosabb az, hogy tudd: nem vagy egyedül, legalább *ketten vagytok*.

Személyes életed titka nem olyan kincs, ami, ha egyszer ráleltél, végérvényesen a tied. Ezen a titkon dolgoznod kell. Egy teljes életen át. És még akkor sem biztos, hogy belátod: volt értelme. Biztosíték semmire sincs.

És mégis: *az élet értelmében bízni kell*. Le kell mondani arról, hogy egyszer majd jön a nagy és mindenért kárpótló megvilágosodás. Az élet értelme olyan misztérium, ami *bizalmat és hűséget kér, de nem ígér cserébe semmit*. Ez a misztérium *rejtőzködő* természetű, de elvárja, hogy megküzdjél vele. Mégis: minél inkább hajszolod, annál inkább kicsúszik a kezedből. Ellenáll az erőszaknak és a sürgetésnek. Legfeljebb azt mondja, hogy *várj*. Mert a türelem és a bizalom a legnagyobb erény.

Az a titokzatos harmadik

Minél több drámát élsz át magadban, annál biztosabban érzed, hogy ki vagy, és mivé kell válnod. De azt is érezned kell, hogy ebben a küzdelemben valójában *hármán vagytok*:
– ösztöneid, adottságaid, hajlamaid, korlátaid, sorsod;

– tudatos éned, életképzeted, szabadságod alanya,
– *valamint egy titokzatos harmadik, aki a dramaturg szerepét játssza*.

Úgy érzed néha, mintha *valaki* szelíd erőszakkal eltérítene vágyaidtól. Mintha egy gyengéd, de határozott atyai kéz avatkozna közbe és akadályozna meg valamit, amit pe-

dig annyira akartál. Ha később belátod, hogy mennyire igaza volt, megilletődsz és elfog a hálaérzet. És kezdesz hozzászokni a láthatatlan harmadikhoz. Sokszor nem is gondolod, mennyire vigyázza, védi lépéseidet. Mert nem a fájdalomtól, hanem az annál sokkal nehezebben elviselhető útvesztéstől akar megóvni. Azért terel, azért „rendez” néha, mert magadtól eltévednél. Arra ügyel a drámában, hogy *legyen katarzis*, és hogy emelkedj túl saját operettvágyaidon. Hogy az életedet ne laikusán, hanem beavattoként éljed. Ha néha elfog a kétség, gondolj József Attila szép sorára:

Hiszek az erő jó szándokában.
(Imádság megfáradtaknak)

Mert át fogod élni, hogy jóindulatú erők terében mozgatsz, és nem csak akarnod, hanem engedned is érdemes. Ez a sejtés a bizalom és a türelem alapja. Ha gyökeret vert benned, úgy hívják: *hit*. Ha meg is mered szólítani: *Isten*. Weöres Sándor ezt a bizalmat így fejezi ki egy keleti hangvételű versében:

Nem kell ismernem célomat,
mert céloom ismer engem.

A szenvedés botránya

Lehet, hogy most az jut eszedbe: hogyan beszélhetünk az erő jó szándékáról, amikor a világ tele van tragikus sorokkal, értelmetlennek látszó szenvedéssel és tömegkatasztrofákkal? Milliók pusztulnak el nyomorultul járványokban, háborúkban, gázkamrákban. Albert Camus a *Pestisben* felháborodottan utasítja vissza annak az Istennek a gondolatát, aki ártatlan csecsemők halálát kívánja vagy nézi el,

miközben megakadályozhatná. Hogy lehet elviselni, értelmezni, vagy összegegyeztetni egy jó szándékú, gondviselő Isten jelenlétét egy alapjában véve részvétlen, vak világrenddel? Mert tény, hogy a nap egyaránt süt jókra és gonoszokra. A gonoszokat senki sem bünteti meg, sőt, élük világukat, míg az igazak legtöbbször ártatlanul szenvednek.

Jób problémájára nem könnyű választ találni. Ráadásul Jób igaznak tudhatta magát, és így még azt sem mondhatjuk, hogy bűneiért lakolt. És ha bűnös is lett volna, miért éri éppen őt a büntetés, miközben vidám és sikeres gazemberek szaladgálnak körülötte. Mert vagy van igazságszolgáltatás a földön, vagy nincsen. Ha pedig nincs, akkor mondjuk ki: *egy igazságtalan világrendben élünk*. Valljuk be: Jób története még bosszantó is, hiszen mindent visszakup, és az Úr kárpótolja minden megpróbáltatásért. Mi nem ezt tapasztaljuk. Ártatlanul szenvedünk, és senki sem kárpótol érte. A „happy end” általában elmarad. Az élet nem operettsztori.

Az értelmetlen szenvedés a legnagyobb botrány a világban. Ma már senkit sem elégít ki az együgyű vallásos vigasz, hogy majd a túlvilágon mindenért kárpótolnak. Az sem elégít ki, hogy a rossz kizárólag az ember műve, míg Isten csak jót akar. Mert általában nem ez a helyzet. Nem csak az emberi gonoszság miatt szenvedünk, hanem mert a szenvedés minden élőlény sorsa – nem csak az emberé. Az épülés és bomlás a természet mozgásformája, és amit mi katasztrófának élünk meg, az a világrend természetéből adódik, és mi e világhoz tartozunk.

Meg kell barátkoznunk – és ez egy életre szóló feladat – azzal a gondolattal, hogy „az erők jó szándéka” nem a mi vágyaink és szándékaink szerint való. Hogy „Isten akarata” nem a mi akaratunk. Hogy ez az akarat néha szorongással, félelemmel tölthet el, és értelmetlennek látszó megpróbáltatásoknak tehet ki. *Hogy az Úr a keresztthalálában még saját Fiát is elhagyta.* Mért éppen minket

ne hagyna el? Mért éppen a mi kicsinyes vágyaink szolgálatába állna?

Úgy tűnik, hogy az Ószövetség féltékeny, bosszúálló és haragvó Istenét történetileg lassan felváltotta a Jézus által megszemélyesített gyengéd, szerető és gondviselő Isten képe. A középkor Istent „*summum bonum*”-ként határozta meg, és abba az irányba terelte a gondolkodást, mintha az Úr mindannak a foglalata lenne csupán, ami számunkra jó, szép és kellemes. Így tételezték a Gonoszt, mintegy Isten, vagyis a jó hiányát – elfeledkezvén arról, hogy mindkettő *egyazon ósválóság*hoz tartozik. Isten a *nemcsak, hanem is*. Az ő sötét arca nem múlt el, és nem is tanácsos, hogy erről megfeledkezzünk. A megváltás másról szól – de erről majd később.

Ha mindezt átéled, fiam, akkor elfoghat a szorongás, a félelem attól az Ismeretlentől, akinek eddig csak a nap-pali, segítő, gondviselő arcába mertél belenézni. Nem sejtetted, hogy van egy számodra sötét, érthetetlen és pusztító oldala is. Hogy Isten a kozmikus hiány, a rettenetet keltő úr, a feneketlen semmi is lehet. Erről nem csak az Ószövetség tud; hanem a misztika is, sőt, a mindennapi élet is megtanít néha az *istenfélelemre*.

Ezt fejezi ki a görög mitológia a három *Gorgó* figurájával. A monda szerint olyan szörnyű arcuk volt, hogy aki rájuk nézett, kővé dermedt a rémülettől. Közülük kettő halhatatlan, egy – akit Meduszának hívtak – halandó volt. Perszeusz, a hős az ő fejét vágta le Pallasz Athéné tükrös pajzsának a segítségével, ami lehetővé tette, hogy ne kelljen közvetlenül szembenézni a szörnyeteggel. Az ősfélelem elpusztíthatatlan és örök: ha úgy tetszik, halhatatlan. Ami halandó, az a bennünk élő szorongás Medusza-polipja. Akinek ezt a szorongást sikerül legyűrnie, azt a sors – miként Jákobot az angyal – megáldja. A mítosz szerint a megölt Medusza véreből két lény született: egy hős és egy csodálatos paripa, *Pegazosz*, a múzsák szárnyas lova. Aki szembe

mer nézni Isten sötét oldalának bennünk élő rémképével és legyűri azt, annak életképelete felszabadul, és látóvá, értővé, saját életének ihletett alkotójává, költőjévé válhat.

Milyen sokat mondó, hogy a Gorgót csak tükörből – mintegy „csellel” – volt ajánlatos megközelíteni. A tükör a mítoszok nyelvén a tudat, az értelem, az intellektus szimbóluma. A szorongás nem kezelhető indulatokkal; csak az értelem, a belátás és az átélés segíthet a sötétség „átvilágításában”. Ebben a minőségében viszont kifejezetten „védőpajzs” a félelem démonai ellen. Még egy további figyelmeztetés is el van rejtve a történetben: *ne fordulj hátra*. Ez Perszeusz esetében végzetes lett volna, mint ahogy az volt – emlékezz csak – Orfeusz, vagy a bibliai Lót felesége számára is. Érdemes odafigyelni! Ha van hozzá érzéked, rá fogsz jönni, hogy a mítoszokban és a népmesékben – és talán némely álmodban is – az az ismeretlen harmadik szól hozzád, akit léteddel felébresztesz magadban, és aki sorsodon keresztül téged szólított meg. Mintha rejtjelekben üzenne, és bölcs tanácsaival óvna a legrosszabbtól.

A társteremtői szerep

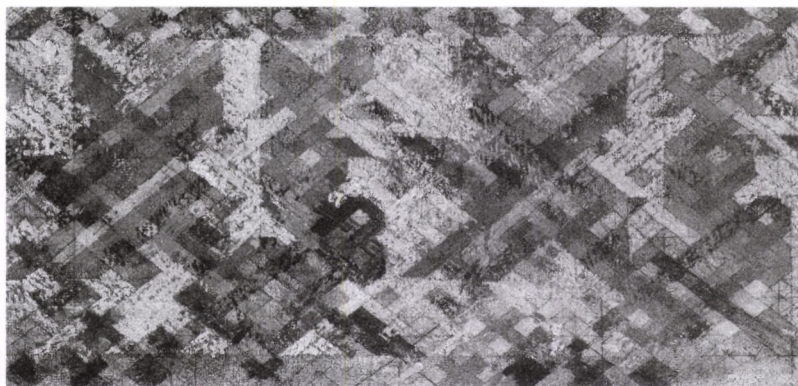
Ha döntened kell, és bizonytalan vagy, figyeld meg magad reggel, ébredéskor. A tudat első fény-nyalábjai rendszerint éleesebbek, mint a napköziek. Hirtelen és váratlan tisztasággal fogod érezni a helyzetet. Különösen akkor, ha valami baj van.

Azt mondják, az embernek három esze van: egy a fejében, egy a szívében és egy a gyomrában. Ezek közt talán az utóbbi a legfontosabb. Ez képviseli az ösztöneidet, a „*hozott anyag*” rejtett identitását és intelligenciáját... És mintha itt szólalna meg az az ismeretlen harmadik is, akit sokan lelkiismeretnek mondanak. Te tudod, hogy Ő több annál, de

kétségtelen, hogy a zsigereidből Ő szól hozzák. Figyeld rá és hallgass a gyomor szavára. Egyszer Buddhát megkérdezték, hogy mit tart a legfontosabbnak, és ő némán a gyomrára mutatott. *Amit megemésztünk, azok vagyunk* – és nem többek. Vigyázz ezért, hogy milyen anyagi és szellemi táplálékhoz szoktatod magad. Minden vagy a gyomorba kerül, vagy elpárolog. Vigyázz, mert amit eszel, az az leszel. És ez a tv-re éppúgy vonatkozik, mint a másik emberre, vagy az ételre. A gyomrot nem lehet becsapni – a szívet már könnyebb, a fejeddel pedig bizony nagyokat tévedhetsz: még önmagadat is átverheted. Ezért bízzál inkább a gyomrodban.

Észre fogod venni lassan, hogy sorsod egy életre szóló drámai párbeszédben formálódik. Istened – vagy bárminek is nevezd – személyre szóló feladatra hívott meg társteremtőnek. *Ez a feladat te magad vagy.* Felruházott véges tulajdonságokkal, vágyakkal, hajlamokkal, behelyezett egy adott történelmi, földrajzi és kulturális környezetbe, és most azt várja, hogy dolgozz *vele együtt* mindennek a kibontásában. Hogy mi is ez a terv, amit leegyszerűsítve „Isten akarata”-nak is nevezhetnénk, az a párbeszéd során derül csak ki. Ne gondold, hogy diadalmenetre hívtak meg. Ne hidd, hogy ez a siker és a boldogság záloga. Ne várd, hogy könnyű lesz. Számíts rá, hogy tragédiába is fulladhat. Ellenszegülhetsz, mondhatod, hogy kikéred magadnak, te magad kívánod eldönteni, hogy mivé akarsz válni. Egyébként is, nyilván *boldog* akarsz lenni.

Ferencsik Jánostól egyszer megkérdezték, hogy boldog-e. Boldogság? Oh kérem, az az operett harmadik felvonásában van! – válaszolta. A boldogság nem az élet célja, hanem ritka gyümölcse csupán, ami olyan, mint egy lepke. Ha hajkurászod, elillan, ha megfogod, nem tudsz vele mit csinálni – legfeljebb tönkreteszed. Egy biztos: ritka vendég, aki ha be is toppan, váratlanul érkezik és váratlanul távozik is. Ne a boldogságra, hanem *a belső békére* törekedj, és

ORNAMENSTERV III. (KAKAS), 1957

olaj, vászon, 35×72 cm

arra, hogy minél több örömet szerezzen másoknak. A tevékenységért és ne a remélt jutalomért vagy eredményért munkálkodj. Azt bízd arra a titokzatos harmadikra. Keressd az együttműködést a benned lappangó erővel és a körülményekkel.

Egy csodálatos táltost kaptál, amelyik meghatározott irányban röpitene. Megpróbálhatod ettől eltéríteni, de ez mindkettőtöknek csak gyötrelmessé tenné az utazást. Fellázadhatsz a szabadság nevében, hogy hagyjanak téged békén. Hogy inkább belepusztulsz, de a magad életét éled.

És nem is sejtet, hogy miközben csapkódsz magad körül, ha torzan és gyötrelmek között is, de *azt valósítod meg, amire életre hívtak*. Mindenki saját sorsának kíméletlen ítélet-végrehajtója. És akkor megjelenik benned a Szorongás. Ne ijedj meg. Éld át, szólítsd meg, próbálj vele megbarátkozni. A Gorgó annak az ismeretlen harmadiknak csak az egyik oldala. Használd az értelem pajzsát, és megleled a másikat is. De ne feledd, hogy a kettő összetartozik!

Valójában csak három választásod van: Vele, Nélküle, vagy Ellene. A legrosszabb nélküle. Ne hidd, hogy könnyű annak, aki mindezt nem éli meg, csak vegetál. Sodortatja magát a maga és mások impulzusaival, de nem hajlandó belépni a saját drámájába. Csak a díszletek mögött, a buffet környékén tántorog, és ha netán színpadra szólítják, sürgős ihatnékja támad. Ne irigyeld ezeket! A dráma tesz minket emberré. Ez életünk értelmének a kulcsa. Még Ellene is felemelőbb, mint sehogy. Don Juan hős volt, Leporello nem volt az. Márpedig a mítoszok szerint a hős mindannyiunk modellje. Mindenkinek a maga módján és mértéke szerint, de hősnek kellene lenni a saját történetében.

Karma és megváltás

Akik hisznek a reinkarnációban, úgy tudják, hogy leendő életünk sorsát a köztes létben mi magunk alakítjuk ki. Ez a „mi magunk” nem a mostani személyiségünk, hanem egy magasabb rendű, személytelen Én, aki ítéletet tart előző életünk felett, és eldönti, hogy milyen indulatokat, sötét élethelyzeteket és bűnöket kell egy új életben ismét feldolgozunk. Nem a büntetés, hanem a jóvátétel és a megváltás reményében és esélyével. Ez a karma törvénye. Semmi sem múlik el nyomtalanul, mindenért egyszer meg kell fizetni. A világrend csak a mi itteni életünk szintjén igazságtalan: *kozmoszus léptékben kíméletlenül igazságos. Még szerencse, hogy hihetünk egy irgalmas Istenben is.*

A buddhizmus nem hisz a személy folyamatosságában. Ez a magasabb rendű Én ezért lehet, hogy nem más, mint az a *titokzatos harmadik*, a bennünk élő életszikra, amiről a Genézis azt mondja, hogy az Úr lehelete, vagyis lelke, *amit magából belénk lehelt*, és ezzel életre keltett. A magasabb rendű „mag”-am. Ha így van, akkor minden megszületett ember sorsában ugyanannak az Úrnak az Énje tart ítéletet

és ad lehetőséget a jóvátételre. *A reinkarnáció a teremtő Isten végtelen testet öltése bennünk.* Weninger Antal szép szavával *Az idő partján* című könyvében:

benne élünk „az élők és holtak közösségében; úgy kell viselkednünk, mint akiknek nincsenek halottaik. Mert ugyanaz a Magam él mindeniben. Ez az egyedüli elfogadható lélekvándorlás, a kollektív én gondolata. Nem vándorlás ez, hanem mindenkinek újrajövedele a másikban. Csak ez lehet testvériség.”

Ha viszont így van, akkor *egyéni sorsunk nem csupán magánsors, hanem kollektív sors* is. Nem tudhatjuk, hogy kinek vagy kiknek a vétkeit kell jóvátennünk. Nem sejtjük, hogy kiért vagy kikért kell meggyürkőznünk látszólag értelmetlen, csaknem megoldhatatlan élethelyzetekkel. Mint ahogy nem sejtjük azt sem, hogy az a karmikus teher, amit mi gyűlöletben, görcsbe merevedett tehetetlenségben, sötét és soha ki nem elégíthető ordas vágyakban teremtettünk meg, kinek vagy kiknek az életfeladatává válik. Ebben a kozmikus közösségben nincsen én és te és ő, hanem csak *mi* vagyunk. A terhek és az áldások megoszlanak.

Ezt a láthatatlan közösséget a keresztények úgy hívják, hogy Krisztus misztikus teste. Ebben a testben a láb, a kéz, vagy a gyomor sérülését az egész szervezet megsínyli, és a gyógyulásért is az egész szervezet dolgozik. Mint ahogy a fej, a szív vagy a szem öröme az egész test öröme is. Együtt és egymásért élnek, mert egyetlen test részei. Ha ezt nem látod és nem fogadod el, az élet tényleg értelmetlen és igazságtalan marad.

A szolidaritás

Gondolj csak a megváltás első biblikus előképére: Káin és Ábel történetére. Ábel a kiválasztott. Nem tehet róla, mint ahogy Káin sem tehet arról, hogy ő pedig nincs kivá-

lasztva. Ábel tudta, hogy testvére közelében állandó életveszélyben van. Megtehetette volna, hogy elköltözik, és biztonságba helyezi magát. De nem tette. *Szolidaritást vállalt vele.* És ezzel osztoznia kellett a kiválasztottak sorában: *életét kellett adnia azért, aki nincs kiválasztva.*

Mert ha az Úr megbocsátana Káinnak, úgy azt bizonyára Ábel kedvéért tenné. Mint ahogy Krisztus kedvéért bocsát meg nekünk, kései Káinoknak is. Mert Ő szolidaritást vállalt velünk, és elszenvedte tőlünk a kínhalált. Ő a velünk együtt-szenvedő Isten. Nem azért, hogy „jóvátegye” Ádám és Éva első bűnét, hanem hogy *feje lehessen annak a testnek, aminek szolidaritásból tagjaivá fogadott.* A kiválasztottak életüket adják azokért, akik nincsenek kiválasztva. Ez Krisztus misztikus testének a titka, és egyben válasz Jób égető kérdésére is.

A kereszt titka a szolidaritás. Az egyik ember a másikért. Nem azért, mert igazságos, hanem azért, mert ez a *szerelem isteni törvénye*, vagy ha úgy tetszik: *a karma megváltása.*

A vízözön utáni *szivárvány* ennek az új szövetségnek a jelképe: nem büntetem meg a gonoszokat, hanem várok – mondja az Úr. Ennek persze az az ára, hogy a nap egyaránt süt jókra és gonoszokra. Íme az igazságtalan világrend alapja! Azt kívánja az igazaktól, hogy fogadják el. Nem azért, mert igazságtalan, hanem szolidaritásból. A kiválasztottakat arra kéri az Úr, hogy adják életüket azokért, akik nincsenek kiválasztva. Szent Pál azt mondja, hogy

„örömmel szenvedek értetek és testemben kiegészítem azt, ami még hiányzik Krisztus szenvedéséből testnek, az egyháznak javára” (Kol. 1 24).

Arra kér, hogy *vegyünk részt a megváltás művében...* Hogy másokért vállaljuk a szenvedést. Nem egyedül, kiszolgáltatva, hanem Benne, aki a titokzatos test feje.

Drága fiam, mindannyian Káinok vagyunk, ki ebben, ki abban. De sose tudhatod, hogy kiben lakik egy

Ábel is. Jól sejtetted, és hiába tiltakozol, bizony benned is rejtőzhet egy ábeli sors. Nem kérdezett meg senki, még tiltakozni sem tudsz. Kikérheted magadnak, miként Camus és vele nagyon sokan ezt teszik. És még azt sem mondhatom, hogy nincs igazatok. Jogotok van mindezt visszautasítani, és jogotokban áll lázadni is ellene. De Ábel nem ezt tette, mint ahogy Krisztus is vállalta az ábelséget mindhaláláig.

Tudom, most azt kérdezed magadtól, hogy Káin vagy Ábel sorsa lakik-e benned. Hogy kiválasztott vagy-e, vagy sem? Légy nyugodt – ha ez ugyan megnyugtató – mert *mindkettőből vagy összegyúrva*. Egyénileg, megismételhetetlenül, különböző és talán változó arányban, de káini indulatok, gyűlöletek, vágyak, és ugyanakkor ábeli szeretet, türelem és önfeláldozás kavarnak benned. Nincsenek csak jók és rosszak: tebenned is van ebből is, abból is. Hidd el, hogy a karma törvénye tényleg működik. De az vigasztaljon – ha ugyan ez vigasz –, hogy nem kell egyedül megvívni sorsodat. Ha úgy érzed, ki vagy szolgáltatva az újjászületések végtelen sorának, gondold arra, hogy csak *egy* vagy a milliárdok közül, akik egymás terhét, kárhózatát és üdvét kölcsönösen hordozzátok.

A reinkarnáció a misztikus testben nyeri el végső értelmét. Nincs egyéni üdv, nincsenek magán-megváltások. Mindenki egyért és egy mindenkiért. A megváltás nem a karma törvényének feloldása, hanem beteljesítése Krisztusban, a Főben, vagyis a misztikus testben, aminek tagjai vagyunk. Ne feledd ezért, hogy az Úr a megváltás művéhez is alkotó partnernek hívott meg – hogy te is a magad módján egészítsd ki, ami még „hiányzik” Krisztus szenvedéséből a titokzatos test egészének javára. Hogy vállalj egy adag ábelséget – a saját és a mások káinságáért. Persze csak akkor, ha elfogadod. Ha nem fogadod el, azzal azért légy tisztában, hogy a terhet egy laza mozdulattal másokra hárítottad át.

Még egyszer az élet értelméről

Azt hiszem, ez személyes életünk értelmének harmadik eleme. Csak hogy együtt legyen:

– az első az volt, hogy működj együtt saját természetteddel;

– a másik az, hogy vállald a társteremtő szerepét saját személyes sorsod kidolgozásában;

– és végül a harmadik, a legnehezebb: működj közre a megváltás művében.

Mint látod, az élet értelme, jelentése nem valami elvont igazság, tétel vagy állítás, hanem drámai felhívás. *Ha megpróbálsz válaszolni a három hívásra, beléptél a saját életedbe, és ezzel – függetlenül a dráma kimenetétől – van esélyed arra, hogy megtaláld az élet értelmét.*

Lehet, hogy furcsának tartasz a következő vallomást. Amikor édesapám is meghalt, az első megdöbbenés után nem éreztem fájdalmat. Szégyelltem magam önmagam előtt is, hogy nincsen igazi gyász-élményem. Ha sírtam is a temetésen, azt hiszem inkább a meghatottságtól. Mert úgy éreztem, hogy *kinőttek a gyökereim*, a halálukkal gazdagabb lettem. A szüleim már abban a titokzatos közösségben élnek, amiben sokkal többet tehetnek értem, mint életükben. Mert most már remélhetem, hogy *az ő kedvükért* talán még az én káinságomra is van bocsánat. Milyen szép a katolikus miseszöveg: „ne az én vétkeimet nézd, hanem egyházad hitét”. Az ő ábelségük része Krisztus ábelségének, *ők már kiegyesítették saját testükben azt, ami még miattam hiányzott*. Most már rajtam a sor. Ha meghalok, a te léted gyökereibe kerülök, és talán többet segíthetek neked, mint most.

Így épülünk eggyé lassan együtt, vállalva a reményben.

Azóta tovább gazdagodtam Előd István atyai barátommal, aki csaknem 30 évig volt szolidáris a gondjaim-

mal és gyötrelmeimmel. Tudom, hogy szeretett. Ő életében is szinte egy darab jóisten volt – halálával legalább annyit vesztettem, mint amennyit nyertem egy másik, számomra reálisabb, de felfoghatatlan dimenzióban. Tudnod kell, hogy mindhármukat ő keresztelt.

A keresztség egyébként olyan szertartás, amiben a misztikus közösség nevében *előre befogadnak benneteket*. Ha semmit sem csináltok, ha csak káinkodtok egy életen át, akkor is tart már egy láthatatlan kötelék. Ezt nem azért mondom, hogy elbizbad magad, hanem hogy érezd: egy titokzatos test meghívott vendége vagy, és sokan várnak rád.

Törvény és szabadság

Elgondolkoztál-e már azon, hogy miben is áll az ember szabadsága? Mitől és mi végre vagyunk szabadok? Az állat genetikusan determinált, és szinte kizárólag biológiai szükségleteket elégít ki az alkalmazkodás és a túlélés érdekében. Mennyire másként működik az emberi természet!

Néha az *íz*ek és *aromák* kedvéért is eszem és iszom: nem azért, mert éhes vagyok, hanem a puszta öröméért. Az *illatokkal* is így van. Az illatosító kenőcsöket még Jézus sem utasította vissza. Nem is beszélve a *hangok*, a *ritmus* és a *látás* kultúrájáról, ami a *beszéden* és a *zenén* át a *képzőművészetekig* az emberi kultúra alapja – és nem csupán a veszélyhelyzet jelölője, vagy a puszta kommunikáció eszköze. A *tapintás* a szerelemben a legmagasabb érték: a szeretet közvetítője. Az állat csak akkor párizik, ha eljött az ideje. Az ember bármikor képes szeretkezni, és nem csak az utódnemzés céljából, hanem azért is, hogy magának és a másinak örömet szerezzen.

Milyen érdekes, hogy az *emberi állapot szinte megdicsőíti, szellemi értékek hordozójává emeli az érzékeket!* Kétségtelen,

hogyan ebben rejlik szabadságunk egyik gyökere. Nem csak az akarat vagy szándék, hanem *az egész ember: a képzelet, a kreativitás és az öröm is felszabadult a biológiai kényszer alól.*

De, mint tudjuk, ennek a szabadságnak ára van.

Ha megszűnik a genetikus determináció, és belép a szabadság, *eltűnik a mérték.* Míg az állat csak akkor öl, ha éhes, az ember örömét leli a gyilkolásban. Degeszre zabálhatom és matt részegre ihatom magam, sötét és olvadó gyönyörök poklába kergethet a vágy. Az erő már nem csak a természetes kiválasztódást, hanem az öncélú hatalom örületét is szolgálja. Az értelmet és a képzeletet bénultság és ájulás környékezi. Az állat sohasem perverz: az ember annál inkább az lehet. Az állat képtelen hazudni: az ember hazugságra képes állat – és ami a legfélelmetesebb, magunkat is be tudjuk csapni. És jaj, valami miatt átkozottá lett a szexualitás. Az a mitikus ködbe vesző, de döntő lépés az állati létből az emberibe – vagy talán épp fordítva: az eredeti emberiből vissza az állatiba – felér egy katasztrófával. A hagyomány ezt nevezi bűnbeesésnek.

Az emberré válás létrehozta a tudatot, a tudat a szabadságot, az pedig lehetővé tette az emberi természettel való visszaélés és a létezés korrupciójának lehetőségét is. A jó és rossz tudás fáján a jó és rossz közti választás kétes gyümölcse termett. Úgy látszik, ez a szabadság ára.

Érthető, hogy mindennek megfékezésére az ember feltalálta *a törvényt.* A törvény mintegy *a genetikus kód pótléka,* de egyben a szabadság gúzsakötője is. A törvényben keverednek viselkedési szabályok, (tiszteld apád, anyád stb.), tiltó rendelkezések (ne paráználkodj, ne öl stb.) és egészségügyi előírások (körülmetélkedés, disznóhústól való tartózkodás stb.). Emlékezz csak rá, hogy a zsidóknál a Jehovával való viszony is „szövetségi” jellegű: egy nyakas és megbízhatatlan néppel szemben az Úr is csak a törvények nyelvén értett szót. *A törvény betartását büntetés garantálja:*

szankciók, amit a társadalmi nyilvánosság előtt a papok hajtának végre. A legbiztosabb azonban az, *ha a törvény beépül a lelkiismeretbe*. Igen praktikus megoldás: belülről és külső ellenőrzés nélkül is működik, és kevesebb gond van vele.

Így válik a törvény *etikává* – vagy legalább is *etiketté*.

Az Új szövetség valójában már nem szövetségi jellegű. *Lényege* a szeretet. Nem csak a szerelemben, hanem a másik emberrel, sőt a természettel szemben is. Jézus joggal mondja, hogy nincs többé szükség törvényre, másrészt a törvény egyetlen betűje sem veszti érvényét. Aki képes szeretni, az a törvény szerint él – jóllehet nem farizeusi szinten, hanem egy magasabb rendű, *nem természetelvű törvény* alapján.

Az erkölcs – ami törvény volt – most már csak a szeretet közegében értelmezhető. *Ha nem, akkor marad a törvény*. Ha teljes benned a szeretet – vagy ahogy eddig fogalmaztunk: ha részt tudsz venni a megváltás művében –, akkor a törvénynek és vele az erkölcsnek nincs tovább értelme, mert természeteddé vált. Ezért mondja Szent Pál:

„... meghaltatok a törvénynek Krisztus teste által, hogy ahhoz tartozzatok, aki halálából föltámadt.” (Róm. 7 4)

Vétkezni csak a törvény és az etika ellen lehet. A szeretet nem törvény, nem erkölcs, hanem *állapot*. Új természet, a megváltott szabadság *állapota*. A kazuisztika nem segít, mert a törvénybe és nem a szeretetbe kapaszkodik. A bűn mindaddig legyőzhetetlen, amíg törvényre és erkölcsre van szükség – és megfordítva. Ezért fontos, hogy tisztában légy vele, mi a megváltás.

Bartók Béla nem volt vallásos, sőt. Ezt a megváltott természetet mégis ő énekelte meg a legmeggrázóbban a *Cantata profanában*. A kilenc szép szál fiú elhagyta az atyai házat, kilépett annak biztonságot adó rendjéből és törvényéből, és felvállalta egy másfajta közösség szabadságát – a természettel való szolidaritás nevében. *Aki ezt megteszi, az átváltozik*, és egy olyan világba kerül, amiből nincs visszaút:

És az ő szarvuk
 Ajtón be nem térhet,
 Csak betér az völgyekbe;
 A karcsú testük
 Gúnyában nem járhat,
 Csak járhat az lombok közt;
 A lábuk nem lép
 Tűzhely hamujába,
 Csak a puha avarba;
 A szájuk többé
 Nem iszik pohárból,
 Csak tiszta forrásból.

Mintha az előbbi Szent Pál-idézet parafrázisát hallanánk. Ez az átváltozás mindannyiunkban és folyamatosan esedékes. Mert innentől kezdve minden bűn a szabadság *ku-darca* és ennek az új természetnek a beszennyezése. És aki a szabadságot nem a szeretetre használja, az perverz.

A szabadság értelme

Szabadnak lenni valamitől: ez még semmi. De szabadnak lenni *valamiért*: ez már valami. A szabadság célja nem az, hogy magad önkényesen meghatározd, hanem az, *hogy az együtt-teremtést válasszad*, és elfogadd a saját sorsodban is, hogy *minden a misztikus közösségért történjen*. Olyan ez, mint az igazi házasság. Onnantól kezdve már nincsenek egyedül. Egymást is alakítják anélkül, hogy személyes függetlenségüket feladnák. Együtt: ez nem pusztán kettő, hanem minőségileg más. Nem véletlen, hogy az Egyházat mátkának, Jézust jegyesnek mondják. Sokak szerint az Énekek Éneke misztikus szerelmi költemény, és erről szól.

Az emberiség saját kárán jött rá, hogy a természetet *nem legyőzni kell, hanem együtt kell élni vele*. Amíg ezt nem

tudta, rablógazdálkodást folytatott. Azt hitte, hogy a természet csak arra való, hogy kizsákmányolja. Azt hitte, hogy ez *jogában áll*, és ha ebben korlátozzák, szabadságát nyírálják meg. Valami hasonló a helyzet saját személyes természetünkkel is. Adottságaidat, korlátaidat és hajlamaidat sem legyűrni, vagy megváltoztatni kell, hanem meg kell próbálnod felhasználni, nemesíteni és építeni rájuk. Amiről azt gondold, hogy káros, rossz vagy szégyellnivaló, azt is inkább fel kellene emelni, „meg kellene váltani”, mintsem kiírtani, elnyomni vagy megsemmisíteni. Ez úgysem sikerülhet, viszont ha megkísérlöd, beláthatatlan károkat okozhatsz magadban. Együtt kell élned saját természeteddal. Nem akkor vagy szabad, ha azt teszel magaddal, amit akarsz. Akkor vagy szabad, ha szolidáris vagy sorsoddal, a természettel és azokkal, akik nem szabadok. A *fenntartható fejlődés elve* és az ökológiai gondolkodás befelé is kötelez.

Ha olvastad és megértetted, ez a Tao lényege is.

Ne felejtse el, hogy a sors: üres struktúra csupán, amit tevékenységekkel kell megtölteni. A sorson csak a *tett* lehet úrrá – nem azzal, hogy „legyőzi”, hanem azáltal, hogy értelmet, jelentést és bizalmat kölcsönöz neki, és ezzel megszelídíti.

Lehet, hogy már megtapasztaltad a *magány tériszonyát*. Amikor azt tehetnél, amit akarsz, szabad vagy, mégis megbénít valami. Ha átéled, hogy hárman vagytok, és munkatársként fogod fel magad és formálsz az életed, soha nem maradsz egyedül. Még akkor sem, amikor elhagynak, akiket legjobban szeretsz, vagy összeomlik, amit építettél. A legfontosabb, hogy ilyenkor ne engedd el magad. Jusson eszedbe, hogy *Jáknak meg kellett küzdenie az anygallal, hogy áldását elnyerje*. És közben egy életre szóló sebesülést is szerzett. Ha nagyon fáj, gondold az ábeli hivatásra. Gondold arra, hogy valakiért – esetleg magadért szenvedsz. A szabadság és a misztikus közösség tudata nem mentesít a sorsodtól.

Kerüld az önsajnálást, mint a tüzet. Ez a szabadság legnagyobb ellensége. Tudom, néha olyan jó lenne kibőgnöd magad. Mégis: figyeld, akaratlanul is nem zsarolsz-e részvétet valakitől – netán magadtól, vagy attól az ismeretlen harmadiktól. Mint a gyerek, aki hisztizik, mert nem kapta meg, amit akart, és ezt ravasz eszközökkel próbálja kikényszeríteni. Olyan vagy ilyenkor, mint a Füles a Micimackóból. Füles az önsajnálát élő szobra. Próbáld megérteni, mosolyogd meg, de aztán kíméletlenül irtsd ki magadból. Irtózzál tőle, mert ha engedsz, ez a legbiztosabb út a boldogtalansághoz. És ahhoz, hogy észrevétlen elveszítsd a szabadságodat.

Ezzel szemben *vállald feltétel nélkül azt, amit, vagy akit szeretsz. Aki igazán szeret, azt könnyű sérteni, az kiszolgáltatottá válik. Lehet „biztonságos” életet is élni, és akkor talán kevesebb csalódás és fájdalom ér. De ebben az esetben elhatárolod magadat azoktól az éltető áramoktól, amelyek gazdaggá tehetnek. Ha állandóan feltételeket szabsz, ha inkább a csigaház biztonságát választod, ne várj szerencsét. Nem is sejtöd, hogy mi mindennel lennél szegényebb. Ha mersz szeretni és bízni, sok fájdalom ér, de hidd el, hogy az angyal áldása nem marad el. Légy nyitott: vállald föl bátran, hogy kiszolgáltatód magad annak, amit vagy akit szeretsz. Hidd el, hogy jobb elégni, mint biztonságban megrohadni.*

Adj mindig esélyt a sorsnak, hogy megnyilvánuljon. Hogy megszólítson téged a saját nyelvén. És amikor ez bekövetkezik, ne azt nézd, hogy jó vagy rossz, hanem légy hálás, amiért megszólítottak. Bármilyen különös, de olyan mértékben vagy szabad emberi lény, amilyen mértékben legyőzöd a szorongást és *mersz szeretni, mered védtelenül hagyni magad a bizalom jegyében. Így leszel igazi hős, hős, Hórusz, olyan, akiről a mítoszok mesélnek.*

És ha mindez többé-kevésbé sikerül, észre fogod venni, hogy *szabad vagy.*

Szabad vagy, ha van merszed együtt-teremteni a képzelt siker minden biztosítéka nélkül. Szabad vagy, ha legyőzöd félelmeidet, és kiszolgáltatod magad annak, akit vagy amit szeretsz. Szabad vagy, ha mersz nyitott életet élni és kitárt karokkal, szorongás nélkül rábízni magad *az erők jó szándokára*. Szabad vagy, ha el tudod fogadni az álom gyengédségét. Szabad vagy, ha szolidáris vagy azokkal, akik nem szabadok. Szabad vagy, ha nem élsz hazugságban. Szabad vagy, ha vállalod a szenvedést, de el tudod kerülni az önsajnálatot. Szabad vagy, ha meg mersz küzdeni az angyallal.

És ha mindezt meg mered tenni, szabad vagy a törvények alól is. E szabadság jegyében *társteremtő* lettél. Ószintén mondhatod a Miatyánkban, hogy „legyen meg a te akaratod: amint a mennyben, úgy a földön is”. Ami fönt van, feleljen meg annak, ami lent van és megfordítva. Hermesz Trismegisztosz bölcsessége Krisztus imájában is benne van. Bízhatasz benne, hogy amit te akarsz, az nem állhat messze attól, amit Isten akar benned. És ekkor már megfogadhatod Babits Mihály szép szavait:

Ne mondj le semmiről. Minden lemondás
egy kis halál. Ne mondj le semmiről.
Minden halál gyilkosság (lélekrontás):
Meghalni bűn, ne mondj le semmiről,
Isten művét rongálja bármi rontás,
meghalni bűn, ne mondj le semmiről:
minden vágyad az Isten szava benned
mutatva, hogy merre rendelte menned.

Csak így érdemes élni.

Vigasztalás

Tudom jól, hogy mindez első látásra túl sok, és megvalósítása reménytelennek tűnik. Talán merő idealizmus. A világban ha van is „híd a csodaszarvas nyomnál”, amin át lehet menni, ha vannak is megrázó átváltozások (mint amilyen például Sault Szent Pállá tette), ha létezik is az, amit a görögök „*metanoiá*”-nak, a keresztények *megtérésnek*, a dramaturgok *katharizisznak* neveznek, az ember ebben az életben nem tudja maradék nélkül és főleg huzamosan megvalósítani a teljes szabadságot. Megváltottan is tovább kell küszködnöd öröklött nehézkesedéssel: a dráma tovább folytatódik. *Mégis*: aki legalább egyszer átlépett a hídon, akit megérintett már az új természet igézete, azt a honvágy nem hagyja békén. Olyan *stigma* ez, amit már nem lehet levetni. Eltávolodhatsz tőle, megcsalhatod, belefáradhatsz, elvesztheted a hitedet is, de a jegyességet nem tudod felbontani.

Nem az a lényeg, hogy mennyire sikerül, hanem az, hogy *felfogtad és követed* a hívást. Próbálj *hű maradni*, a többit pedig bízd arra az ismeretlen harmadikra. Nem akkor vagy hű, ha nem csalod meg a feleségedet, hanem akkor, ha mindig visszatérsz hozzá. Lehet, hogy ő egyszer csak nem fogad vissza, Isten azonban mindig visszavár. Erről szól a tékozló fiú története. Ebben bízhatasz.

Vigasztalásul álljanak most itt megint Szent Pál szavai: „Magam sem értem, mit teszek, mert nem azt teszem, amit szeretnék, (*a jót*), hanem, amit gyűlölök, (*a rosszat*).” (Rom. 7 15)

„Így tehát erre a törvényre találok: bár a jót szeretném tenni, a rosszra vagyok kész. A belső ember szerint örömet találok Isten törvényében, de más törvényt tapasztalok tagjaimban: ez küzd értelmem törvénye ellen és a bűn törvényének rabjává tesz, amely tagjaimban van.” (Rom. 7 20–23)

Milyen jó, hogy ezt az a Pál mondja, aki már túl van a hídon, megélte élete legmegrázóbb fordulatát, és aki azt is ki meri mondani, hogy „*már nem én élek, hanem Krisztus él bennem*”. És ugyanez a Pál tovább is küszködik léte alapvető megosztottságával, a „*kettős törvénnyel*”, aminek polaritása nem szűnik meg a „*metanoia*” után sem. Úgy látszik, az ember belső meghasonlottságát nem érinti a megváltás ténye.

Hogy lehet az, hogy Pálban mindezek ellenére már nem Saul, hanem Krisztus él? Hogy lehetséges, hogy Pál egy helyütt a törvényt beteljesítő, de egyben fel is oldó új természetéről beszél, miközben kiderül, hogy a régi tovább garázdálkodik benne is? Hogyan lehet, hogy egyszerre vagyunk *szabadok és ugyanakkor rabok is*?

Drága fiam, de szép is lenne, ha a régi, a törvénynek alávetett természetünk megszűnne, és a megváltott szabadság jegyében már nem is emberek, hanem angyalok lennénk!

A helyzet azonban nem ez. A megváltás ugyanis, ha innen nézem: *tény*, de ha onnan nézem: *folyamat* – vagy ahogy a teológusok mondják: *üdvörténet*. Ezért mondja Pál, hogy szenvedésünkkel mintegy folyamatosan hozzájárulunk a megváltás művéhez. Azzal a szenvedéssel is, amit saját gyarlóságunk miatt kell elviselnünk. A bennünk és a másokban élő káinság, az emberiség felhalmozódó karmája nem tűnik el, „*csupán*” folyamatosan „*megváltódik*” az ábelek által. Ez az, amit Krisztus véghezvitt, és mint tudjuk, ezt csak Ő tehetta meg: az ábelek már az ő testének részei.

Úgy is mondhatnánk, hogy a gonosznak ezennel befellegzett. Akármit csinál, sziszifuszi munkát végez. Amit reggel felépít, estére lebontják. Hiába káinkodik, az utolsó szó úgyszólván az ábeleké. Erre mondja az Írás, hogy Krisztus legyőzte a halált.

És ez éppen elegendő vigasz.

VESZELSZKY SÁRA PORTRÉJA, 1956–57
olaj, vászon, 101,3×84,4 cm

De hogy ez valóban erőt adhasson, ahhoz mindig újra kell gondolni a lényeket. Ezért ne bánd, hogy nem letünk angyalok. Egyébként is a vicc szerint lehet, hogy a mennyországban kellemesebb a klíma, de a pokolban jobb a társaság. Ez a mi káprázatos poklunk itt a földön valóban nem ad okot az unalomra, de a kétségbeesésre sem.

Ezért ne ijedj meg, ha úgy érzed néha, hogy elbuk-
tál. Ha már átéltél valami hasonlót, azt is megérezted ta-
lán, hogy az igazi, a maradéktalan bukásban van valami
felemelő. Ha őszintén szenvedsz miatta, azt mondanám,
hogy megérintett *a bukás és az elmúlás szentsége*. Azt hi-
szem, hogy ilyenkor valamit ledolgozunk a karmánkból.
Csak az marad megváltatlanul, amit konokul önmagad-
nak sem vallasz be.

De azt is tudod már, hogy mi rejlik e mögött az egy-
szerű szó mögött: *bűnbocsánat*. A karma törvényét Isten
sem változtathatja meg. Ezért *helyetted* – vagy ha jobban
tetszik: *érted* – mások szenvednek. Ábelek ezrei és a Fő:
Krisztus, vagyis Isten maga. Mindezért csak egyet kér – azt
is szelíden, erőszak nélkül: vállalj részt a megváltás művé-
ben. Vedd föl kereszted, és viseld el *te is* másokért.

Talán keresve sem találnék jobb záró képet mindeh-
hez, mint Simone Weil döbbenetes hasonlatát:

„Sorsod olyan, mint a labirintus. Be kell lépned, vé-
gig kell járnod és meg kell találnod a közepét. Ott vár rád
az Úristen, felfal, megemészti és kihány. Majd felkelt és
arra kér, hogy állj a labirintus bejáratához és bátorítsd a töb-
bieket, hogy lépjenek be *ők is*.”

Epilógus

Drága fiam!

Talán rájöttél már, hogy miért ajánlottam figyelmedbe
az elején az alvás és az álom gyöngéd, mégis félelmetes misz-
tériumát.

Persze hogy ez a labirintus közepe.

Milliárdnyi alkalommal itt nyelte el és rágta meg éle-
teidet az Úr. Innen küldött ismét fel, hogy indulj el másod-
szor, ezredszer, milliárdszor is ugyanezen az úton. Igen,
így van: *Isten tápláléka vagyunk*.

Amit nagyon szeretünk, azt megesszük. Az emésztés a legfontosabb életfunkció, és a gyomor a legfontosabb szerv. Ősi, archaikus törvény ez, ami még Istenben is működik.

Amit eszel, azzá leszel. Ezt az Úr is tudja. Azért próbál minket megemésztetni, mert szeret.

Talán örök körforgásban lélegzik minket ki és be az idők végezetéig. De az is lehet, hogy nem is olyan örök ez a körforgás. Isten tudja, hogy mennyi idő kell hozzá, míg az emberiség minden karmikus terhét ledolgozzuk. Amikor már senkit sem küldenek vissza.

Amikor már ismét minden együtt van.

Édesapád

MEGGYESI TAMÁS

Cn

A BELSŐ SZILÁRDSÁGRÓL

A mikor Korzenszky Richárd meghívott előadónak a Tihanyi Tetőtéri Estékre, kiejtette ezt a két szót: „belső szilárdság”. Amint forgattam magamban ezeket a szavakat, úgy gondoltam: ennél aligha találhatnánk időszerűbb gondolkodnivalót. A belső szilárdság hiányát manapság nagyon sokan érzik, megszenvedik, ám az okok nehezen tudatosulnak. Ismerünk ugyan nyugtalanító tényeket – az ökológiai válság, a terrortámadások, az értékvesztés, a drog, a munkanélküliség veszedelme –, rámondhatjuk, hogy ezek miatt billen belső egyensúlyunk, és van benne igazság. Ugyanakkor ritkábban regisztráljuk bensőnk veszélyzónáit, szilárdságunk változását, lazulását, meszesedését és mindezek okait. Ezekről keveset tudunk, mint ahogyan a pszichikum és mentális egészség területein is sok ember kissé analfabéta mifelénk. Pedig máris olyan új korszakba léptünk, amelyben *a személyes felelősség önmagunk egyéni sorsáért* kifejezettebb, mint a korábbi időkben bármikor. Kérhetünk ehhez segítséget a gyóntatótól és a pszichológustól, de – akár velük, akár nélkülük – mindenképp jó lenne önmagunkban találni új erőforrásokat és a védelmet.

Azt gondolom, a belső szilárdság legalább négy jelentéshalmazon nyugszik, négy tartóoszlopon, de nincs rábetonozva ezekre, inkább rugalmasan támaszkodik rájuk. Ezek:

az identitás,

a transzcendens világhoz fűződő viszonyunk,

az ember–ember közti kontextus és a teljesítményeink.

Felvillantának pár mondatot ezekről a tartóoszlopokról, és szeretnék még beszélni arról, hogy *miképp védjük* belső szilárdságunk állandóságát, mert a stabilitás érzése vagy illúziója nagyon fontos az embernek. A pszichológia én-védő mechanizmusoknak és/vagy elhárításoknak hívja a védekezőkészséget. Sokféleképp és igen rafinált módon ügyeskedünk, védekezünk tudattalanul vagy félig-meddig tudatosan, hogy megtarthassuk a belső állandóságot, miközben ezekkel az én-védő mechanizmusokkal megnehezítjük önmagunk megismerését, megértését, talányt adunk a pszichológusnak és saját magunknak. Legvégül majd beszélni szeretnék a hősről és a második felnőttkornak – tapasztaltanul mondva –, az öregkornak és a belső szilárdságnak a kapcsolatáról.

Az *identitás* tehát az egyik tartóoszlop. Sok szó esik manapság erről a fogalomról. Könnyed fordítással azt jelenti: én-azonosság. És ezt kibővítve azt tartalmazza: tudom, ki vagyok, azonos vagyok önmagammal, az vagyok, aki vagyok, és mindez számomra evidens. Voltaképp nagyon széles és tág fogalom ez, jelenti azt a mélyebb, intenzívebb aktivitást is, amivel felismerjük és elfogadjuk magunkat származásunkkal, szociális háttérünkkel, ideáinkkal, vallásunkkal, hivatásunkkal, nemi és társadalmi szerepünkkel együtt, egyéni és kollektív múltunkkal, egyéni és kollektív történelmünkkel egyetemben.

A fogalom egyszeriben megragadhatóbb lesz és világosabb, ha olyan emberrel kerülünk bizalmas kapcsolatba, aki identitáskrizist él át. Nem véletlen, hogy a II. világháború után, az amerikai frontkatonák pszichés zavarainak gyógyításakor vonult be az identitás fogalma a pszichológusi szakmába. A katonák egy csoportjának lelki zavara abból fakadt, hogy addigi felfogásuk elbizonytalanodott, „elvesztették önmagukat”, megsérült hazájukba vetett hitük,

idealizmusuk, mély, belső szégyent éltek át. Mintha egy fontos tartóoszlop megroggyant volna alattuk. Történelmi változás, társadalmi rendszerváltás éppúgy veszélyeztetheti az identitást, mint a migráció vagy a társadalmon belüli túl gyors egyéni mobilitás. Az identitáskriszisben az eladdig jónak hitt, elfogadott, talán szeretett egyéni múlt, származás, szociális háttér és az ezekre ráfűződött ideológia és értékrend megkérdőjeleződik.

Az identitás folyamatosan épül. A kisbabának nincs identitása, de a kamasznak már van, a kamaszkor az egyik jelentős forduló az életfolyamatban, és hozhat identitáskriszist. Hiszen ekkor a változás forradalmi. A testi, a fiziológiai, a pszichikus módosulás nagy, másképp néz ránk a környezet, élesen vetődnek fel a „voltaképp ki vagyok én?”, és a „milyen vagyok?” kérdések. Az életfolyamatban a másik nagy identitáskriszis-lehetőség amikor az első felnőttkorból átlépünk a második felnőttkorba. A klimax fordulópontja ez, amely nők és férfiak életében egyaránt hozhat nehézségeket, de változást mindenképp hoz. *Változás és folyamatosság*, ez a két izgalmas, mert ellentmondásos működés itt – a személyiség szilárdsága szempontjából. Változni, de a folyamatosságot mégis megtartani, többek között ebből áll az életvezetés művészete. Az identitást néha át kell alakítani, meg kell újítani, ami szenvedéssel járhat. Ez lassú folyamat. Ugyanakkor menet közben építeni kell a részben összerombolódott múltra, a maradékra, mert a folyamatosság véglegesen nem szakadhat meg. A folyamatosság és a változás kettőssége, ellentmondásossága jelen van, és nekünk e kettő között kell egyensúlyozni.

Egyéni és közösségi múltunk ismerete, elfogadása, megbecsülése identitásunkat erősíti, mint a fát, ha mélybe kapaszkodnak gyökerei. Amikor gyermekeink előtt eltagadjuk vagy nem tudatosítjuk, hogy felmenőik milyen valásnak, világnézetnek, társadalmi rendnek voltak a hívei – kényelemből vagy félelemből eltakarjuk előlük ezeket –,

akkor későbbi identitásuknak elvágjuk egy-egy gyökerét. Őseinktől, a múltunktól sokat kaptunk, többek között az életünket, és amit kaptunk, abból sokat továbbadunk a jövőnek. Ez a tudat és érzés én-erősítő. Az empatikusan is átélte múltból érezhetjük meg azt, hogy tetteink, szavaink, bármily csekélyek, nem csupán erre az egyetlen életre szólnak. Ez a gondolat már átvezet bennünket a transzcendencia gondolatához.

Milyen a viszonyunk hozzá, a természetfelettihez? Ahhoz a világhoz, amelyet sem természetes érzékszerveinkkel, sem kifinomult masinákkal, technikákkal nem tudunk megragadni? Az elméleti fizikusok mondják, számításaik szerint elvileg megvan annak a lehetősége, hogy a mi három plusz egy téridő-dimenzióknak mellett többféle más dimenziók is léteznek, amik átfonják, átszövik négydimenziós világunkat, talán szinkronicitásban mozognak velünk és körülöttünk. De ezeket nem érzékeljük, ha mégis, akkor csak annyira, mint a síkföldi ember a gömböt. A síkföldi ember csak a szélességet és a hosszúságot ismeri, a mélységet, a teret nem, és amikor síkvilágán áthalad a gömb, akkor a síkföldi ember előbb egy pontot vesz észre, majd egyre nagyobb és nagyobb köröket, később egyre kisebb és kisebb köröket, legvégül ismét lát egy pontot és kész. Világán áthaladt valami, de a gömböt magát a síkföldi nem észleli.

A pszichológia keretében a parapszichológia, a telepátia, a clairvoyance jelenségek és az extraszenzoriális észlelések (ESP, Extrasensory Perception) kutatásai próbálnak megérteni valamit a természetfölöttiből vagy a természetén túl. Az eredmények szkepticizmusra hangolják az embert. A kísérletek, ha biztató stádiumba jutnak néha, tudományos feltételek között szinte mindig megismételhetetlenek, tudományosan nem érvényesek. Tény azonban az, hogy vannak közöttünk emberek, akiknek képességeik rendkívüliek, talán kapcsolatba tudnak lépni más dimen-

ziókkal, de sajnos ellenőrizhetetlenül, mintha a tudomány számára nem akarna megnyílni a természetén túli világ. Talán inkább a misztikusoknak, akiknek észleletei a tudomány számára szintén ellenőrizhetetlenek, mégis a vizionáló szentek életvitele, egyéni hitelük és a mögöttük álló egyházi felügyelet valamelyest elfogadást élveznek.

Magunkfajta köznapri ember számára a belső szilárd-ságot az a kapcsolódás adja, amikor az egyén gyakorolt val-lásának felettes hatalmában, hatalmaiban olyan mélyen és erősen bízunk, mint a kisgyerek a rendes szülőben és az őran-gyalban. A maga istenével személyes kapcsolatban lévő em-ber valószínűleg csak akkor gyötri magát gondokkal, ami-kor képtelen a Gondviselésre hagyatkozni, és ezzel épp az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit istenének mondani akarna, vagyis hogy szereti és rábízta magát. A gondtalan ember is keresi gondjai eredetét és a megoldás módjait, de soha nincs egyedül a bajával, mindenk előtt átadja a gond-ját annak az istenségnek, akiben hisz. Ez nem megy egyik napról a másikra. Megújítani és mindennap megnézni: tud-e az ember őszintén rátámaszkodni a Gondviselés-re? Tudja-e félresöpörni saját hübrisztét? Az önértékelés, az önbecsülés, az identitás-építés torzulásaival, túlzásaival szemben ellensúlyt képez az önátadás, pontosabban an-nak a tudatosítása, hogy a természetfölöttivel szemben mi-lyen törekeny semmik vagyunk.

Az ember–ember közötti kontextusról figyelemreméltó elméletet és terápiás iskolát dolgozott ki Böszörményi Nagy Iván. Alapja a kapcsolati etika (relational ethics). Azt mondja, az ember–ember közötti kapcsolat minősé-gét egy bizonyos kontextus dönti el, a középpontba nem az egyének pszichológiai fejlettsége vagy állapota kerül, hanem a kapcsolat egzisztenciális dimenziója, olyan *alap-kérdések szintjén, mint az igazságosság, a kölcsönös megbízható-ság, az egymásnak-egymásért felelősségvállalás. Ezt a kölcsönös elkötelezettséget nevezi kapcsolati etikának.* Nemcsak a tudat,

hanem a tudattalan szintjén is ez a kapcsolat meghatározója. Érdemes kiemelni, hogy a tudattalan szintjén is működik, és meghatározóbb a kapcsolatban, mint a társadalmi normák, vagy az ősi vallási parancsok. Ez a gondolat Martin Buber filozófiai antropológiájára alapoz. Buber az *igazságosságra épülő emberi rend* (just human order) kifejezést használja. Enélkül, mondja Buber, sem az egyén, sem az emberiség nem lenne alkalmas a túlélésre. Lényege az igazságosság, a kölcsönös hitelesség, az egymásért vállalt felelősség. Ha ezek ellen cselekszünk, az egzisztenciális véték. Megakadályozza az embert a személyiség fejlődésében és a személyiség kiteljesedésében.

A „dialógus” is Buber fogalma, nem pusztán mint eszmecsere, hanem a másik fél érdekeit támogató hiteles jelenlét. Az Én és Te olyan kapcsolata, kétpontú helyzete, amelyben a másik szempontjait is megéljük. Ez a hiteles dialógus, ami mindkét fél számára nyerő helyzet.

Az etikai egyensúly, az adok-kapok egyensúlya (balance between give and take) kulcsfogalom. Ezt egy metaforával teszi világossá Böszörményi Nagy, a „számadási főkönyv” kifejezéssel – itt jogosultságaink és elkötelezettségeink egyensúlyáról van szó. A családterápiában például nagyon fontos jelenség az, amikor valakinek a múltjában feltételezhető a hiányos szülő-gyermek kapcsolat. Ettől hiányos marad a „gyermeki belső főkönyve”, és felnőttként felnőtt partnerétől próbálja kinyerni, amit kisgyerekként nem kapott meg, ami akkor még valóban járt volna neki. Ez megterhelheti és felboríthatja a kapcsolatot.

Aki hosszú távon mellőzi a kapcsolati etikát, az önmagát bünteti, mert ekkor lassan beindul egy érdekes, ám nagyon természetes folyamat. Előbb stagnálnak emberi kapcsolatai, majd idővel, lassan-lassan kiürülnek. A hiány – kivált akkor, ha a folyamat tudattalan maradt – a testben is megjelenik. Idővel hiánytüneteket fog produkálni testi vagy lelki vagy mindkét téren.

Philadelphiában 1997-ben megtartották az első Kontextuális Világkonferenciát. Ennek anyagában olvasható, hogy az emberi erőforrásokra, a hasznosságra is érdemes felfigyelni. Talán nem véletlen, hogy a nagyon gyakorlatias, sokszor haszonelvű USA-ban vetődik fel az erőforrás gondolata. A hiteles dialógusok mindkét fél számára nyerő helyzetet hoznak. Nyerő helyzetben pedig a gyógyítóerő kedvezően működik, és feltételezhető, hogy másféle emberi erő is sokszorozódik.

Teljesítményeink – amiket belső szilárdságunk negyedik tartóoszlopaként említettem – ugyancsak sokfélét jelentenek. Az eddig említettek – az identitásépítés, a kapcsolattartás a természetfölöttivel, az ember–ember közti kontextus – külsőleg közvetlenül nemigen látható teljesítmények, noha egyeseknél ezek hatalmas méretű teljesítmények. Thomas Merton jut eszembe, aki kalandos életének huszonhetedik esztendejében bekopog egy trappista monostorba, Kentucky államban. Majd jó tízéves hallgatás következik. A béke és a szemlélődő életvitel bizonyára az új identitás építéséhez és a természetfölöttihez kapcsolódáshoz kellett. Ez hatalmas építkezés lehetett, de külsőleg nem sok volt látható belőle. Később előjárói parancsára írni kezdett. Teljesítménye így válik külsőleg is láthatóvá, átélhetővé, értékelhetővé.

Az ember, ha belső szilárdságot akar, akkor a külvilág előtt is szüksége van látható, tapintható, értékelhető, az emberek előtt közvetlenül felmutatható teljesítményekre. Én-képünket és bizonyos mértékig identitásunkat ugyanis azokból a külső jelzésekből építjük, amelyekkel a környezet reagál ránk. A visszajelzések nagyon fontosak. Tudatában kell lennünk, meg kell mutatnunk, céltudatosan, hübrisz nélkül, de szilárd öntudattal, hogy mennyi mindent tettünk le mindnyájunk közös asztalára. Néha meglepődöm, amikor szinte a neurózis szélén álló nők, roppant alacsony önbizalommal, mi több: kínzó kisebbségiségi

érzéssel megverve jelentkeznek valamilyen tünettel, és miközben elmondják sorsukat, kibontakozik egy-egy tevékeny, nagyon értékes, hasznos, tiszteletreméltó pálya, amit ők nem is értékelnek, és nem is érzékelik, mennyi mindent tettek. Azt mondják, más is megteszi mindezt. Egyszerűen önmaguk teljesítményeinek nincsenek tudatában. Belső szilárdságuk jeles építőkövét nem használják, félresöprik.

Védekezés és belső szilárdság

A belső szilárdság, a személyiség stabilitása olyannyira fontos, hogy megtartására egész védelmi rendszert használ az emberi természet, ezek az én-védő vagy elhárító mechanizmusok. Az a céljuk, hogy a régi belső egyensúly változatlanul megmaradjon. Jelentkezhetnek ugyanis bennünk olyan emlékek, élmények, képzetek, ösztönkésztetések, izgalmak és fantáziák, amik megbillentik pszichikumunk szilárdságát, például mert másként mutatják azt a képet, amit önmagunkról már korábban szépen megfestettünk. Olyat mutatnak, ami összeegyeztethetetlen az én-ideállal. Máskor kikezdi a már elfogadott értékrendünket és meggyőződésünket. Olykor meg azért kell védeni belső szilárdságunkat, mert valami elviselhetetlen érzelmi teherrel ver, éppen a sors és az összeroskadás ellen hárítunk.

Tehetséges, tizennyolc esztendőös lány közlekedési baleset áldozata lett, a halálhírré édesanyja kómába esett. Mikor magához tért, nem sírt, úgy viselkedett, mint annak előtte, és másfél esztendőn keresztül nem vett tudomást kislánya haláláról. Ha beszélt róla, akkor azt újságolta, hogy a lány épp elutazott, de hamarosan haza fog jönni. Máskülönben az anya semmi jelét nem adta a zavarodottnak, munkáját rendesen végezte, életvitele nem változott. Az elhárításnak azt a fajtáját alkalmazta ösztönösen,

amit „meg nem törtéنتé tevés”-nek mondunk. Majd a családtagok észrevették másfél év múltán, hogy az anya kijár a temetőbe lánya sírjához. Ennyi időre volt szüksége, hogy tudata befogadja a tragédiát, így – ezzel az elhárító mechanizmussal – mentette meg pszichéjét a teljes összeomlástól, talán az örülettől.

Nem lehet egyértelműen megmondani, hogy az elhárítások, az én-védő mechanizmusok károsak, illetve hasznosak-e. Minden eset más. A fenti példában hasznosnak mondhatjuk a háritást. Segített megtartani a belső szilárdságot az örület ellenében. De az biztosnak látszik, hogy rengeteg lelki energia megy el akkor, amikor az önmagunkkal szembeni nyíltságot nem tudjuk vagy nem merjük vállalni, hanem kerülgetjük. Köznapi nyelven azt mondjuk ilyenkor, hogy „szőnyeg alá söpörjük” azt, amivel nehéz számolni. Morálisan ártatlanok vagyunk, legalábbis szeretnénk ezt hinni, de mentálhigiénés szempontból a morálisan „ártatlan” elhárítás is lehet mérgező, mert félrevezethet és kancsalul mutatja a valóságot. (A következőkben bemutatandó Erzsike esete erre lesz példa.) Patologikusnak akkor gondolom a háritásokat, ha a tudatelborulás, tudatelhomályosulás olyan mértékű, hogy ellehetetleníti az önellátást, a munkavégzést, a kapcsolattartást. A fenti példában nem ez történt.

Anna Freud foglalkozott a témával. Ő és a szakirodalom sokféle én-védő mechanizmust említ, felsorolok néhányat.

Elfojtáskor a tudattalanba szorítjuk a nem kívánt információt. Szeretnénk távol tartani a tudattól, elfelejtjük időlegesen vagy végleg. Van olyan tudattartalom, amely felidézhető, olyan is, amely végleg elsüllyedt, s legfeljebb sajátos technikákkal, mint a hipnózis hozható a tudatba.

Regresszió esetén visszacsúszunk egy alacsonyabb fejlődési fokra. Például úgy reagálunk akár egy kisgyerek, frusztrációra sírunk, noha ez már nem megfelelő problémamegoldási mód, ha felnőttek lettünk. Vagy valaki össze-

mossa a valóságot a fantáziával, ami kisgyermek korban még természetes, de későbbi életkorban már visszacsúszásnak számít.

Reakcióképzés során viselkedésünkben vagy testünkben jelenítjük meg a háritást, például keletkezik valamiféle rángás, tik, vagy testi panasz és elváltozás.

A *projekció*, a kivetítés esetén a mibennünk meglévő irányultságot, szándékot, tulajdonságot, ösztönkésztetést stb. rávetítjük a másikra, benne véljük felfedezni azt, ami mibennünk megvan.

Szublimalás esetén ösztönkésztetéseinket magasrendű produkcióban éljük meg, éljük ki. A művészetek erre nagyon alkalmasak. Az indulatok, a mélyről jövő, sokszor szégyellnivaló késztetések átváltoztatva mondhatók ki művészi alkotásokban.

Racionalizáció esetén józan érveket, értelmes összefüggéseket, ok-okozati rendszert találunk ki arra, hogy megmagyarázzuk az idegesítő információkat, amik frusztrálnak és belső szilárdságunkat veszélyeztetik.

Nevezzük Erzsikének azt a 45 esztendőes tisztviselőnőt, aki sosem volt férjnél, és elhatározza, hogy gyermeket akar. Megjelenik a nőorvosnál, megtudakolni, alkalmas-e még a gyermek kihordására. A vizsgálat során szerelmes lesz a nőorvosba, gyakran jelentkezik nála problémáival, ha teheti, az orvos rendelője előtt járkál, telefonálgat neki, szerelmével üldözi. Éveken át tart az egyoldalú szerelem, amit Erzsike nem egyoldalúnak él meg. A kórlélektan erotómánia systematicának, szerelmi tébolynak nevezi ezt az állapotot, illetve funkcionális zavart. Jellemzik a sóvárgóan erős érzelmek és annak feltételezése, hogy a másik is éppígy érez. Hamis értelmezések ezek és a konkrét élményektől független képzelgések. Erzsike meggyőződése szerint

ABLAK, 1959 KÖRÜL ►
olaj, vászon, 95×64 cm

az orvos csak halogatja a kapcsolatuk realizálását tettekben is, mert kimondhatatlanul rendes férfi, akinek családja van, és amíg el nem rendezi korábbi életét, addig nem mutathatja ki erős szerelmét Erzsike iránt. Ez különlegesen szép, nagy szerelem, és mindkettőjük részéről az – ezt vegyem tudomásul, mondja Erzsike dacosan. Szinte kegyetlennek érzem magam, mikor józan kérdéseimmel egyre csak bontogatom az önmaga köré épített önbecsapásának falait. Néha, amikor szavaim pontosan eltalálják az ő logikája szerint, hogy ez a kölcsönösség mégsem valóságos, hanem Erzsike fantáziája, akkor szinte összeroskad, és olyan mély szomorúsággal néz rám, hogy arra gondolok, nem kellene inkább meghagyni Erzsikét ebben az élethazugságban. Honnan veszem a bátorságot ahhoz, hogy megpróbáljam átrendezni Erzsike képzetait? Mielőtt hozzám jött, már kezelték elmeegógyintézetben, akkoriban erős hallucinációi is voltak, az orvos hangját és üzeneteit hallotta. Az üzenetek tartalmáról nem hajlandó nyilatkozni, ha kérdeztem, csak pironkodik. Próbálok vele végigvenni korábbi hallucinációit, téveszméit, ezek esetleges okait, fiziológiai hátterét, a szerelem utáni vágyat, a gyermek utáni vágyat és ezek kielégítetlenségét, tudattalanjának tartalmait, amik megnyilvánulnak fantáziáiban, hogy *tudatosan* viszonyuljon tüneteéhez és azok hátteréhez, tudja, miről van itt szó, és ne legyen olyan nagyon kiszolgáltatva a saját vagy a kollektív tudattalannak. Erzsike intelligens, jóindulatú, színes, kedves ember, ezeket az előnyös vonásait nagyon határozottan tudatosítani akarom, és talán sikerül is, tudjon személyiségének előnyös, érdekes, vonzó aspektusairól – de ugyanakkor vegye tudomásul, hogy amikor úgy szemléljük a személyiségét, mint egészet, akkor „láthatóan” van rajta egy hasadás. Ez az érzelmek, főképp a szex-és-szerelem kielégítetlenségéhez kapcsolódik. És ő mintha ezt a hasadást fantáziákkal akarná eltüntetni. Arról is beszélgettünk, mi történik az emberek között, ha ő a maga vágyfantáziáit tényként

mesélgeti és elmondja, miképp üzen neki szerelme szavak, telefon, levél, e-mail nélkül, csak a légen át, amit Erzsike a szívével pontosan megérez és csalhatatlanul átkódol a fejében.

Erzsike a következő elhárító mechanizmusokat alkalmazza, hogy védje a bár hasadozott, de mégis meglévő belső szilárdságát:

projekció: a benne élő erős érzéseket belevetíti a férjibe, és úgy éli meg, mintha a férfi is hasonlóan érezne iránta,

fantáziával letagadja a valót és fantáziával felépíti a vágyottat, eközben *idealizálja*: „a kimondhatatlanul rendes férfit”, aki azért nem jelentkezik, mert még nem rendezte el múltját a családjával,

regresszió: visszacsúszik egy alacsonyabb fejlődési fokra, összemossa fantáziálásait a valósággal,

reakcióképzés: testi tünetben jelenik meg az, amit elfojt (vagyis az, hogy magányos és az orvos menekül előle). A tünete altesti irritáltság, ami nagyon kínzó és kellemetlen. Nem tudom rávenni, hogy bőrgyógyászati, urológiai és nőgyógyászati kivizsgálásra menjen. Szerinte ez a tünet azért van, mert valakik büntetésképp küldik.

Ellentétbe fordulás: extatikusan szép és gyengéd érzései olykor átfordulnak agresszív és negatív érzésekbe, ilyenkor felhívja a férfit telefonon és gorombáskodik vele, más-kor meg tolakodóan felajánlkozik.

Érzékelhető talán Erzsike esetéből, hogy én-védő mechanizmusaink lehetnek átkosak, máskor meg megmentenek bennünket az összeomlástól, és ezzel időlegesen jó szolgálatot tehetnek. Ugyanakkor a személyiség kiteljesedéséhez, ahhoz, hogy kihozza az ember magából mindazt, amit Isten vagy a természet rábízott, ahhoz a valóságot objektíven szükséges látnia, önbecsapások nélkül, mert ha a tudattalanba süllyesztjük megoldatlan ügyeinket, akkor azok a tudattalant fogják erősíteni, ellopják energiánkat, és sokféle galibát okozhatnak.

Hősök és a belső szilárdság

Nézzünk körül a hősök és hőszok vidékén, rájuk bizonyára jellemző a belső szilárdság. A férfinép nagyon érdekes, többek között abban is különbözik tőlünk, nőktől, hogy amint a fiúnak született gyermek talpára emelkedik, máris megjelent a hős. Magától értetődően nyúl a kard után, vágyakozik a fegyverek után, lehetnek fából, agyagból, alumíniumból, és szívesen föl pattan seprűnyél-lóra, lesz belőle hite szerint huszár, lovag, vitéz, egyike a három testőrnek.

Az antik világ nagy hőszainak egyike. Héraklész a tanulásban nem jeleskedett, a görög vázarajz tanúsága szerint széttörte a széket tanítója fején, amikor az hevesen sürgette a betűvetésre és lant pengetésére. Ekkor küldték el az ifjonti hőst: őrizze a nyáját. Ott aztán a szabadban „négy láb” magasra növekedett. Nyila célt sohasem tévesztett, erős lett nagyon és a gerelyvetésben kiváló. Ő és a többiek, a görög hősök és hőszok mind, tulajdon szellemi valóságunk. Múlt és gyökér. Kerényi Károly szerint a Krisztus előtti időszakban kétezer esztendőn keresztül övék volt a világ. Mellőzhetetlen darabjai az európai létezésnek, történeteik és mítoszaik megmutatnak valamit abból, ami itt adva van – miképp keletkezett, honnan indult, milyenek voltak a gyökerek és a források. Az ősi hőszok belső szilárdságának is örökösei vagyunk.

A hősz szót Kerényi előnyben részesíti, bár olykor a hős szóval felváltva használja. Azt mondja, a hősz tulajdonságai az *istenkével rokoníthatók*, mert lényének magja megváltoztathatatlan. The hero is he who is immovably centered (R. W. Emerson). A hősz az, aki legbelül rendíthetetlen. Mítoszaink szerint nemző apjuk valamely istenség, és rájuk is fény hull, az istenség fénye, ám keverve a halandóság árnyával. Hőszokról hallani és beszélni, felettük eltűnődni sajátosan élő, lüktető atmoszférát hoz, vonzó és különleges rezgést – nem lehet csodálni, hogy a fiúgyerme-

ket ez „megragadja”, ő pedig éppen „ezt akarja”, mihelyt a talpára emelkedett, s azután évtizedek hosszú során át komolyan játszik a hős szerepével.

Mindenki üzenettel érkezik. A hősözra bízott legáltalánosabb üzenet ennyi: istenektől jövök, figyeljeteK arra, amit hoztam. Sorsát mindig megériNTi a halál, nem olyan képp, mint valamennyiünkét, vagyis nem természetes módon, hanem tragikus színekkel. A heavy metal műfaj Megadeath elnevezésű zenekara (fordítható Haláláradatnak, Megahalálnak, Kozmikus Halálnak) új korongjának címe The World Needs a Hero. Van, aki visszásnak tartja, hogy a Haláláradat beszél a hősről és megjelenéséről, magam stílusosnak gondolom a hős és a halál közeliségét. Gondoljunk Albert Schweitzerre, a múlt század nagy kultúrhőse-re, aki Nobel-díja összegéből gyógyítótelepet szervezett a leprásoknak, és a halál közelében dolgozott.

A férfilét három nagy élettémája közt a hősi – időbeliségben – az első. Korai szakasza a *gyermek hős* a már említett seprűnyél-lóval és fakarddal, ám mondhatnám azt, hogy ecsettel, kalapáccsal, bármivel, mert sem az eszköz, sem az életkor nem igazi jelzése e korai szakasz végének. Ismerünk biológiailag érett, sőt öreg férfiakat, akiknek karakterébe rögzült az éretlen gyerek hős. Ha valaki *férfi* hőssé érik, akkor már átesett néhány változáson. Siegfried a Wagner-drámában megköttözi a medvét. Ez az első nagy változás: a férfi hős már *tud értelmesen bánni saját agressziójával* és erejével, nemcsak arra pazarolja, hogy széttörje a széket a tanító fején. Van egy mondás, miszerint amikor a férfiben megmozdul a hős, akkor a nők szeme kifényesedik. Ennek tartalmát az etológusok tapasztalatából lehet megérteni, ők mondják, hogy amikor némely madárfaj párosodni készül, a nőtények az ágakon ülnek, nézik a hímek levegőben mutatott akrobatikus röpködését. A hímek mutatványröpködésbe kezdenek. Amelyik pompásan bukfeneczik, tárgyakat tud cserélni a levegőben, gyorsan és reme-

kül suhan, azt lesz jó választani. Tőle remélhető, hogy a fészken ülés tehetetlensége idején az ilyen hím jól táplálja, eltartja majd a családot. És védelmet is ad. Kifényesednek tőle a szemek.

A férfi hőssé érés második jele az a rádöbbenés, hogy immár nem szükséges másra támaszkodni, mi több, én, a hős vagyok az, *akire számíthatnak* mások, az utódok és a nemzetség, mert képes vagyok megölni a sárkányt vagy a kardfogú tigrist. Harmadik jele a férfi hőssé válásnak a *kiszakadás a szülői függelemből*. Amint ez megtörténik Siegfrieddel – kezdi érteni a madarak beszédét, ezzel kitágul élete, hírkészlete, tudása, hatalma, és ekkor kapja meg Brünhildát, a nőt.

Az imperatívusz jelentősége

Az érett felnőtt, így a férfi hős is tudja: létezik parancsoló szükségyszerűség, vannak ellentmondást nem tűrő parancsok az ő életében is. Ezekkel ésszerűen bánik, ezekhez autonóm módon alkalmazkodik. A gyerekre ez bizony nem mindig jellemző, hősiessége kimerül a felnőttek elleni sokszor csacsi lázadozásban. Az ötesztendő hős világgá megy, nem érzékeli, hogy számára még parancsoló szükségyszerűség az otthon. A gyerek és kamaszhős abban rokonítható a neurotikus emberrel, hogy az imperatívusz jelentőségét nem differenciáltan látja, életvezetésében nem jól alkalmazza. A pszichológia egyik professzora naplókat elemezve úgy találta, hogy a neurotikusok naplóiban jelentősen több az imperatív kijelentés. A „kell”, a „kellene” szavakat aránytalanul többször használják, mint a „van”-t. A kiegyensúlyozott, belső szilárdsággal élők naplóiban arányosság tapasztalható, illetve a „van” a gyakoribb. Mintha ez utóbbiak a meglévőből indulnának ki (ez az, ami van), ezt előbb tudomásul veszik, erre építenek, a neurotikusok pedig azon totojáznak, hogy mi-

képp kell, kellene lennie a világnak, és nehezebben észlelik a valóság sokszor kegyetlen és kérlelhetetlen imperatívuszát. Ebből persze származhatnak életvezetési hibák, kialakulnak a mókusergetők, az ördögi körök. A neurotikus ember, és gyakran az ifjonti hős is, a parancssal eleve ellenkezik, szembeszáll, vagy rettentően szenved tőle.

Az imperatív problémák mögött feltételezhető az *apa nélküli neveltetés*. Az ellentmondást nem tűrő parancs kiadása ugyanis maskulin gesztus. Ha ehhez, ennek létezéséhez a gyerek kicsi korától hozzászokik, beépíti és megtanul „bánni vele”, talán később sem azzal bajmóldodik természetlenül, hogy miképp kell, kellene lennie a dolgoknak, hanem tekintetbe veszi azt, ami van, és tagadás helyett máris konstruktívan lép.

Az imperatív problémák mögött rejtőzhet más is, nevezetesen a tudat fejlettebb mivolta. Az önálló gondolkodásra, a kreatív mérlegelésre, a kritikus szemléletmódra hangsúlyozottabban hajlamosak az utóbbi generációk, mint a régiek. Az emberek ma sokkal inkább átlátnak a dolgok szövetén, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt. Sejtik, érzik vagy világosan tudják például, hogy az ellentmondást nem tűrő katonai parancsok, a szükségszerű engedelmesség a csatákban korántsem mindig a hősiesség terepét jelentik. A hadi zászlók szent lobogása mögött olajkutak, fegyverkereskedelem és pénz motivál. A csatákba invitáló hősi kürt ebből a szémszögből nézve keservesen nevetséges, mi több: gyalázat. Átlátnak bizony és egyre többen átlátnak azon a szomorú tényen, hogy ezt az atavisztikusan ősi, hősiesség gesztust a férfiakban milyen sokszor használták már ki gyalázatosan a történelem során. A tudat fejlődése, az agyműködés fejlődésének evolúciós ugrása, másfelől az információhordozók hihetetlen mérvű elterjedése és szemléletformáló ereje lassan-lassan megtanítják az embereket a bonyolultságok és a komplexitások felfogására, kiismerésére. Autonóm ember talán kiismeri magát a bonyolultan

táguló világban, és így talán képes az imperatív problémákat is kezelni. Képes eldönteni, mikor került parancsoló helyzetbe. Amikor például a halál közelébe kerül valaki (aki még nem végtelenen előregedett, nem is halálosan beteg, hanem a sorsa, a körülményei így alakulnak), talán áldozat, talán mártír, talán bűnbak lesz belőle. Ha módja van rá, maga választ: küzdjön-e a végsőkig, vagy inkább feladja, vállalja-e az áruló szerepét, hogy elmenekülhessen, vagy elmenekülhessenek és megmaradjanak mások. Talán személyek, emberek, talán egy eszme megmaradjon. Emlékszünk a Görgey-jelenségre, sokan árulónak mondták, noha ezeket kímélt meg a haláltól, emlékszünk az aradi tizenháromra, ők viszont az áldozat szerepét vállalták, noha elmenekülhettek volna, olyan rosszul őrizték őket a cári katonák (meglehet, szándékosan). Emlékszünk Nagy Imrére is. Feltételezhető, hogy az említett három helyzet emberei *autonóm módra, teljes szuverenitással hozták meg döntéseiket* a kritikus órákban. Ezek a döntések emberi szempontból színvonalas tettek, rájuk a hősi jelző illik.

Ebből a szempontból nézve a kamikáze pilótát nem gondolom hősnak. Ha mégis, akkor tragikus gyerek hős. Kuvahara Allred *Kamikáze* című könyvében leírja, miképp történt a toborzás, a kiképzés. Őt már nem vetették be, mert közben befejeződött a második világháború. Kamasz volt, és mint a legtöbb kamasz, halálosan unta az iskolát, kalandvágy feszítette, a kamasz-én labilitása, identitásváltsága ugyancsak jellemezte, ami gyakori a pubertás idején. Ilyenkor ha valaki – kivált, ha egy magas rangú személy, mint amilyen a toborzótiszt volt – meghatározza ifjonti „cseppfolyós” lényét, és ilyeneket mond: „bosszúálló sas”, „mennyei szél”, „isteni vihar”, ezek lesztek ti, ha jöttök köztünk, a gyerek elfogadja a tőle várt szerepet. Még akkor is, ha nem ennyire emelkedett a válasz, amit kapott a „ki vagyok” kínzó kérdésére! Az apa szinte elájult a megtiszteltetéstől, a család megbecsülésétől, a magas rangú ember

személyesen kereste fel a fiút otthonában, csak az anya sírdogál. A kis kamikáze korántsem éretten döntő férfi hős, inkább elcsábított lepke.

C. G. Jung visszatérő álmában elnyeletéssel küzdött, mígnem érdekes álom vetett véget a kínzó sorozatnak. Álmában megölte Siegfriedet, az ókori germán hőst. Úgy értelmezte álmát, hogy meg kellett ölnie önmagában azt a hősi képet, amit önmagáról, mint fiatal férfiről gondolt, talán dédelgetett, mert az életút bizonyos szakaszán a fejlődést akadályozza a régi belső kép. Az identitás átalakítására van szükség. A fiatal hős gátolhatja a mélyülő gondolkodást, az érettebbé válás bölcsességét, a tudattalan mélységei felé fordulást.

A férfi életfolyamban a hős időszak után vagy ezzel párhuzamosan a pátriárka időszak következik, a család és a szakma kiteljesítése, felnevelni az utódokat, ellátni a választott szakma kívánalmait. A társadalom nőket is, férfiakat is figyelmeztet, sőt ránevel arra, hogy az utódok gondozását, felnevelését, továbbá a szakma kiválasztását és a kívánalmak szorgalmas teljesítését miképp végezze, hogy életképes tagja legyen az emberi közösségeknek.

Majd hirtelen elengedik az ember kezét, mert hát az életkor délutánjára, a második felnőttkorra nincsen felkészítés. Erre az időre már felnevelkedtek a gyerekek és kirepültek. A választott szakmában elértük vagy sem a csúcst, de ez az élettéma mindenképp veszít eddigi súlyából. Akkor hát mi történjék? Hová legyünk szellemünk és bensőnk szilárdságával?

Második felnőttkor: ingamozgás és belső szilárdság

Ha azt mondanám a második felnőttkor helyett, hogy öregség, akkor a szavak csapdájába esnék, mert az öregség szó holdudvarához legtöbben a leépülést társítják. Márpedig

ez a kiteljesedés és a beérés ideje lehet. (Kimondott szavainknak roppant ereje lehet, önmagukat teljesítő jóslatként viselkednek, nincs semmi szükség arra, hogy szavainkkal erősítsünk egy kártékony ráolvasást.) Lelkileg és szellemileg ez a kiteljesedés kora, nevezzük második felnőttkor-nak – elkerülendő a szavak csapdáját.

A kiteljesedés és beérés idején, azaz a második felnőttkorban sajátos szerepe lesz az *enantiodrómia* jelenségének, az ellentét-áramlásnak. Már Herakleitosz beszél erről a fogalomról, ami a mai pszichológia egyik érdekes törvénye. *Ez az ellentétek szabályozó funkciója*, vagyis az a kérlelhetetlen következetesség, hogy egyszer minden átlendül saját ellentétébe. Akár az inga – ami kilengett balra, az egy idő után jobbra fog lendülni. Az ellentétpárok harcolnak, egymásnak feszülnek. Ez a mozgás energiát ad.

Pszichénkben jelentős ellentétpár a tudat és a tudattalan. Az kerül el a kettő közötti feszültség veszélyeit, az ingalengés esetleges traumáit, aki tud különbséget tenni a saját én és saját tudattalanja között. De nem úgy, hogy a tudattalant elfojtja és énvédő mechanizmusokkal terheli, hanem, tudattalanjával, mint *éntől különbözővel* néz szembe. Különválasztja, megfigyeli és egyezkedik vele.

A délutánba lépőknél különös jelentősége van annak, hogy *korábbi értékeiket megvizsgálják és ezek ellentéteinek értékét belássák*. Ilyenkor felismerik, hogy az eddigi értékekben lehetnek hibás vagy kevésbé értékes elemek, átérzik, hogy mennyi ellentmondás és ellenségesség rejtezik abban, amit eddig jónak hittek, jó szerelemnek, erős hitnek, jó jellemnek stb. Ez az ellentétprobléma konfliktusos belső helyzetet teremt, amit követhet az eddigi életvitel átrendezése, szakítások, válások, szakmai változtatások, megtérés. Könnyen meglehet, hogy borul az egyensúly. Nem az a kötelesség ilyenkor, hogy az eddigi értékeinknek az ellentétét tegyük magunkévá, hanem az eddigi értékeket megtartva elismerjük értékeink ellentéteinek bizonyos jogosságát, érvényét.

LEÁNYKAARC. VESZELSZKY ÉVA, 1958
ÉS VESZELSZKY ESZTER, 1954
tus, papír, 20,5×15 cm

Fél az ember ettől a billenéstől, ragaszkodik ahhoz, hogy ő „múlt tanúja”, görcsösen kapaszkodik egykori személyiségébe, retteg a változástól, az átértékeléstől. A merev kapaszkodás a régibe fejlődésképtelenséget eredményezhet, és nem lesz vonzó az érték, amit ő, mint a „múlt tanúja” hirdet, sőt épp ellenkezőleg. Ha az ember itt feladja és legyőzhetetlen akadályként éli meg a második felnőttkornak ezt a jelenségét, akkor visszacsúszik. A regresszív elhárítás annyit jelent, hogy visszacsúszunk valamelyik alacsonyabb fejlődési stádiumba, és a délutánba lépő ember kezd infantilizálódni. Infantilizmus az öregeknél – ismerjük ezt a jelenséget. Nem törvényszerű, mégis gyakori.

A férfi életútjának közepe táján, de inkább ezt követően karakterisztikus változás állhat be jellemében és lelkében. Ekkor sok férfiben megjelenik egy új dallam, egy

másféle vonal. A jungi pszichológia követői szerint ez a Trickster archetípus megnyilvánulása. Fordításban jelenthet ez a szó furmányost, fufangost, kópét, imposztort. Ilyenkor a férfi már túljutott a hősi korszakán, maga mögött hagyta a Sturm und Drang attitűdöt, túllépett már a családfenntartó pátriárka korszakán. Nagyon jó, ha megjelenik a Trickster, még mielőtt a férfi belemerevedne az immár lecsengett, elmúlt szerepeibe, mert személyiségének fejlődése veszélybe kerülhet, ha megmarad egyoldalú maszkulin önféjűségben.

Mi ennek a változásnak a menetrendje? Először is békét köt saját animájával, tehát a feminin lélekrészével, ami ellen eddig inkább harcolt, tudatosan vagy tudattalanul, hiszen értékrendünk a férfiben a nőiest nemigen méltányolja. Az anima a szelídebb, az engedékenyebb, az elfogadóbb lélekrész. Megvannak ennek a korlátai – de az óriási értékei is. Az érett férfi már többet elfogad az anima-sajátosságokból, és ez a saját anima segíti abban, hogy képes legyen konfrontálódni masculinitásával, annak is legfőképp a sötét oldalaival, önmaga Árnyékával – a durva, a gyilkos, a vadul harcias, a cél érdekében kíméletlen, nyersen racionális oldalaival. Az anima segít a sötét oldalt integrálni, és kialakul jó esetben a korábbinál tisztultabb, mélyebb masculinitás. Ekkor már sok konvención túllép a férfi, amit korábban rettenetesen fontosnak gondolt, megjelenik benne a mélyebb humor és a bolondos bölcsesség, amely megvédi attól, hogy dogmatikusan gondolkozzon bármiről, és túl komolyan vegye magát. De ez nem a második gyermek regressziója, hanem a félelmetesen nagy és egyéni autonómia lehetősége.

Vannak kutatók, mint Emma Jung vagy Marie-Louise von Franz, akik elég meglepő dolgokat mondanak a Trickster férfiről – amikor Parsifál alakját elemzik. Azt mondják, a masculinitásnak a tüzes, szenvedélyes magva mutatkozhat meg ilyenkor, amely az igazi megvilágosításra, szellemi

megtermékenyítésre alkalmas – akár a pünkösdi lángnyelvek. És ez a férfiasság lényege, ez a férfias energia kiadásának igazi mivolta – és nem a szürke aszkézis.

A második felnőttkorról még egy gondolatot. Az egyéniség beérése, az individuációs folyamat felső foka a jungi pszichológia szerint akkor indul be, és úgy válhat valóra, ha a kis én már beállt a Self vonalába. A Self (Selbst) ebben az értelmezési keretben a nagy Én-t jelenti, másként mondva a Mély Én-t (fordítják Ősvalónak, Ős ének is). A mi európai kultúrkörünkben a Mély Én a krisztusi modell. A Self voltképp olyan, mint hajósoknak a giroszkóp, az a műszer, amely – bármilyen irányba forgatja a vihar a hajót – mindig beáll az észak–dél irányba. Ezzel tájékozódási pontot ad. Teilhard de Chardin „nyílirány”-ról beszél, a kilőtt nyíl irányának eltéríthetetlen metaforájával fejezi ezt ki. A zen filozófia Nagy Halálnak mondja, más keleti gondolkodók nem-én állapotnak, Thomas Merton igazi ének. A hívő keresztény ember a Szent Pál-i szavakkal azt mondja: „Élek, de már nem én élek, hanem Krisztus él énbennem” (Galatákhoz írt levél I. 2. 20.).

MOHÁS LÍVIA

Irodalom

Eric H., Erikson: *Identity, Youth and Crisis*. W. W. W. Norton and Comp. INC. New York

Kodolányi Gyula: *A Nagy Szétbomlás és a Nagy Kinyílás*. Változatok a hatvanas évekre. HITEL, 2002/3.

Michel Quoist: *Így élni jó*. Opus Mystic Corporis Verlag, 1973

John Boe: *The Trickster in Men*. In JOURNAL, The San Francisco Jung Institute Library, 1995. 13/4.

Thomas Merton: *A csend szava*. Szent István Társulat, Budapest, 1991.

h k
CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC
an MAGYAR RÉMMESÉK

M A kockás halacska

Szóke adjunktus, imádott haladni a korrallal, nyersebb, de igazabb szóval a divattal – Barna adjunktus csipkelődése szerint a Semmi lépteinek döngésére fülelt örökké. Nos, mostanában médiakutatásban utazott, s eredményeiről rendszeresen tájékoztatta Szépasszony szalonjának vendégeit. Mac Luhan-hívő volt és globalizációjongó. Elismerete, hogy a környezeti problémák, a multik és a tőke nyomulása világszerte károkat okoz, ám az információ technikájának és szellemének kiterjedése az öt kontinensre orvosolni fogja gondokat:

– Meglássák, kedves barátaim, a tévé, az internet, a telefónia következtében hamarosan egyetlen nagy faluvá fog változni a Föld, teli jól tájékozott, problémaérzékeny és értelmes emberrel.

Barna adjunktus cöcögött.

– Máris oda haladtunk, hogy nem csak a csőcselék, de a középosztály is kezdi kólával inni a vörösborot.

Rezesorrú Drámáíró Greifenstein Jóska-féle decsi kéfrankosa lúdbőrös lett a pohárban. Edina, a tévészerkesztő szerényen megszólalt: – A problémaérzékeny, tévéfalvi emberekről munkám során szereztem némi tapasztalatot. Mint tudják, nálunk, a Duna tévében éjszaka, az utolsó híradó után végtelenített szalag fut a hajnali műsorkezdésig egy akvárium képeivel. Nos, egyik esti ügyeitem végeztével csomagolgotok az asztalomnál, amikor csöng a telefon. Ki hív engem hajnali háromkor? Fölveszem: gesztenyebarna, érett férfihang. Kissé izgatott: Tessék mondani, csak nem történt valami baja a kockás halacsának, már negyed órája nem látom?!

ifj. Pelnik Béla

dy: Tamulmány

kód: Bibó István

Gn

BIBÓ ISTVÁN ÉS A PARASZTPÁRT CENTRUMA

II.

Bibó 1945 májusában lépett be a Nemzeti Parasztpártba, amelynek belső munkáiban nem vett részt, hiszen nem lett tagja sem az országos választmánynak, sem a budapesti intézőbizottságnak, nem tartott előadásokat pártösszejöveleken, s csak az 1947-es választások előtti kampányban lépett fel néhány vidéki, többségében dunántúli értelmiségi gyűlésen.¹ Politikai szereplésének elmaradását egyrészt Bibó visszahúzódó alkatában kell keresnünk, másrészt abban, hogy ő csak Erdei kezdeményezése révén juthatott volna közéleti szerephez, hiszen őt Erdei köréhez tartozónak számították – tévesen. Erdei ugyanakkor világosan látta, hogy a személyes barátságon és megbecsülésen túl, párton belüli harcában Bibóra nem számíthat. Bibó elképzelései ugyanis ekkor már távol álltak Erdeiétől, s önmagát is inkább a párt centrumához sorolta, a Farkas Ferenc, Illyés Gyula, Szabó Zoltán neve által körvonalazható irányvonalhoz.

Álláspontja azonban, ha fő vonásaiban a centruméhoz állott legközelebb, igen összetett volt, ahogy jellemezte: „a szocialista fertőzöttség foka tekintetében a középtől 'balra' álltam, a függetlenségi igény szempontjából 'jobbra'”.² Így válik érthetővé, hogy bizonyos kérdésekben, leginkább abban, hogy a Parasztpártnak saját útját kell követnie, a párton belül jobboldalinak minősülő Kovács Imre álláspontjához közeledett. Kovács Imre szimpátiával fogadta írásait, közös fellépésre is sor került, Bibó mégsem követte őt 1947-es kiválásakor, és szoros együttműködés sem alakult ki kettejük között.

Elképzeléseit, mind a Parasztpárton belül, mind a koalícióban, a centrumra alapozta. *A magyar demokrácia válsága*³ című 1945-ös írásában így összegezte e meggyőződését: „...a koalíciót mindenekelőtt a középben álló pártok hordozzák. Így kellene ma Magyarországon a koalíciót a szociáldemokrata pártnak és a parasztpártnak hordozniuk.”⁴ A válság egyik legsúlyosabb okának éppen e centrumnak, ennek az erős magnak a hiányát és súlytalanságát tartotta, azt, hogy a koalíció egy kommunistabarát és egy kommunistaellenes szárnyra oszlott ketté. Ez az ellentét bontotta meg minden koalíciós együttműködés alapját, a „közös politikai vállalkozás szellemét.”⁵ Bibó a Parasztpárton belül élesedő ellentétet – a Darvas–Erdei- és a Kovács Imre-irányzat fokozatos elkülönülését, amely a párt szakadásának veszélyével fenyegetett – a koalíción belül kialakított kettősség visszatükröződésének tekintette. Ezért jelentette ki határozottan: „A Parasztpártnak sem jobbra, sem balra nem szabad engednie azoknak az erőknek, amelyek a maga felszámolására készítetik.”⁶ A párt mégsem tudta egységét megőrizni, s a Szárszón felmerült ellentétes álláspontok politikai irányzatokká váltak, Erdei–Darvas a kommunista párt felé, Kovács Imre a kisgazdapárt irányában tájékozódtak. A centrupártok, s pártján belül a közép előtérbe helyezése Bibónak azt az igényét formázták meg, amely szerint az ország politikáját azoknak az erőknek kell alakítaniuk, melyek sem az első, sem a második útnak nem elkötelezett hívei. Ezért Bibó álláspontja szerint a Parasztpártnak a népi mozgalom szellemi-politikai irányvonalát kellett volna követnie, azt, „amelyik a kapitalizmus és kommunizmus létező ellentétét a saját gondolkodása és cselekvése számára nem fogadja el kizárólagos érvényű koordináta-rendszerül, s egész gyakorlatában ennek az ellentétnek a meghaladására törekszik”.⁷ Bibó aggodalommal nézte, hogy a koalíció erői – a kisgazdapárt milliós szavazótáborra s a kommunista pártnak a szovjet hadsereg által biztosított társa-

dalmi súlya – a széleken összpontosulnak, s vallotta, hogy az adott körülmények között sem egy nyugati polgári társadalom berendezkedés, sem egy proletárdiktatúra nem szolgálta volna a nemzet érdekeit: „Aki Magyarországból szovjet tagállamot akar csinálni, az hazaáruló, aki Magyarországon Habsburgot akar restaurálni, az is hazaáruló, aki pedig Magyarországot az elé a hamis alternatíva elé próbálja állítani, hogy csak e kettő között választhat, az kétszeresen hazaáruló, mert e kettő között ott van a harmadik, egyedül helyes út, a belsőleg egyensúlyozott, de radikális reformpolitikát folytató, demokratikus, független, szabad Magyarország lehetősége.”⁸

Utólag Bibó e nézetét és általában a harmadik út kérdését illúzióként, kilátástalan elképzelésként ítélik meg, amely nem számol az ország geopolitikai helyzetével. Bibó azonban évtizedekkel később is hangsúlyozta, hogy az adott világpolitikai helyzetben Churchill és Sztálin Magyarországra vonatkozó, kezdetben 50–50%-os papírcédulás megállapodására és arra a tényre alapozta megállapítását, hogy a környező országokkal ellentétben nálunk és Csehszlovákiában még 1947-ig létezett a többpártrendszeren alapuló koalíció – igenis lehetett realitása az általa és Kovács Imre által képviselt sajátos parasztpárti útnak.⁹ Amiért ezek az elképzelések illuzórikussá váltak, azt a később, a világpolitikai körülményekben bekövetkezett változások okozták, amelyek Bibó szerint közel sem voltak oly elkerülhetetlenek, szükségszerűek, mint amennyire azt utólagosan feltüntetni szokták. S ha ebből a nézőpontból ítélik meg a harmadik út realitását, akkor a második utat, egy nyugati mintájú polgári demokratikus fejlődést is annak kell tekinteniük, állapította meg Borbándi Gyula.¹⁰

A harmadik útról kialakított nézeteit újból összefoglalta és kiegészítette abban az írásában, amelyben a kiobbant „köztársaság-ellenes összeesküvés”, vagy ahogy a Magyar Közösség összeesküvésének ügyével foglalko-

zott. A kommunista párt legfelső vezetése a hatalomért folytatott küzdelemben hamar felismerte, hogy „tiszta eszközökkel” nem lesz képes az FKgP hegemoniáját és népszerűségét megtörni, így olyan konspirációs eszközkhöz kellett nyúlnia, amelyekkel a többségi kisgazdapártot, annak felső vezetését el lehetett lehetetleníteni, akár a fizikai megsemmisítés árán is. Ennek a felismerésnek az „eredményeképpen” a Pálffy György vezette Katonapolitikai Osztály már 1946 decemberében nyomára bukkant egy – a kommunista rendőrség által köztársaságellenes összeesküvésnek bélyegzett – társadalmi szerveződésnek, amely a Magyar Közösség titkos társasághoz vezetett el. December 16-án történtek meg az első letartóztatások, s a szálak most már a kisgazdapárt jobboldalához, annak néhány tagjához is elvezettek, így Kiss Sándorhoz, Saláta Kálmánhoz, Hám Tiborhoz, s 1947 januárjáig már 55 főt vettek őrizetbe.

A koncepciók perек sorozatát a kommunista párt vezetése és irányítása alatt készítették elő, s az a kisgazdapárt vezetőségének megtizedelését eredményezte, jelentős szerepet játszva abban, hogy a párt az 1947-es választásokig teljesen szétzilálódott. Ma már tudjuk, hogy az összeesküvés, annak ellenére, hogy 1946 októberében újjáalakították a Vezértanácsot,¹¹ pénz, összeköttetés, fegyver és társadalmi bázis hiányában teljesen alkalmatlan lett volna a köztársaság megdöntésére, s csak ürügyül szolgált a kommunista pártnak a „reakció” elleni, egyeduralmát biztosító harcában.¹² A „Magyar Közösség” sejtyszerű szervezete fénykorában sem számolhatott 3000 főnél nagyobb tagsággal, a háborút követően pedig 800 tagot tartottak csupán nyilván.¹³

A per ugyan a kisgazdapárt vezetése ellen irányult, amely a kommunista párttal leginkább szemben álló és a kompromisszumokat leginkább elutasító kisgazda politikus, Kovács Béla mentelmi jogának megsértésével, az orosz hatóságok közreműködő letartóztatásával zárult, de

ideológiai kérdésekben közvetett támadást jelentett a Párzspárt harmadik utas politikájával szemben is. A Magyar Közösség szellemi gyökerei a húszas évekre és Erdélybe nyúltak vissza, s az nagymértékben egy magyar érzésen alapuló szabadkőműves mozgalomra emlékeztetett¹⁴, nagymértékben merített Szabó Dezső és Németh László harmadik utas eszméiből, ezekből kiindulva hirdették a magyarság teljes szellemi és egzisztenciális érvényesülésének programját, amelyben mind a németiség, mind a zsidóság fokozott térhódítását káros jelenségként ítélték meg. A Magyar Közösség szellemiségére jellemző adalék, hogy a szervezet tagja csak az lehetett, akinek apja és apai nagyapja eredetileg is magyar nevű volt, azaz a jelöltnék ilyen értelemben legalább egynegyed mértékben „magyar származásúnak” kellett lennie. Az összeesküvés egyik résztvevője ráadásul híg- és mélymagyarokra osztotta az ország lakosságát, amely azonnali asszociációkra adott lehetőséget Németh László *Kisebbségben* című munkájában használt terminológiájával.

Németh Lászlót így egyes körök azonnal az összeesküvés szellemi atyjának kiáltották ki, elégtételt követelve, felújítva az ellene emelt „fasiszta” vádat. Bibó ezért látta szükségesnek leszögezni, hogy a Németh László által használt fogalomrendszer ugyan nem szerencsés, de ez az általa kialakított „terminológia nem ködös fantazmagóriákból, hanem egy valóságos, létező jelenségről beszél: arról a többnemzedéknyi kontraszelekcióról, ami a Habsburg-monarchiába való beleszorulás, különösen pedig a kiegyezés eredendően hamis osztrák–magyar konstrukciójában való lemerevedés folytán a magyar közéletben létrejött, s a trianoni megrázkódtatás és az ellenforradalom jóvoltából a monarchia bukása után egyedül Magyarországon még huszonöt évig tovább élt.”¹⁵ Bibó ezért határolta el a népi mozgalmat, „minden belekeverési erőlködés” ellenére, a restaurációra törekvő, búsmagyarkodó csoportosu-

lástól. Hiszen mindig is hangsúlyozta – a jobb- és baloldaliság szembeállításának visszássága ellenére is – az irányzat radikális jellegét a társadalmat racionálisan változtatni akaró törekvése alapján.¹⁶

Bibó a Magyar Közösség ügyének tárgyalásakor külön gondot fordít arra is, hogy árnyalt képet fessen Szabó Dezső szerepéről, különös figyelemmel az antiszemita kampányokkal kapcsolatosan, amit Borbándi Gyulához írott levelében így összegzett: „A Szabó Dezső ellen emelt fasiszta vádat érdemes volna pontosabban megformázni, helyére tenni. Világosan megmondani, hogy Szabó Dezsőnek mind a parasztság kérdésében elfoglalt álláspontjai, mind pedig magyar patrióta álláspontjai mérhetetlen és teljességgel mértéktelen romantikával voltak terhelve, ugyanakkor leszögezni, hogy a fasiszmból nem volt benne sem hatalomkultusz, sem diktátor-kultusz, sem erőszak-kultusz.”¹⁷

Bibó a tanulmányban pontosan elemezte a népi mozgalmat, annak tagjait a zsidókérdéshez való viszonyuk szempontjából, részletesen tárgyalva a népi írókkal szemben rendszeresen felmerülő vádat, az antiszemitizmus kérdését. A népiek mindegyike valamiféle formában állást foglalt e kérdésben, melyeket – Erdélyi magatartását kivéve – Bibó nem ítélte antihumánusnak, de amelyek mégis eltértek a zsidóság és a filozemita humanizmus elvárásaitól.¹⁸ Antiszemitának ugyanis nem azokat ítélte, akik nem szerették a zsidókat, hanem azokat, akik a zsidóság világméretű összeesküvésének gondolatát képviselték. A népi mozgalomban egyetlen ilyen ember volt, állította Bibó, Erdélyi József, akitől a népi mozgalom tagjai is nyilvánosan elhatárolták magukat 1943-ban.

Erdélyi antiszemitizmusa mellett a népi mozgalmon belül még két viszonyulási pontot különböztetett meg: Az egyikre szintén egyfajta zsidóellenes érzület volt jellemző, amely azonban „soha egy pillanatra sem fogadta el a hitlerizmus akár német, akár magyar változatainak bármelyi-

két.”¹⁹ Ennek az álláspontnak legmarkánsabb képviselője Sinka István volt, akinek nézetei egyfelől személyes emlékekből, másfelől paraszti radikalizmusából táplálkoztak, ellenségként kezelve minden nagytőkét, így a zsidó nagytőkét is.²⁰ A másik viszonyulásként a Szabó Dezső-i álláspont képviselőinek körét érintette, ide sorolva Németh Lászlót, Féja Gézát, Kodolányi Jánost. Nézetük szerint „a nagyméretű és nagy tömegű zsidó és német asszimiláció a magyar nemzet számára túlzott, nehezen megemészthető és egészségtelen jelenségeket okozó folyamat volt...”²¹

Ennek ellenére erről az álláspontról nem tételezhető fel tudatos rosszindulat, szögezte le Bibó, és nem hasonlítható az antiszemitizmus „gyilkolásba és nihilbe vezető perspektívájá”-hoz sem. „Nem is a szó tömény értelmében vett antiszemitizmus, hiszen a zsidóknak nem tulajdonít központi vagy egyetlen szerepet: elsősorban az érzékenységüket sérti meg.”²² Véleménye ismeretében érthető, miért ellenezte az 1945 után Németh László, Féja Géza, Kodolányi János, Sinka István és Szabó Lőrinc ellen indított szellemi hajtóvadászatot, azt, hogy ezt az öt embert háborús bűnösnek a vádlottak padjára ültessék.²³ Emeljük ki hangsúlyosan: Bibó, mind Németh László elítélt és megbélyegzett eszméi, mind Szabó Dezső egész munkássága, valamint a népieknek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontja tekintetében *gyökeresen és teljességgel eltérő nézeteket vallott, mint akár a korabeli, akár a mai baloldali vagy liberális gondolkodók.*

Bibó István a népi mozgalomról és a Nemzeti Parasztpárt jellegéről, feladatáról kialakított nézeteit *Szabad Szó*-beli cikksorozatában foglalta össze. Bibó a Parasztpárt társadalmi háttéréként a „szegénységből minden erővel kitörő parasztság”-ot²⁴ jelölte meg, amely háttér biztosította a párt vezetésének egységes fellépését, hiszen a magyarság politikai és emberi szabadságának mértékét ennek a legelmaradottabb tömegnek az emelkedésén mérhették

ALVÓ NŐ (VESZELSZKY BÉLÁNÉ), 1960-AS ÉVEK
tus, pausz, 19×23 cm

le. Ezért lehetett a Parasztpárt talán az egyetlen a koalícióban, amelynek radikális demokratizmusát nem vonták komoly hitellel kétségbe.²⁵ A Parasztpárt politikájának központi kérdése ezért így merült fel: „Milyen úton lehet a magyar parasztságot a gazdasági kiszolgáltatottság és öntudatlanság, s a mindezek eredményeképpen rázúduló szegénység nyomorúságából kiszabadítani.”²⁶

Ezt földreformmal, az egyéni tulajdon megteremtésével lehet elérni, vélte Bibó, amelyek azonban önmagukban még nem elegendőek, mert a földművelés szakszerűsége, a gazdasági tudatosság, a technikai eszközök hiányában mindez csak az újabb kizsákmányolás lehetőségét teremti meg. A parasztság gazdasági és kulturális felemelkedése nem képzelhető el a közéleti és politikai felszabadulás nélkül, anélkül, hogy ez a társadalmi réteg kijusson a „jobbágyi alázat passzív türelméből.”²⁷ Így fogalmazta újra Bibó a már 30-as években is vallott tételeit, a teljes emberi egyenjogúsítás és szabadság követelményeinek körében. A Parasztpárt

ekképpen értelmezte és tudta magáénak a francia forradalom szabadság-egyenlőség-testvériség jelszavát, de a szabadsághoz nem kapcsolva hozzá a „nagyotke és a nagyvagyon korlátlan hatalmát, mint szabadságot”, az egyenlőség fogalmához nem párosítva a „centralizált államhatalmat, mint amelyik majd hivatott lesz ezt az egyenlőséget biztosítani.”²⁸ Bibó és nézeteinek követői így képzeltek a paraszti polgárosodás feltételeit, szemben állva az alávetettség vagy az elproletarizálódás minden további lehetőségével, így jelentette ez az álláspont annak végső következményekig való bontása, a Parasztpárt radikalizmusát. A Parasztpárt nem nyugodhat addig, mondta Bibó, „amíg a politikai tudatosításnak, nevelésnek és szervezésnek egy olyan munkája meg nem indul, melynek eredményeképpen minden esztendőben valósággal felszabaduló és felszabadulásuk valószínűs tudatára jutó új meg új tömegek, s közöttük a magyar parasztság tömegei veszik birtokba a megnyílt lehetőségeket, s építik a maguk eleven önkormányzatát, spontán szervezeteit és szabad életét.”²⁹

Cikksorozata 1947 májusában félbeszakadt, mert – ahogyan Borbándi Gyula megállapította – politikai tételei a Magyar Közösség pere, s Kovács Imre kilépése után már nem feleltek meg a Parasztpárt irányvonalának.³⁰ Bibó ezzel megszűnt a Parasztpárt egyik elméleti hangadója lenni. Igaz, addig sem foglalt el központi helyet a nyilvánosság előtt, mégis az 1945 végétől megjelenő írásai révén a párton belül mindenképpen önálló „politikai hanggá” vált, amely elsősorban a párt értelmiségi soraiban szerzett számára híveket.

Elméleti tételeihez és a korábban említettekhez visszatérve, az utolsó idézetben foglaltak újból felvillantották a paraszti polgárosodás és az önkormányzatok, a közigazgatás kérdésének összefüggését. A Bibó által elképzelt közigazgatási reform nem pusztán egy korszerű államigazgatási rendszer, egy hatékony technika bevezetését jelentette, hanem

a társadalom *szerves, történeti fejlődéséhez* igazodó, annak megfelelő struktúra kiépítését, ahogy ő fogalmazott: „Ez a terv olyan reformnak az útját mutatja meg, mely számba veszi a magyar közigazgatás kérdésének a magyar társadalomfejlődéssel való szoros összefüggését.”³¹ A közigazgatás igazi kérdését ezért számára *a hatalom, a hivatal és az élet egymáshoz való viszonya* jelentette, „egymástól való függése vagy függetlensége, egymásnak való alávetettsége vagy kölcsönössége, egymástól való áthatottsága vagy izoláltsága”.³² Magyarországon a közigazgatás évszázadokon keresztül a hatalmat, az alávetettséget, a társadalmi felszabadulás és egyenjogúvá válás akadályát, a gazdasági monopólium mentsvárát jelentette: „A közigazgatási reakció erősebb bástyája az az elavult feudális szervezet, amely teljesen elszakadt a magyar nép igazgatási szükségleteitől, és csak arra alkalmas, hogy benne továbbra is öncélú és a néptől idegen közigazgatási szellem tanyázzon.”³³

Az új önkormányzat terve ezen összefüggés felismerése révén vált a bibói életmű és a népi mozgalom egyik legfontosabb társadalmi és politikai programpontjává. Az önkormányzati rendszerhez, melynek alapját a vármegyék helyett a városmegyék alkották, egy új intézményi formát is találniuk kellett, amit Bibó a szükségből alakult nemzeti bizottságokban fedezett fel. „Igazi demokratikus fordulat ott következett be, ahol a különféle pártokból és egyéb szervezetekből alakult nemzeti vagy egyéb bizottságok, melyek a község legjobb erőit egyesítették, a közigazgatás irányításának konkrét kérdéseivel kerültek szembe és birkóztak meg, s valamiféle paritásos alapon népképviselőten és koalíciós kiegyenlítésen alapuló közvetlen és folyamatos közigazgatási feladatvégzést valósítottak meg.”³⁴

Bibó szerepvállalása, a szegényparasztság sorsa iránti szenvedélyes elkötelezettsége, értelmiségi létére tekintettel, talán első pillanatban nehezen érthető. Ez a zavar azonban csak addig áll fenn, ameddig meg nem ismerjük az ér-

telmiség hivatásáról vallott nézeteit: az értelmiség egyetlen lehetőségét és legfőbb szerepét szolgáló magatartásában látta. E véleményének adott hangot a párton belül kirobbant paraszt–értelmiségi vitában is, a párt fő feladatának a szegény-paraszság érdekképviselését jelölve meg. Bibó elsők között ismerte fel, hogy a parasztság nem képes egyedül megoldani a rá váró feladatokat a nemzeti polgárosodás útján, ahhoz szükség van más társadalmi csoportok segítségére is. Ebben elsősorban arra a szakértelmiségi rétegre számíthat, amelyik elvesztette szolidaritását a „tudatlan úri diplomások különféle fajtáival”.³⁵ Így nyert értelmet számára és csak ezzel a tartalommal a kommunista felhanggal meghirdetett baloldali munkás–paraszt szövetség társadalmi összefogásának követelménye. Bibó azonban fellépett a párton belül jelentkező azon törekvésekkel szemben is, amelyek a parasztságot fetiszizálni, misztifikálni kívánták, harcot hirdetve a díszparaszt intézménye ellen, helyükre téve az igazi értékeket: „Alapelv az legyen, hogy egy jól szolgáló értelmiségi többet ér, mint tíz megfélemlíthető és demoralizálható kirakatparaszt, de egy igazi paraszt vezető többet ér, mint száz legjobb értelmiségi, mert az nemcsak annyit jelent, amennyit maga végez, hanem ezen felül a jobbágyi alázatból való kiemelkedés útján előljáró példát mutat az egész magyar parasztság számára.”³⁶

A Nemzeti Parasztpárt működésének kényszerű félbeszakadásával, a *Válasz* beszüntetésével Bibó István is „politikai háttér és közlési fórum nélkül maradt”.³⁷ A közélet porondjára legközelebb 1956 forradalmában lépett, amikor a Nemzeti Parasztpárt utódja, a Petőfi Párt ideiglenes vezetőségének tagjaként államminiszteri posztot töltött be. Bibó munkássága ettől kezdve már nem köthető kizárólagosan a népi mozgalomhoz – bár korábbi elveit és elhivatottságát élete végéig megőrizte. E pillanattól, szellemi irányzattól, politikai állásfoglalástól függetlenül a magyar szabadság és függetlenség ügyét szolgálta. Bibó Ist-

ván a forradalomban a magyar nemzet egészének egyik szimbóluma lesz, ahogy november negyedik végzetes napján, egyedül maradván a Parlamentben, páratlan szellemi és politikai magaslaton fogalmazza a magyar szuverenitás nyilatkozatát.

PETRIK BÉLA

Jegyzetek

- 1 L. erről *Borbándi* 141. l
- 2 *Bibó* 75.
- 3 Ez Bibó egyik legvitatottabb írása, hiszen kisgazdapárti diktatúra aligha fenyegette az országot, a politikai nézetek éles egymásnak feszülését pedig sokkal inkább egyfelől a világpolitikai helyzet, másfelől a kommunista pártnak a hatalom megszerzéséért folytatott, ekkor még sikertelen sorozatos akciói okozták
- 4 Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* – BIVT. II. köt. 63. l.
- 5 Bibó István: *A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások* – BIVT. II. köt. 300. l.
- 6 Bibó István: *A koalíció választúton* – BIVT. II. köt. 363. l.
- 7 *Bilecz*. l.
- 8 Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* – Uo. 7. l.
- 9 L. erről *Bibó levél* 80. l.
- 10 *Borbándi Gyula: Bibó István és a harmadik út* – Kortárs, 1989. október, 5. l.
- 11 *Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza: Konceptiók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947* – Budapest, 1998, 1956-os Intézet 35. l.
- 12 Erről a kérdésről részletesen ír *M. Kiss Sándor A szárszói mozgalom és a népi mozgalom néhány összefüggése* című kötetében – Püski, New York 1987.
- 13 *Csicsery–Cserenyey id. mű uo.*
- 14 Uo. 4. l.
- 15 *Bibó: Összeesküvés... uo. 45. l.*
- 16 L. erről *Bibó levél* 89. l.
- 17 Uo. 87. l.
- 18 Uo. 86. l.
- 19 Uo. 87. l.
- 20 L. erről *Bibó* 80–81. l.
- 21 *Bibó levél* 828. l.
- 22 *Bibó* 82. l.

- 23 L. erről u. 78. l.
- 24 Bibó István: *A parasztpárt helye a magyar politikában* – BIVT. II. köt. 403. l.
- 25 L. erről uo. 400–405. l.
- 26 Bibó István: *Parasztpárt és a parasztság gazdasági felszabadulása* – BIVT. II. köt. 417. l.
- 27 Bibó István: *A parasztpárt és a parasztság közéleti felszabadulása I.* – BIVT. II. köt. 423. l.
- 28 *Bibó levél* 861. l.
- 29 Bibó István: *A Márciusi Front ...* u. 466. l.
- 30 L. erről Borbádi 143. l.
- 31 Bibó István: *A koalíció egyensúlya...* uo 328. l.
- 32 Bibó István: *A magyar közigazgatásról* – BIVT II. köt. 476. l.
- 33 *A magyar közigazgatás reformja. A Nemzeti parasztpárt javaslata.* Írták: Erdei Ferenc és Bibó István – Bibó 267. l.
- 34 Bibó István: *A koalíció egyensúlya...* uo 318. l.
- 35 Bibó István: *Értelmiség és szakszerűség* – BIVT II. köt. 520. l.
- 36 Bibó István: *A parasztpárt és a parasztság közéleti felszabadulása II.* – BIVT. II. köt. 27–428. l.
- 37 Borbá 1

K: Jeltai György

(498) 008X

Ch

A FÁKLYALÁNG ERDÉLYBEN

Magyar témák, motívumok a romániai magyar színpadokon az ötvenes években¹

„Jönnek a kombajnokok!”²

Színház – néző – politika huszadik századi kapitalista közegben szokásos viszonya mind Romániában, mind Magyarországon radikálisan átalakult a szovjet hatalmi szférába tagozódással, majd a színházak államosításával. Az ideológia- és kultúraváltás segédeszközeként felfogott, művészi autonómiájától megfosztott, ugyanakkor a piaci függéstől mentesített színházban kíméletlen gyorsasággal vezették be a Szovjetunióból transzferált „szocialista realista esztétikát”, s honosítottak meg egy központi – párt- és minisztériumi – irányításra épülő gyakorlatot. E hatalmi eszközökkel végrehajtott speciális modernizációnak elvben azt kellett volna szolgálnia, hogy szakma és közönség egyik napról a másikra elfelejtse, sőt megtagadja korábbi „polgári” színházi hagyományát, ízlését. 1949-től a Népművelési Minisztérium kollégiumi ülésein az aktuális politikai követelmények szerint módosított éves színházi repertoárokban – mintha sosem lett volna másként – eluralkodtak a szovjet, a népi demokratikus és az új magyar szocialista realista darabok. Az előadásokat gyakran – ugyancsak a Szovjetunióból átvett rituálé szerint – közönségvitákon, üzemlátogatásokon értékeltették a közön-séggel.

Am e Révai által koreografált és vezényelt, új hagyományt kreáló ideálmodell működése valójában már kezdetől akadozott. A tématerv szerint alkotó írók termelési

darabjaival, az új világlátást komikus igyekezettel súlykoló „rendezői koncepciókkal” nemigen lehetett sikert aratni. Arról nem is szólva, színészek és nézők maguk is tájékozatlanok voltak sajátunkként elfogadni kényszerült új hagyomány, kultúra mibenlétét illetően, ami nemegyszer komikus helyzeteket eredményezett³. Ugyanígy gyökértelen volt a dramaturgi és rendezői funkció ideológiai cenzorként való felfogása⁴.

Az előadások szinte kizárólag ideológiai propaganda majd – az enyhülések korában – ellenideológiai propaganda szerint való kódolása, illetve a befogadás és a kritika döntően ugyanezen logika szerinti működése komoly akadályává vált az anyaországi, a romániai magyar színház fejlődésének.

A kulturális együttműködés és a vendéjáték rítusai

„szocialista országok tekintetében a kulturális együttműködés fejlesztése és tervszerű elmélyítése jelentősen segíti a szocialista országok eszmei közeledését és együvé forrását, ami a szocialista világközösség további erősödésének lényeges eleme... A nemzetközi kulturális együttműködés nem öncél. Annyiban van létjogosultsága, amennyiben segíti a hazai kulturális feladatok megoldását és külpolitikai tekintetben támogatja hazánk békepolitikáját.”⁵

A külföldi vendéjátékok 1945 előtt jellemző, magántársulatok által kezdeményezett, kereslet-kínálatra épülő, üzleti alapú szerveződése az ötvenes években megszűnt. A nézők és kritikusok által befolyásolt előadás- és darabcserék megrekedésével, s a színházi kapcsolatok állami szintre kerülésével az interkulturális hatások iránya és minősége is módo-

sult. A repertoárookban az „imperialista” szerzők közül csak egyes klasszikusok, vagy „kortárs haladók” jöhettek szóba, a hangsúly a népi demokráciák színházi produktumaira helyeződött át. Elvileg ebből az irányból is érhettek volna izgalmas dramaturgiai hatások a magyar szakmát és közönséget (gondoljunk például a lengyel színjátszásra), ha nem szinte kizárólag a szovjet szocialista realista minta másolat-kísérletei – élmunkás, kolhoz, termelési darabok – keringtek volna az ötvenes évek első felében a kulturális kapcsolatok virtuális terében, szinte nullára redukálva ezzel más, esztétikai szempontból is jelentős színházkultúrák megismerésének lehetőségét. De a darabcserek és vendégjátékok célja alapvetően nem is esztétikai, hanem politikai volt: mégpedig az új hagyomány elsajátításának s a SZU iránti hűségnek a rituális demonstrálása. Utóbb a vendégjátékoknak volt egyéb szimbolikus funkciója is, nevezetesen a szocialista országok közötti pozícióharc, erőssorrend szemléltetése a vendégjátékokhoz kapcsolódó presztízsesemények segítségével és „nyelvén”.

A nemzetközi darabcsere a következőképpen működött: egy követség vagy a Kulturális Kapcsolatok Intézete jelezte a Népművelési Minisztériumnak valamely magyar darab iránti külföldi igényt, melyet a színházi osztály – alapvetően politikai szempontok szerint – jóváhagyott vagy elutasított. Szó sem lehetett arról, hogy a rendezők „csak úgy” hozzáfogjanak egy sikert ígérő – akár népi demokratikus – darab színre állításához, ez ugyanis a származási ország jóváhagyásához volt kötve. Utóbbi viszont alapvetően attól függött, mennyire ítélték adott pillanatban a szóban forgó darabot az új hagyomány épp favorizált változata méltó reprezentánsának. Ráadásul a színházi szakemberek nem utazhattak szabadon, az esztétikai élményt a színházigazgatóknak postázott darablisták és színopszisok, vagy a Színházművészeti Szövetségben megtekinthető szovjet rendezőpéldányok, előadásfotók voltak hivatva pótolni.

A népi demokráciák évente megkötött kulturális egyezményeik alapján küldtek és láttak vendégül színházi szakembereket s szerveztek csere vendégjátékokat. Ezek sikere sem lehetett azonban „kitéve” a nézők spontán reakcióinak, a vendégjátékokat kötelező diplomáciai (fogadás a határon, fogadás a helyi politikusok által, ünnepélyes búcsúztatás) és rituális barátsági gesztusok (üzemek és szocialista vívmányok látogatása, testvérszínházak felkeresése, ajándékok átvétele és átadása) szegélyezték. A megcélzott diplomáciai vagy politikai siker annál nagyobb volt, minél magasabb rangú vendéglátó politikus fogadta a társulatot, minél több helyi potentát és külföldi diplomata tekintette meg a díszelőadást, minél többen vettek részt például a magyar követség fogadásán: minél nagyobb volt tehát a vendégjáték által realizált politikai presztízstőke.

Épp e következetesen érvényesített politikai szándékot és az annak alárendelt, szigorúan kontrollált rituálésort figyelembe véve érdekes megvizsgálnunk, miként váltott ki vagy aktivizált mégis egy-egy cseredarab vagy vendégjáték bizonyos társadalmi feszültségeket például magyar–román viszonylatban.

A magyar–romániai magyar színházi kapcsolatoknak ugyanis, a fenti rituális logika szellemében, nemcsak a haladó testvérnépek megbonthatatlan barátságát kellett demonstrálnia, hanem a romániai magyar kisebbség nagyszerű jogi és kulturális helyzetét is. Kerülve persze a nyelvi és kulturális identitás megőrzésének erőfeszítéseit gátló tényezők okozta feszültségek felszínre kerülését. Ennek veszélye különösen nagy volt a színpadon feltűnő vagy felhangzó magyar motívumok (történelmi témák, nemzeti szimbólumok, tipikus magyar sikerdarabok) esetében, akár a helyi állami magyar színházak nyúltak a kollektív kulturális emlékezetben kitüntetett helyet elfoglaló darabokhoz, akár magyarországi színház vendégszerepelt hasonlóval. A kockázat a helyi politika számára következésképpen ab-

ban rejlett, hogy a drámaszöveghez, a játékhagyományhoz, vagy a fellépő színészekhez kapcsolódó emlékpotenciál fel ne erősítse az előadás „jelennek kontrasztot vető” (Assmann), azaz a jellel való szembenállást demonstráló jellegét. Ha ez mégis bekövetkezett, akkor a színpad és nézőtér között létrejövő speciális erőter „szerencsés esetben” levezetődhetett fokozott tetszésnyilvánításban, egy „valami elleni” tapsban, ahogy az Illyés *Fáklyaláng*jának marosvásárhelyi bemutatója esetében történt 1954-ben, ahol a nézők „megelégedtek” az előadás kompenzációs jellegével. Más alkalommal azonban az előadás átválthatott a kulturális kapcsolatok rituáléjára, a szocialista testvérnépek barátságára tabuját leleplező nyílt demonstrációba is, ahogy az Kolozsváron történt 1958-ban, mikor a Fővárosi Operett-színház vendégszerepelt ott a *Csárdáskirálynő*vel.

A *Fáklyaláng*ra is igaz azonban, hogy a nyilvánosan kibeszélhetetlen politikai és kisebbségi feszültségek nagy súllyal terhelték meg az előadást, kiszámíthatatlanná tették a közönség reakcióját e nemcsak színházi produkcióként felfogott magyar közösségi eseményre.

Színház és kulturális emlékezet

Jan Assmann a „kulturális emlékezet” fogalmát értelmező könyvében⁶ többek közt azt a társadalmi jelenséget vizsgálja, hogy diktatúrában és/vagy idegen elnyomás idején milyen kockázatot jelenthet a *status quo*ra a közösség kollektív kulturális emlékezetében élő, korábbi korszakot idéző emlékek – például közismert műalkotások – nyilvános megidézése. E múlthoz kötődő, a jelent óhatatlanul minősítő reprezentációk ugyanis „egyértelműen kontrasztot vetnek a jelennek, vagyis viszonylagossá teszik azt”. (Assmann 80. l.). S ilyen alkalmakkor előfordulhat, hogy véleménynyilvánítás vagy képviselőlet egyéb eszközeitől megfosztott

kulturális-nyelvi közösségek a befogadást avatják a nyílt vagy szimbolikus tiltakozás formájává.

A kanonikus szövegek és a művészeti alkotások eme emlékezethez, identitáshoz, kulturális folytonossághoz kötődő képessége abból ered, hogy minden kultúra „meghatározó élményeket és emlékeket formál és őriz meg, a tovahaladó jelen horizontján egy másik idő képeit és történeteit is magába zárja” (Assmann 16. l.). Épp e „másik idő” esztétikailag vagy rituálisan hatékony felelevenítése kapcsolja össze „mi”-vé a közönséget, veszélyeztetve az aktuális rezsim által kierőszakolt közmegegyezést, mivel: „Határhelyzetekben az emlékezésnek ez az átfogó, a mindenkor kommunikált és hagyományozott értelem terepén jócskán túlnyúló tere olyan belső összetartásra tesz szert, hogy ellentétbe kerül a jelen társadalmi és politikai valóságával.” (Assmann, 23–24. l.)

A színház – az előadás kikerülhetetlen nyilvánossága folytán – különösen alkalmas a jelen politikai, illetve uralmi helyzetével szembeni közösségi tiltakozás szimbolikus vagy konkrét kifejezésére. A 20. század első felének kelet-európai kommunista diktatúráiban a műsortervek és az előadások többszintű párt-, minisztériumi, tanácsi ellenőrzésével, a színigazgatók és rendezők ideológiai alapú kiválasztásával e veszélyt igyekeztek elhárítani. A nem egyértelműen a marxista világgépet „tükröző” darabokkal, előadásokkal szembeni gyanakvás, szorongás és érthető félelem egyaránt jellemezte az ötvenes években a magyar és a romániai magyar színházakat.

Mindkét pártállami diktatúrában markáns volt az idegen elnyomás is, csak kicsit eltérő hangsúllyal: Magyarországon a szovjet modell erőltetése, Romániában pedig a kisebbségi nyelvi, kulturális identitást fenyegető román asszimilációs szándék hatotta át a mindennapokat. E kiszolgáltatottságból eredő feszültségekről – a proletár inter-

nacionalizmus jegyében – „természetesen” mélyen hallgatni illet, legalábbis nyilvánosan.

A titkos diplomáciai jelentések azonban, jellemző módon épp a közösségi befogadás miatt fokozottan kockázatos színházi cserekapcsolatokról vagy vendégjátékokról ejtvén szót – ha a korabeli retorikához alkalmazkodva is –, fellebbentették a fátylat a testvérnepek megbonthatatlan barátságának jelszava mögött, a háttérben forrongó indulatokról.

Illyés *Fáklyaláng*jának 1954-es marosvásárhelyi bemutatójához kapcsolódó külügyminisztériumi iratok segítségével jelezni kívánjuk egyfelől, hogy a színházi cserekapcsolatok, vendégjátékok „barátság-rituáléi” háttérében milyen nemzetiségi feszültségek robbantak ki a román–magyar diplomácia viszonyban, másfelől, hogy a romániai magyar közönség miként használta az előadások nyilvánosságát nyelvi-kulturális identitása, illetve az azt fenyegető veszélyek manifesztálására.

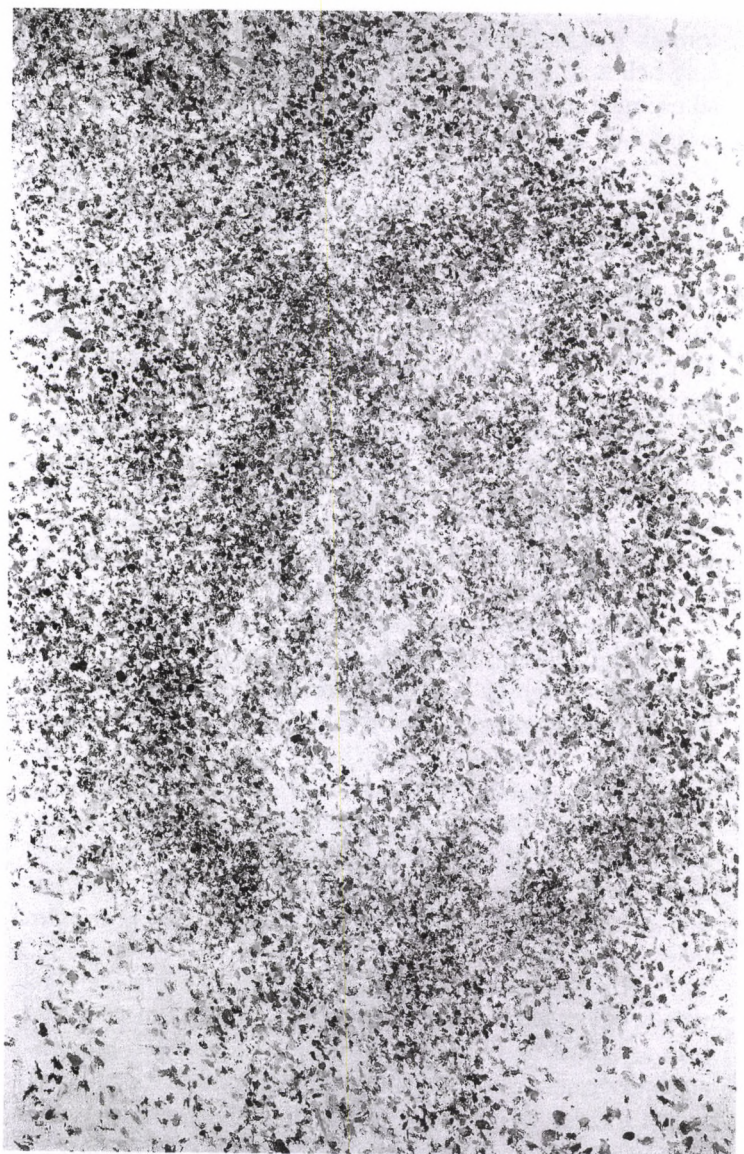
A *Fáklyaláng* Marosvásárhelyen

„... a közönség igen rendesen viselkedett (...) mély elégedettséget váltott ki az emberekben, hogy ilyen darabot láthatnak Marosvásárhelyen⁷”

A Tompa Miklós igazgatása alatt 1946-tól, 1948 őszétől Állami Székely Színház néven működő marosvásárhelyi teátrum 1954. október 13-án mutatta be Szabó Ernő rendezésében Illyés *Fáklyaláng*ját. A darabválasztás a kor hivatalos értékrendje s a nemzetközi kulturális kapcsolatok dramaturgiája szempontjából sem kifogásolható. Illyés műve „kortárs magyar darab”, melynek népi, forradalmi tematikája üdvözlendő. Ráadásul a budapesti Nemzeti

Színházban, 1952. december 12-én tartott ősbemutatónak új magyar daraboknál ritkán tapasztalt sikere volt. Benedek András dramaturg szerint „közel félórán át zúgott a taps, s a közönség fölállva ünnepelte az író, a rendezőt és az együttest”.⁸ Tompa Miklós, aki 1936-tól maga is a pesti Nemzetiben gyűjtött rendezői, színházvezetői tapasztalatokat Németh Antal mellett, s aki a maga alapította Székely Színháznak húsz évig volt igazgatója, visszaemlékezésében a teátrum három „legrafináltabb, legfinomabb” előadása között tartja számon ezt a produkciót. „Az ’54-es *Fáklyaláng*ot is szívesen említem, Kovács Györgynek döntő szerepe volt a sikerben. Ő nagyon lelkiismeretes művész volt, de annyira félt a bukástól, hogy például az 1848-as történelmet két évig tanulmányozta, és az a gyanúm, hogy többet tudott erről a korról jó néhány történésznél.”⁹ Arról is büszkén számol be Tompa, hogy „nálunk Vásárhelyen egy év alatt százhuszszor ment a *Fáklyaláng*, százötvenszer az *Úri muri*. »Flekkenfalva« valóban színházi város lett”.¹⁰ Illyés műve tehát alapvetően járult hozzá a Székely Színház elismert művészsínház/politizáló színház jellegének kialakulásához, s közönség általi elfogadásához.

Ezzel a jelen színháztörténeti értékelése is egyetért. Kántor Lajos a *Magyar színház Erdélyben 1919–1992* című kötetben e Szabó Ernő által rendezett előadást úgy jellemzi, hogy ez volt „ezeknek az éveknek a legnagyobb színházi eseménye a romániai magyar színpadokon”¹¹. A szakma és a közönség nem mindig egybeeső hódolatához még hivatalos politikai elismerés is járult. Az egész ország magyar közönségének ünnepet jelentő „előadásnak... Bukarestben az év legjobb színpadi produkciójáért járó díjat” ítélték „míg Szabó Ernőnek, Kovács Györgynek és András Már-

tonnak magas kitüntetés (Állami Díjat) hozott”¹² Fáklya-láng-beli szereplésük. A kulturális kapcsolat koreográfia sikere már nem fokozható, ha megemlítjük, hogy az előadást még a példa-kultúra képviselője, a szovjet filmrendező, Szergej Bondarcuk is őszintén megdicsérte marosvásárhelyi látogatásakor, s a századik előadáson jelen lévő Illyés is szentelt egy elismerő cikket¹³ a produkciónak.

Az előadás sikerét és színháztörténeti jelentőségét nem tagadva érdemes ugyanakkor visszahelyezni a premiért a maga 1954-es kulturális és politikai kontextusába. Meglepve tapasztaljuk, hogy a diplomáciai jelentések ekkoriban a magyar–romániai magyar kulturális kapcsolatok román szűkítési szándékát panaszolják. Miközben a nyilvános fórumokon – a barátság rituálé részeként – e kötelekek szorosabbra fűzését ígérik, s miután Marosvásárhely székhellyel 1952. szeptember 24-én létrejön a Magyar Autonóm Tartomány, melynek különösen intenzív kapcsolatokat kellene ápolni az anyaországgal.

1954-ről szóló összefoglaló jelentésében¹⁴ a bukaresti magyar követ ezt az ellenmondást azzal magyarázza, hogy Romániában félnek a Nagy Imre korszak enyhülésének a romániai magyarság körébe való átgyűrűzésétől. Nem eldönthető, nem csak ürügyként hivatkoznak-e a Rákosi-diktatúra utáni viszonylagos enyhülésre a magyar kisebbség anyaországi kapcsolatainak akadályozását indoklandó. Pataki László nagykövet 1955. március 10-én a magyar külügyminisztériumnak felterjesztett összefoglaló jelentésében mindenesetre közvetíti az ezzel kapcsolatos román véleményeket:

„Mind a vezető elvtársaknál, mind pedig a nagykövetség egyéb kapcsolatainak vonalán többször megnyilvánult az a bizalmatlanság a »júniusi út« jobboldali tendenciájú kísérőjelenségeivel szemben, amelyek hatása végső fokon a baráti kapcsolatok további elmélyítésére irányuló kezdeményezések elhárításában is szerepet játszhatott. ...

Számos jel mutat arra, hogy Erdély, az erdélyi magyarság helyzetének megítélésével kapcsolatban még ma is él egy bizonyos fokú fenntartás és bizalmatlanság a román elvtársakban.”

E bizalmatlanság következtében elsősorban a magyarországi könyv- és újságbehozatalt gátolták. Gyanakvásuk indokaként – amint azt egy a Magyar Autonóm Tartományban, közvetlenül a *Fáklyaláng* bemutatója előtt tett látogatásról szóló követségi beszámoló is tükrözi – egy „rémhír” szerepel, mely Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásáról terjedt volna el épp akkoriban. Ennek valódiságát megint csak nincs módunk ellenőrizni, nem tudjuk, a szóbeszéd tényleg a magyar kisebbségtől eredt, vagy éppenséggel a román titkosrendőrség kreálmanya volt a hirdetett autonómiatörekvésekkel szembeni keményebb fellépést indoklandó. A „Szipka elvtárs Marosvásárhelyi útjáról” szóló, szintén Pataki László nagykövet által szignált, 1954. október 27-i, külügyminisztériumnak továbbított jelentés barátság-retorikától mentes megállapításai annál is figyelemreméltóbbak, mert a látogató, Szipka József, valószínűleg azonos a későbbi finnországi és moszkvai követtel, Kádár közeli ismerősével, aki elkötelezett kommunistaként nem vádolható elfogult nacionalizmussal. A jelentés egy 1954. szeptember 25–26-i látogatás nyomán íródott, tehát a *Fáklyaláng* premierje előtti hónap nemzetiségi közérzetét tükrözi a bemutató színhelyén, mely egyben a Magyar Autonóm Tartomány székhelye is volt. A város épületeinek állagával, a helyi magyar tanítási nyelvű orvosi kar problémáival foglalkozó első részt ezúttal nem idézzük, csak a magyar lakosság közérzetével, a magyar–román viszony hétköznapi állásával foglalkozó másodikat:

„Szipka elvtárs a piacon és különböző helyeken több emberrel beszélgetett és tapasztalta, hogy a városban és az egész tartományban a hangulat és az ott élő románok és magyarok közötti viszony elég rossz. Igen széles körben el

van terjedve az a hír, főleg Erdélyben, de Bukarestben is, és ezt a reakció állandóan táplálja, hogy Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz és arra számítva, hogy ez hamarosan megtörténik, a parasztság (főleg a magyar) nem akarja teljesíteni a kötelező beszolgáltatást, amit az ottani hatóságok kénytelenek hatalmi eszközökkel behajtani. Emiatt igen nagy az elkeseredés. Az ott élő románok pedig szitkozódznak és fenyegetőznek mondván, hogy »lám, milyen aljasak a magyarok, most követelik Erdélyt, de harcolni fogunk (sic!) és nem engedik«. Ezt az ellentétet a reakció igyekszik elmélyíteni és kiélezni. Sokan panaszkodnak amiatt, hogy az »önkéntes megadóztatás« főleg csak Erdélyben van, amit hatóságilag hajtanak be. Ami építkezés van, az csak főleg az önmegadóztatásból befolyó pénzből történik. A racionalizálás és a takarékoság következtében a tanerők létszámát jelentősen csökkentették, főleg a magyar nyelvű iskolákban. Igen sok tanár állandó alkalmaztatását megszüntették és csak mint óra-adó tanárok működnek, jelentős számban havi 150–200 lei óradíjjal.

A marosvásárhelyiek véleménye szerint a Kolozsvárról Marosvásárhelyre áthelyezett magyarnyelvű Színművészeti Főiskola nem fog ebben a tanítási évben megnyílni, mert a hallgatók elszállásolására és tanítás céljára nincs helyiség és nincs is kilátás arra, hogy belátható időn (sic!) tudjanak találni vagy építeni.

Igen sokan panaszkodnak amiatt is, hogy a rendőrség embereit és a különböző hivatalok vezetőit és fontosabb tisztviselőit főleg csak románul tudókból állítanak be, és aki tud is magyarul, az nem akar másképp (sic!) csak románul beszélni. Általános panasz az, hogy a lakosság nem tud hozzájutni elegendő magyarnyelvű, főleg magyarországi sajtótermékekhez. Ha keresnek és kérnek, azt válaszolják, hogy nem küldenek Magyarországról. Gyakori, hogy az újságárusok és egyebek *Szabad Népet*, vagy *Ludas Matyit* 2–3 leiért adnak feketén¹⁵. Általában a la-

kosság megélhetési lehetőségei rosszabbak, mint Bukarestben.

Összefoglalva: a hangulat elég rossz. Többen hivatkoznak arra, hogy »régen jobb volt«, »miért nem lehetne itt is olyan jó, mint Magyarországon«, »miért nem biztosítják azokat a jogokat, amelyek az Alkotmányban vannak«, stb. Erdély Magyarországhoz való csatolása nagyon el van terjedve, és ennek következtében is a románok és magyar nyelvű lakosok (sic!) között ellenséges a viszony. A magyarok burkoltan de elnyomva érzik magukat és nagyon elkeseredettek.”

A *Fáklyaláng* tehát a nemzetközi kulturális kapcsolatok részeként, kortárs magyar darabként a fenti feszült s konfliktusait leplező légkörben került színre. Ráadásul a darab – román–magyar viszonyt is érintő – történelmi allúziói sem könnyítették meg a közönségreakció tervezését. Így a Székely Színház és mindkét országbeli politika számára veszélyes kibeszéletlen háttérfeszültségek (még a helyi viszonyokat kiválóan ismerő, reálpolitikus színigazgató is aggódott a nézők reagálása miatt) talán hatottak a rendezésre, mely feltehetően tompítani igyekezett a darab „áthallásait”, erről azonban nincs adatunk.

Ahhoz azonban elég elolvasni az Illyés-dráma szövegét, hogy joggal feltételezzük, e történelmi dráma egyes motívumai könnyen átértelmeződhetek – eme ideológiai és nemzeti kérdésekre kiélezett befogadói légkörben – oly módon, hogy a darab konfliktusai a kortárs külvilág e feszültségeire kezdtek vonatkozni. Még akkor is valószínűsíthjük ezt, ha tudjuk, hogy egy dráma struktúrája (a figurák, a szöveg és történet viszonya) sokkal bonyolultabb, mint hogy egyes hívószavakban, mondatokban, jelképekben kimerülne annak jelentése. Ám az ötvenes évek hatalmi-ideológia közvetítésnek alárendelt színház-felfogása maga irányította a nézőket e kompenzatórikus befogadás felé, fosztotta meg a színházat döntően esztéti-

kai vagy szórakoztató funkciójától, s tette az előadást a máshol nyilvánosan kimondhatatlan igazságok nyilvános kimondásának színterévé.

E szempontból vizsgálódva tagadhatatlan, hogy bár a *Fáklyaláng*ban megtalálhatóak a kortárs dramaturgiai kánon által elvárt motívumok (a jobbágyi jogfosztottság elleni tiltakozás, az arisztokráciakritika, a kossuthi társadalmi forradalom szükségességének nyomatékosítása), de a darab bőven tartalmaz olyan elemeket is, melyek a Magyar Autonóm Tartomány-beli nézők számára 1954-ben nagyobb és más hangsúlyt kaphattak, mint a Nemzeti-beli nézők számára. Efféle érzékeny motívum volt már az 1848–49-es szabadságharc tematizálása is, melyben románok és magyarok – tudjuk – korántsem egy oldalon harcoltak. Ráadásul Kossuth és Görgey darabbeli vitája Aradon játszódik, mely a bemutató idején már a Román Népköztársaság városa.

Többletfeszültségre tehettek szert e közegben a dráma azon dilemmái, hogy milyen az igazi hazafi, hogy a konfrontáció vagy a kiegyezés hasznosabb-e a nemzeti önállóság megőrzéséhez, hogy belső emigrációba kell-e vonulni vagy ki kell vándorolni az elnyomás elől. Ugyancsak veszélyesen átértelmeződhetnek olyan kijelentések, hogy Kossuthot megfosztották magyar állampolgárságától. Az olyan mondatoknál pedig mint: „S a magyar államnak vége?!¹⁶”, „...érdemes lett volna a harc kockázata¹⁷”, vagy a zárómondat: „Eljött Magyarország¹⁸” bizonyára tapintható volt a feszültség a nézőtérén. A darab fő sugallata – mely a katonailag, politikailag reménytelen helyzet ellenére az ellenállást sürgető, radikális kossuthi álláspontot emeli ki a reálpolitikus és „osztálykorlátokkal is terhelt” Görgey-féle kompromisszum-ideológiával, a megadással szemben – önmagában is inspirálhatott olyan értelmezést, mely igazságtalan elnyomás esetén poetizálja a túlerővel szembeni reménytelen küzdelmet.

Eme, az erdélyi kontextusban a befogadásban nagy valószínűséggel hangsúlyos motívumokra az előadás nyíltan nem játszott rá, de e „jelennek kontrasztot vető jelleg” megnyilvánulásai a színészek játékában és a befogadásban elkerülhetetlenek voltak. Ennek fényében izgalmas az, amit a premierről készített diplomáciai jelentés is kiemel, hogy a „közönség igen rendesen viselkedett”. Pataki László bukaresti nagykövet 1954. november 23-i „A Fáklyaláng bemutatója Marosvásárhelyen” című titkos jelentése¹⁹ alapvetően a barátság rítusok zavartalan végbemenetele miatti megnyugvást tükrözi, ugyanakkor betekintést enged a magyar autonómia több mint ellentmondásos hétköznapi gyakorlatába, utalva a kisebbségi irodalomban, sajtóban mindennapos cenzúrára, mely érintette e nemzetközi kulturális kapcsolatok formális örömnünnepét egyébként nem vesze.lyezettető előadást is. (A terjedelmes jelentés azon részét nem idézzük, mely a Székely Színházban dolgozó magyar állampolgárságú színészek problémáit taglalja.)

„Október 13-án este ünnepi előadás keretében mutatták be a Marosvásárhelyi Állami Székely Színházban Illyés Gyula drámáját, a Fáklyalángot. A bemutatón jelen voltak a román művelődésügyi minisztérium, a fővárosi és vidéki sajtó képviselői, valamint a nagykövetség részéről György Jenő elvtárs, akit a színház vezetősége meghívott.

A darab iránt igen nagy érdeklődés nyilvánult meg a romániai magyarság körében. Nagybányáról, Kolozsvárról, Sepsiszentgyörgyről és Sztalinvárosból sokan jöttek Marosvásárhelyre, csak azért, hogy láthassák ezt a darabot.

A *Fáklyaláng* bemutatója a Székely Színház legnagyobb művészi teljesítményei közé tartozik. A színházi együttes nagy lelkesedéssel készült fel a bemutatóra. Az előadás különös érdeme a három főszereplő magas színvonalú összjátéka. Kovács György állami-díjas érdemes művész Kossuth Lajos szerepében – a jelenlévő szakemberek

véleménye szerint – pályafutásának egyik legnagyobb alakítását nyújtja ebben a darabban. Kiemelkedő Andrási Márton Józsa szerepében és Szabó Ottó, aki nagyszerűen oldotta meg feladatát Görgei nehéz szerepében.

Marosvásárhelyen igen nagy érdeklődés nyilvánult meg a bemutató iránt. Félő volt, hogy a közönség túlzásba fogja vinni tetszésnyilvánítását és esetleg nem kívánatos jelenetekre kerülhet majd sor, különös tekintettel, az utóbbi időben terjesztett rémhírekre Erdély visszacsatolásával kapcsolatban. Meg kell állapítani azonban, hogy a közönség igen rendesen viselkedett. Az előadás után a színház igazgatója elmondotta György elvtársnak, hogy ők is tartottak attól, hogy a közönség elragadtatja magát és sovíniszta megnyilvánulásokra kerülhet majd sor, de örömmel állapította meg, hogy ebből a szempontból a »tűzkeresztségen« átesetek. A színház vezetőségének egyébként az a szándéka, hogy a jövőben a román és szovjet darabok mellett – még több magyarországi darabot mutat be. Ez az elgondolás helyes, mert a *Fáklyaláng* bemutatója is azt bizonyítja, hogy a darab előadása mély elégedettséget váltott ki az emberekben, hogy ilyen darabot láthatnak Marosvásárhelyen.

György elvtárs marosvásárhelyi tartózkodása alkalmával beszélgetést folytatott a helybeli kulturális élet képviselőivel, írókkal, színészekkel, stb. A beszélgetés során kitűnt, hogy az emberek nagy része tele van panasszal, s elégedetlenek helyzetükkel. Elmondották, hogy az utóbbi időben – de különösen azóta, amióta az Erdélyel (sic!) kapcsolatos hír elterjedt – a román szervek mindegyikükben sovínisztát látnak. Az írók nagy része panaszkodott, hogy az utóbbi időben a művelődésügyi minisztérium illetékes igazgatóságán írásaikat többször is átnézik, cenzúrázzák, s egész jelentéktelen dolgokba belekötnek, s az írásművet nem engedik megjelenni. Előfordult, hogy Tamás Gáspár egyik novelláját jóváhagyták, s miután már kivolt (sic!) szedve a nyomdában, felsőbb szervek letiltották,

azért, mert az író a magyar kizsákmányolókat mint osztályellenséget leplezi le novellájában, a román kizsákmányolót pedig mint sovínisztát. Kifogásolták, hogy az író csak a román kizsákmányolót ábrázolta sovínisztának, a magyar kizsákmányolót nem. Ismerve a novella cselekményeinek bonyolódását – mondották az írók – lehetetlen volna a novellát másképpen megírni. Hajdu Győző az *Igaz Szó* szerkesztője megjegyezte, hogy az ilyen szűklátókörű emberek nagyon sok bosszúságot okoznak a romániai magyar íróknak. Legtöbb esetben komoly harcokat kell vívjon a bukaresti sajtóigazgatóság embereivel az *Igaz Szó* rendszeres megjelenése érdekében is. (...)

A *Fáklyaláng* bemutatójának visszhangjával a romániai magyar sajtó jóval a bemutató után kezdett foglalkozni. Ezzel kapcsolatban meg szeretném említeni, Hajdu Zoltánnak a bemutatóról írt kritikai cikkével kapcsolatos esetet. Hajdu Zoltán elmondotta, hogy a cikket a bemutató után megírta, a marosvásárhelyi tartományi Pártbizottság azonban nem engedte megjelenni, mert szerintük Hajdu agyondicsérte a darabot és a színészek alakítását. Ezzel a tartományi Pártbizottság nem értett egyet, s az volt a véleménye, hogy: 1. Ilyés (sic!) Gyula darabja nem is olyan jó darab 2. Kovács György alakítása nem volt olyan jó, ahogy Hajdu leírja 3. a darabot nem szabad nagyon dicsérni, mert sovínizmust szül. (A vita hevében Hajdu azt a kijelentést tette, hogy »elvtársak, nem ez a cikk szüli a sovínizmust, hanem az, hogy Marosvásárhelyen még ma sincs magyar közígazgatás«). Érthető, hogy milyen felháborodást váltott ki a tartományi pártbizottságnak ez a véleménye a marosvásárhelyi kulturális személyiségek körében. Hosszú vita alakult ki a pártbizottság és a marosvásárhelyi írók között, végül Hajdu kénytelen volt átírni a cikket, amely másfél hét után jelent meg. (A cikket legközelebb felterjesztem.)”

A kritikust tehát rákényszerítették a siker „sovínizmust szülő” hírének tompítására, arról azonban nincs ada-

tunk, hogy az előadásba már a próbafolyamat során bele kívántak volna szólni. Pedig e speciális magyar-magyar kulturális kapcsolatban, a címben jelzett „megőrizve megszüntetés”-ként definiálható dramaturgia leggyakrabban már e fázisban működésbe lépett. Nemcsak az ötvenes években, de ott kiváltképpen kitapintható az a görcsös, ugyanakkor megvalósíthatatlan hatalmi igény, hogy a barátságretorika jegyében időnként – kénytelen kellelten – színpadra engedett „veszélyes” (a kollektív kulturális emlékezetben honos motívumokban bővelkedő) magyar darabok előadásában a népi demokráciák közötti kulturális kapcsolatok és a deklarált kisebbségpolitika hirdetett céljai úgy érvényesüljenek, hogy közben ne sértsék az aktuális helyi politikai gyakorlat érdekeit. A színházaktól elvárták: a magyar szempontból érzékeny motívumokat tartalmazó darabokat úgy állítsák színre, hogy a közönség Illyés által is konstataált „szorosabb kollektivitása”, tulajdonképpen az assmanni „emlékezés” (avagy múlthoz való viszony, „identitás” (avagy politikai képzelőerő) és „kulturális folytonosság” (avagy hagyományteremtés) hármassága ne aktivizálódjon. Ez a szöveggönyv megváltoztatásával, a rendezés eszközeivel vagy a díszlet-jelmez magyaros szimbólumainak elhagyásával végrehajtott hatástalanítási kísérlet – a diplomáciai jelentésekben is jól nyomon követhetően – makacs törekvés maradt a romániai magyar színpadokon az ötvenes években.

Utaljunk zárásként e megőrizve megszüntetés stratégia egyetlen példájára, a *János vitéz* című Kacsóh daljáték kolozsvári operabeli bemutatójára, mely 1953. március 3-án zajlott.

Kérdéses, miért engedélyezték egyáltalán e hangsúlyos magyar motívumokban tényleg bővelkedő, Petőfi műve alapján készült, már 1904. novemberi premierjén is hazafias tüntetést kiváltó művet Kolozsváron. Nem csoda, hogy már a szöveggönyv-változat kiválasztását is nagy

kapkodás és bizonytalankodás övezte. A jelentések szerint Ronai, a kolozsvári opera igazgatója közvetlenül, s nem a bukaresti minisztériumon keresztül kívánta beszereztetni a pesti Operától a partitúrát, amiért szóbeli megrovásban részesült. Pataki László bukaresti nagykövet 1953. február 11-i, a külügyminisztériumnak adott jelentése²⁰ aztán részletekbe menően taglalja a *János vitéz* szöveggönyvével kapcsolatos további zűrzavart. A Romániában átdolgozott szöveggönyvet a Művészetügyi Bizottság referense először jónak találta, majd egy írókból és kritikusokból álló bizottság ugyanezt a változatot már előadásra alkalmatlannak minősítette, mert „búsmagyarkodó frázisokat” talált benne. A román illetékesek ekkor – a bukaresti magyar követséghez fordulva – rendkívüli sürgősséggel kérték a pesti operabeli előadás szöveggönyvét. A sietség indoklása rávilágít a magyar darabok színre állítása mögötti döntően kompenzációs jellegű politikai célra:

„Mivel az előadást már hirdetik Kolozsvárott, s ha nem mutatják be, ezt a reakció a Román Népköztársaság nemzetiségi politikája ellen uszításra fogja felhasználni. Éppen ezért politikai kérdésnek tartják, hogy »János Vitéz« c. opera Kolozsváron bemutatásra kerüljön.”²¹

Hogy e szövegváltoztatással elérendő jelentésmódosítás érdekében mekkora energiákat mozgósítottak, s hogy ugyanakkor mennyire bizonytalanok voltak a veszélyesnek, nem kívánatosnak ítélt motívumok hatástalanításának módjában, azt Pataki követ 1953. március 19-i, külügyminisztériumnak írott jelentése²² jól szemlélteti. Rámutat, hogy a román részről korábban olyannyira sürgetett pesti szöveggönyv változatot az illetékes elvtárs három napig át sem vette. Pataki szerint azt az előadásban végül fel sem használták (valószínűleg jobban bíztak a helyi erők kényes pontokat, tabukat hatékonyabban semlegesítő szakértelemében). „Ekkor Hajdu és Sütő András egy délután összeültek és átdolgozták a darabot”²³.

S milyen lett az eredmény? Megtudhatjuk Wasmer János kolozsvári hivatalvezető bukaresti magyar követségre írott jelentéséből²⁴, melyben 1953. március 7-én a pár nappal korábbi premierről számol be.

„Az előadásnak komoly, nagy sikere volt és semmiféle sovíniszta megnyilvánulás nem történt. Nagy számban nézték végig románok is, akiknek igen tetszett a darab.

Szakmai körökben, mint a „Szentgyörgyi István” intézet tanárai között, vannak azonban olyan hangok is, hogy úgy művészi, mint ideológiai szempontból tökéletesebb munkát végzett volna a színház, ha idejében hozzájuthat a Magyarországon már átdolgozott műhöz, s ennek tulajdonítják, hogy a darab egyes helyeken kissé vontatott, s egyesek véleménye eszerint magyar jellegét is túlságosan lecsökkentették, így pld. nemzeti színű zászló helyett egy fehér lobogót hoztak, amelyre a műsorfűzet címlapján lévő kép volt reáfestve.”

Újra csak a kulturális kapcsolatok döntően ideológiai, politikai funkciójára utal, hogy a sikeres, pazarul kivitelezett, bizonyára esztétikai szempontból sem értéktelen előadást a magyar követség, a helyi politika és a közönség egyaránt politika szempontból, elsősorban a magyar motívumok reprezentációja szempontjából értékelte. A *János vitéz* – a *Fáklyalánghoz* hasonlóan – nem esztétikai, hanem – mint láttuk – *status quo* problémákat vetett fel, s a kollektív kulturális emlékezet aktivizálódásának veszélyével fenyegetett.

HELTAI GYÖNGYI

Jegyzet

- 1 A dolgozat a XX. Század Intézet támogatásával készült.
- 2 Bérczes László: *Székely körvasút. Tompa Miklós mesél*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1996, 175. l.

- 3 Tompa Miklós, a Székely Színház igazgatója utal rá visszaemlékezésében, hogy a színészeknek sokszor fogalmuk sem volt róla, miről is szólnak a szovjet darabok. „Amikor például »kolhozdarabokat« játszottunk, akkor el kellett olvasnunk az agrokultúra változatait, hogy értsünk hozzá valamit. Különböznék úgy jártunk volna, mint András Marci. Játszottunk egy kolhozdarabot, ő be kellett rohanjon, s azt kellett mondania: »Itt vannak a kombájnok!« Fogalma nem volt, mi az a kombájn, így aztán azt ordította: »itt vannak a kombajnokok!« Azt hitte, hogy ezek valami sportot űznek. Mindig azt mondtam a marxistáknak: »Uraim, mi tematikailag felöleltük a fő prioritásokat a vasöntödétől a kolhozig.«” In: Bérczes László, 175. l.
- 4 Megint egy marosvásárhelyi példa az ötvenes évekből, Tompa Miklós modorában „Egyszer elmegyek Szentgyörgyre rendezni, akkor éppen Bokor volt az igazgató. (...) Az első olvasópróbán bemutatott a társaságnak. Azt mondja: »Miklós, várjon!« »Várok, de mire?« »Az irodalmi titkár még nincs itt.« »Attól én még elkezdhetem.« »De ő hozza a koncepciót«. »Ja! Hát jó, akkor én hazamegyek, aztán híjanak, amikor végre kell hajtani az ő koncepcióját!«” In: Bérczes László I. m. 74. l.
- 5 MOL, MSZMP Tudományos és Kulturális o., 288. f. (33. (1963). 41. ő. e., 56–63. l., „Magyarország kulturális kapcsolatainak fejlődése” című gépirat, dátum és aláírás nélkül.
- 6 Assmann Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- 7 MOL, KUM. Admin. Románia 1945–1964., XIX-J–1-k, 24. d., 18/d., 0011295/1954. (Pataki László bukaresti nagykövetség, „A Fáklyaláng bemutatója Marosvásárhelyen” című titkos jelentéséből.)
- 8 Benedek András: *Egy kor foglalatja és rövid krónikája*. Bessenyei Ferenc, mint Kossuth, Görgey és Széchenyi, In: Benedek András: *Színházi műhelytitkok*, Magvető, Budapest, 421. l.
- 9 Bérczes László, i. m. 141. l...
- 10 Uo. 17. l.
- 11 Kántor Lajos, Kötő József: *Magyar színház Erdélyben (1919–1992)*, Kriterion, Bukarest,
- 12 Uo. 65. l.
- 13 Székelyföldi tudósítás, In: *Szíves kalauz*, Budapest, 1966. 529–532. l.
- 14 MOL, XIX-J–1-j, Román TÜK, 1945–1964., 7. d., 5/a., 003408
- 15 A *Szabad Nép* és a *Ludas Matyi* iránti érdeklődés hallatán elcsodálkozva érdemes utalni rá, hogy a pártlap a Nagy Imre-korszakban már nem zárólag agresszív hangú direktívagyűjtemény volt, hanem tükrözötte némileg a hatalmon belüli harcokat is, s a *Ludas Matyi* is boldogan veigyítette az apolitikus „pesti” humort, az imperializmus azért továbbra is kötelező bírálataival.
- 16 Illyés Gyula: *Fáklyaláng, Regények, novellák, drámák*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 689. l.

- 17 Uo. 711. l.
- 18 Uo. 714. l.
- 19 MOL, KÜM. Admin. Románia 1945–1964., XIX-J–1-k, 24. d, 18/d., 0011295/1954.
- 20 MOL, KÜM. Admin. Románia 1945–1964., XIX-J–1-k, 23. D., 18/d.
- 21 MOL, KÜM. Admin. Románia 1945–1964., XIX-J–1-k, 23. D., 18/d.
- 22 MOL, KÜM. Admin. Románia 1945–1964., XIX-J–1-k, 23. D., 18/d.
- 23 Uo.
- 24 MOL, KÜM. Admin. Románia 1945–1964., XIX-J–1-k, 23. D, 18/d., 10/02779. 1–2.

4: Lászlóffy Aladár

Kiad: Sütő Andor

Sütő Andor munkásságának méltatása

VITORLA SZÉLCESENBEN*

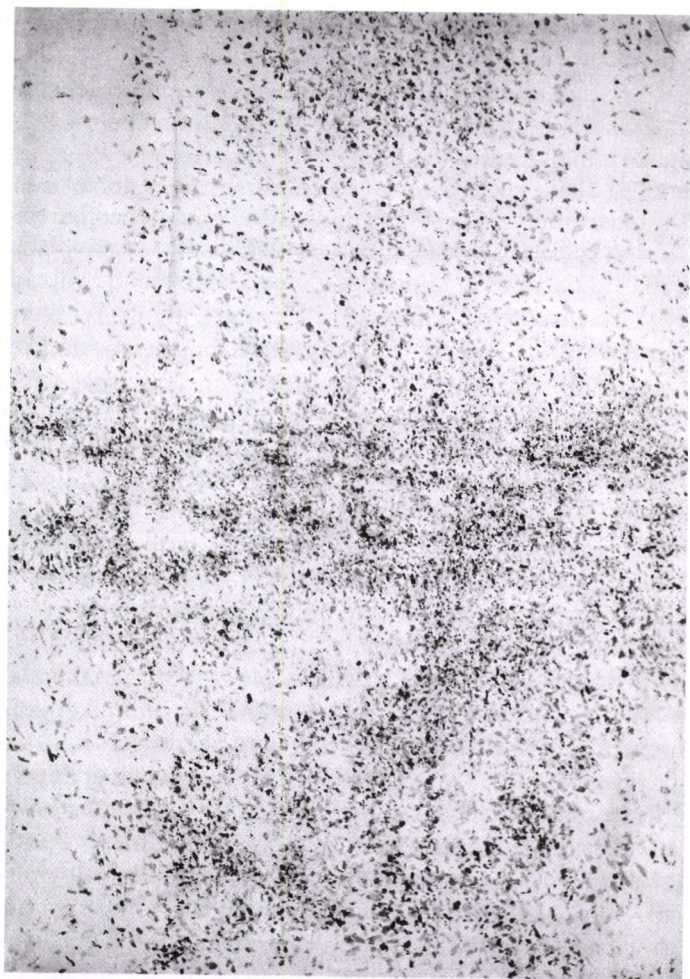
„Hőseivel együtt hol él az író?” – kérdezem Sütő Andrással, s ahogy ő megidézi másokat, én az ő hangját hallom – azt az írott hangját, mely olyan fontos ma számunkra, olyan jelentőssé és hangsúlyossá tudta tenni magát, értelmeként betelthet évtizednyi életének, mely mivel a magunkéval együtt telik, teldegél az öregedés felé hol emelkedő, hol lejtő ösvényeken, beérvén vagy túlérten, tele hiábavaló riadókkal és okkal-móddal felhasznált készenlétekekkel és lelki töltésekkel-töltényekkel – arra a visszhangzó költői, szónoki kérdésre százszorozva hallom a hangján a lehetséges válaszokat. Jelenkori irodalmunk jelesei közül kevesen voltak, vannak, akik a költői és nem költői kérdésekre olyan szerteágazóan és körültekintően, használhatóan szállították nem csak a szépliteratúrai ajándékba csomagoltan a feleleteket, mint ő, a tiszta beszédhez szokott és másokat is szoktató korszakában, a század talán legvizsontagságosabb sorsú házi, kerti kis műfajában, a publicisztikában.

Az író hőseivel és gondjaival együtt a szülőföldön él. Az író az anyag és a szellem megtestesülhető különbékéje, békekötése; népének hangosan-gondolkodója akkor is, ha szociográfiai nehézségekben dagasztja a sarat s, akkor is, ha első látásra mihaszna kozmikus cseppeket gyöngyöz csupán a homloka, legyenek azok légbőlkapottak is, csak találjanak is az atmoszférába; az író, ha valóban értéket terem, annak az akármilyen szempontú harmóniáját fejezi

* Ez az 1987-es megemlékezés kötetben nem jelenhetett meg.

ki, hogy létezőnk, itthon vagyunk; az író, mihelyt valakik számára, először is anyanyelven olvasható, annak a nyelvnek egész előző közleménykincsét megidézi, a fejére idézi pusztá megszólalásával, ám lássa magát aztán kiordítani, kiválni a hangzás bölcsőjéből; az író mindig csak úgy rendel ki a sors és erre rendel ki, lassan, de biztosan, mindenáron, de nehezen, azért is kínnal, hogy legalább ő maga ne feledkezhessen meg róla soha, hogy milyen törekeny egyezés, véletlen egyezés eredménye az ő szerepe, megbízatása, hiszen lám, csak a legkisebb, legbensőbb közösségben, a családban is egyikük azt mondja: „nem férfimunka”, mármint az írás, másikkal milliószoros visszhanggal megerősített, abból lepárolt csendességben, de mintha elfúló hangon könnyű álmot ígér érte, ha előtte sokáig, végig kibírja ébren. És: „...Anyám, az álmok nem hazudnak” – szüremkedik át jó százötven éven egy másik, ugyanolyan eséllyel kibontakozó egyezségből is az erősítés, hogy lebírija a kételkedést, miszerint „ha valaki se nem gyermek, se nem öreg, hogy meséljen...?”

Miféle szerep is ez, mely képbe foglalva olyánnak is látható, mint a vitorla szélcsendben: a szél adná meg az értelmét, alakját, csakis a szél, ha van; szél fészke – vitorla; de hol van az a szél, mely nem más, mint a levegő, a semmi kedélyállapota s ilyenképpen egyszerre túl könnyen s túl erősen, túl léhán s túl parancsolóan, zsarnokian befolyásolhatja a vitorlaságot! Mégis kísért és marad a kép, a hasonlatok sántító sorsát is vállalva: egyszer vagy ezerszer, először vagy ezredszer ki kell annak feszülni, megmutatván és be is fogván a szeleket, mozdítani, elvinni, magával ragadni azt, amihez tartozik, melyből kinőtt. A kép másik fele a hihetlenebb: az író a most már aztán a szélcsendben is, az örökre kifeszülve maradó vitorla; őt már be nem vonja többé senki és

semmi; ő maga a készenlét, az örök emberi eszmélet expone-
nse, attól a pillanattól, hogy vállalkozott rá.

Ennek a konok következetességét érzem ott lebegni az ő vizei felett; Sütő András sokoldalú életművében, szerte-
ágazó tanításaiból és tanulságaiból illatozni éppen az esszéi-
ben, az általa kikísérletezett esszé-formában és abban a ki-
kristályosodott esszé stílusban-nyelvben, amelyben lényeg
szerint költő Ő is, miközben szándék szerint legtávolabb
a fikciótól a valóság tényeit és elemeit találkoztatja valami
célszerű poézisban, abban az értelemben, ahogy Wittgen-
stein szerint a költői nyelv a legalkalmasabb az élet valódi je-
lentésének igazi közvetítésére. Különben lám csak, való-
ban: aki se nem gyermek, se nem öreg, hogy is mesélne?
Miért is mesélne? Ülne, állna, élne, halna, de nem mesélne!
Rántaná az ampát, hajósinas volna a Volgán vagy a Nar-
cissus Négere mellett, szaporítaná a Bounty lázadóit, az
aranyásókat a Kincses Sziget felé tolató, tartó valamelyik
tankhajón, netán tankon, teherautón robogna a férfinak
való kalandok lehetséges szaharáin és narancsültetvényein
keresztül, ahol érik a gyümölcs meg az idő, *horribile dictu*
még magával Joyce-szal is leülne, ott álldogálnának vala-
melyik legendás hetedhét söntéspultnál, de semmiképpen
nem itthon mesélne, mert ugyebár nem gyermek és nem ag-
gastyán még. Ám az író a mese helyi iparengedélyét éppen
a többi minden helyett kapja meg, azzal váltva meg hely-
zete előítélt lehetetlenségét (hogy férfi létére mégis mind-
össze tanítani szeretne), hogy törekeny testéből – mit vitor-
lát! – hörgő hangszórót, rövidhullámnál rövidebb hullámú
árnyalat-adóvevőt, rögeszmés röntgenkészüléket, etikai ra-
dart állít – egyelőre életfogytiglan – a csend, a hallgatás és
halogatás, a tudatlanság, helyzettudatlanság örökölt és örö-
kös sivatagába, vidékiségébe, annak nélküle, meséi nélkül,
tréfái és rémtörténetei nélkül hihetetlen és elviselhetetlen
némaságába. Mert különben ki veszi észre az üzenő rigót
a hallgató apostolok ruhájának köredőiben, ki látja meg

alkalmi csillagképükben az egyébként leolvasatlanul is ott kiabáló értelmeket, ki keveri össze a hobbik, dadák és egyéb izmusingerek elefántcsont-szú-ette falovacska-hímporát a fecsgeő antik istenek igazán nem transzcendentális monumentalitásának olajával, ki süti a kultúra felleg-kenyerébe, mentsvári vitézek hamuba sült pogácsájába, az idők és tanulságok marcipánjának ha már megvan, lám de fontos, életető illatába ezt az egészet, az ezen a tájon is tenyészve tenyésző érzékek számára is érzékelhetően, ahol elég rég az ideje eszmény ugyan a gyökértől az egyetemesig hó-rukk! galambdúcos faragott kapuívket emelni, melyeken írva vagy, hogy „áldás a bemenőre, hát még a kimenőre” s a szerkérderekben és fejben újra meg újra jól metszett betűt, könyvet is hozó hazatérőre, de sajna sokáig annak az ívnek a folytatása ködbe vesző kakashangillatú ábránd lehetett csupán, a kiút meg rajzolt, karcolt bejárat a mítoszok helybenmohásodott siratófalán.

Az írástudó illetékességét a tudástól veszi. Saját kora anyagának megértési gondja, nem a menekülés készletti, kényszeríti vissza a történelembe is. Nem szeszély vagy rendbontás, hanem az időnek-térnek ama egészen soha ki nem használt akusztikája hozza izgalomba, melyet az író úgy érez, mint más a fülcsengést vagy a szomjúságot, s ennek a Grálnak láthatatlan lantja az információk, az eszmények s a hangulatok északifény-tünékenységtű húrjaival kecsgetti mindig, folyton személy szerint is. Ám vond ki a kultúrából a lét örök tragikumának apró-cseprő konkrétumait: valóban eltűnnek pingált színfalai, s ha marad annyi, mint az ógörög színház öröknek épített csupasz pódiuma, melyről a szó, a szöveg, a kép, a hang, a tragédia általános formái és tartalmi mégis teljes illúzióval, minden és mindenki helyett, az egyén nevében, az egyszeri zokogásával visszhangzanak, folyamodnak katarzissal az örök nézőhöz – az irodalom egyetlen ellenállhatatlan fegyvere ez: ama bölcsesség és méltóság szint, melytől egyszerre azonnal

használni és hallgatva is örökre hatni képes. Mert ez a csend a Jerikók falait fel is építő trombiták harsogása. Különben mit is remélhetnénk újabb remekművektől, ha a már kétségtelenül meglévők nem hoztak egyensúlyt és enyhülést a világra! Az alkotásra persze mindig az a többlet fordítható, melynek jóvoltából az alkotónak nem kell személyes léthelyzetével bibelődnie, legalább annyira, amennyire Radnótinak összegyűlt még a holdfény a regeneráló alvás helyett a virrasztva-araszolva még feljegyezhető éber álmok fontosabb üzenet-eklogájához.

Sütő esszéit a többi fontos és tudós, finomtollúan régi és újonnan felnőtt, nálunk összehasonlíthatatlanul képzetesebb, stílszerűen: jobban, mással is feltarisznyált gondolkodó-nemzedékek értékes eredményei, szellemi kincsei között úgy tartom számon ma, azok közé sorolom, akikkel a magam olvasói gyönyörére is elolvastattam volna a világirodalmat, átrágattam volna a kultúra üvegpör és kristályszilánk kásahegyét, mint Szerb Antaltól Cséig, Babitstól Németh Lászlóig a magyar esszé tündéreivel, hogy kiszedjem, megkapjam, megkaparintsam a kommentárjait. Annyi mindenben így vagyunk igazán együtt, milliomodmagunkkal, mint az a két öreg paraszt, aki Kemény János temetése napján közös botra támaszkodva baktatott föl a Helikon-asztalig. Minden, a többi, bármi, csak ezen belül különbözhet. Hőseivel együtt itt él, ebben él az író. Ezt mondja, végig. „Végül is, ha egy művésznek mondandója van: ugyanazt mondja egész életében. Mint Petőfi a szabadságot, Ady az átkot vagy Kemény Zsigmond az erény bűneit. Ugyanazt, valóban, de az élő természet hangján, amelynek nincs két egyforma tavasza, két azonos fűszála sem.”

Végül is valóban, mint a mesebeli leánynak, akinek a sövényből kellett aranyat fonna, nem is kell egyebet, mint a legelképezetőbb s legidegenebb, ember-idegen, sors-idegen, idő-idegen, ideg-idegen, mert új és még bá-

belien nyers anyagokból, tényekből, körülményekből és lelkiállapotokból következetesen ugyanazt előállítanunk végig, tovább is, örökre, talán mást nem is tudnánk, jöhet bármi, a szélnek vagy szélcsendnek kell engedelmesen a vitorlába simulnia, mihelyt mint felmutatott forma a formátlanságban, ebben ő az úr.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

A száz éve született Berda
József költőre emlékezni

Köl: Berda József

Am

A KÖLTŐ ÁRNYÉKA

Mint egy külvárosi Gargantua, úgy tapossa lyukas bakancsában a száz esztendeje született Berda József az irodalmi emlékezet ködbe vesző lápvilágát. Annak is a peremét. Csuda, hogy még alá nem merült az ingó lápszigetek között. „Berda Jóska”, a nagyevő-nagyivó, bőfögő és szelentő. Hogy remek költő is volt, szinte lényegtelen. Alig-alig olvassa valaki a verseit, ám mindenkinek megvan a maga Berda-sztorija a bolgár nagykövetnét megbotránkozató szatírról, a fenekét naposcsibével kitörlő csavargóról, a földig lógó, madzaggal összecsomózott ballonkabátban, ám nadrág nélkül kóválygó, röhögő-rőfögő „Jóskáról”, aki hol ágyrajáró volt, hol hajléktalan, „drága pofa”, országos linkóci, afféle túlkoros Ludas Matyi, lunátikus Tyll Eulenspiegel, kerge Bolond Istók, anekdoták hőse és – ötödsorban – talán még versfaragó is.

Berdáról ma sem lehet érvényes szavakkal szólni, csak az árnyékáról. Igaz, ezt ő vetette. Mégis, kétlem, hogy egészen azonos lett volna vele. Lehetséges, hogy a szerep, amit konzekvensen alakított, alkatára szabódott. Tán még azt is elhiszem, néha maga is úgy gondolhatta, egészen azonos azzal a rikácsoló, gurgulázó csavargóval, akivé lenni akart. Ugyanakkor felrémlik bennem Weöres Sándor hajdani tűnődése, aki egyszer – baráti társaságban – azt találta mondani: számára Berda József (nem Jóskát mondott, pedig volt bőven közös eszem-iszom – főleg az utóbbi – kalandjuk) a magyar irodalom egyik legnagyobb rejtélye, hiszen nem tudni, ebből a pohos és látszólag debil szerzetből

honnan jönnek elő a remek versek. Márpedig, teszem hozzá, aki róla érvényes szavakat kívánna mondani, mégiscsak azt a Berdát kéne megtalálnia, aki a *Vizafogó*, a *Vespera Esztergomban*, a *Krúdy sírhantja előtt*, a *Macska*, az *Ének a gyöngyvirágról* meg a *Meztelen kamasz a város felett* című remek verseket megírta.

Nem vitatom én, hogy a legendák meg az anekdoták is részei lehetnek egy-egy életműnek. De ha túlburjánzanak és már-már elrejtik a művet az olvasói szemek elől, az nem szerencsés. Berda élete önmagában, a maga kopár tényeivel is elég izgalmas ahhoz, hogy e mű háttéréül szolgáljon. Hajdan még a kulcsszavakat is meglelték ehhez – pontosság, remetesség, testiség –, ám ezek idővel elfelejtődtek. A költő szülei – mint egyik versében írja – tótok voltak: „Ó, két szelíd tótok: apám és anyám, / kik süket nyugalommal aludtok a / békés föld alatt...” Apja, a gyári kazánkovács, még Brdaként írta a nevét. Angyalföldön született, melyet hajdani gúnynevéen hol Bringyelevárosnak, hol Lepsinek titulált, tehát valóban a város „érdes részén”. A fekete nyomorúságban tengődő gyerek – ezt utóbb pironkodva említi a költő – mindössze négy elemet végzett. Rejtély, hogyan tudta pótolni súlyos hiányosságait, de – tisztelet illesse érte – megtette. Sikerült még a finnyás Nyugat szerzői közé is bekerülnie, holott, mint egy versében írja, kevés iskoláját is a „szamárapadban” kínlódta végig. Aligha kétséges, hogy az antik mesterektől a rá oly mély benyomást gyakorló Walt Whitmanig, Catullustól Assisi Szent Ferencen át Rabelais-ig és Kassák Lajosig otthon volt az irodalomban. Ugyanúgy a festők és szobrászok között, akik legjobbjai, például Aba Novák Vilmos, Szőnyi István, Gadányi Jenő, Bene Géza és Borsos Miklós a barátai voltak.

Berda a napfényt csak a természetben kereste, amúgy mindig az árnyékos oldalon élt. És nemcsak balsorsa okán. Úgy döntött, talán nem is esett nehezére, talán nem is igényelt választást, hogy ő a radikalizálódó fasizmus korá-

ban megmarad finnyás és gyanús „elemnek”, ahogy jóval később azon háborgott, hogy „káderlapot” kell kitöltenie. Mások az ő proletár – tehát még csak nem is cifra – nyomorából karriert csináltak volna – idősebbek emlékezhetnek a szellem műproletárjaira –, ő azonban ettől elzárkózott. Túl jól ismerte az éhezést, a rongyos ruhát, a szennyet meg a tetűt ahhoz, hogy romantikát hazudott volna a szegénységbe. Amikor mások a maguk sosemvolt proletármúltját próbálták kitalálni, ő arról verselt, hogy szívesen élne egy világvégi házikóban, ahol gyümölcsfáit gondozná. Ez is megmaradt persze számolatlan ábrándjai egyikének. „Pipogyáknak való tivornya ez alkuvásra / hajló ocsmány világ, melyben mint eltévedt / idegen, úgy botorkálok én is...” – írja *Vallomás* című versében. Hangsúlyoznám az idézetből az idegen szót, mert szerencsére el sosem tévedt...

Eltűnődtem azon, kimondjam-e Berda József műve kapcsán azt a kulcsszót – kismester. Barátom, maga is kitűnő poéta, azt javasolta, használjam inkább a különc szót, mert nálunk – a hivatásos félreértők és kaján félremagyarázók országában – e szóhoz tapad némi pejoratív mellékzöngé. Valóban tapad. Itt „sorozatban készül a nagyság, csak az ember süllyed el valahol”, ahogy Berda egyik jeles poétatársa mondta. Itt minden korszak megtermi a maga ál-gigászait, Szabolcskáit, Mécs Lászlóit és Váci Mihályait – a sort folytathatnánk –, miközben az igaziak ideig-óráig csak kallódnak. Nagy- és kismester? Nehéz szólani erről, főként hogy nálunk oly labilisan működik, ha működik egyáltalán az ítések patikamérlege. Pedig hány és hány remek németalföldi festő és barokk muzsikus élt a Rembrandtok és Bachok árnyékában. Mind-mind mester a maga jogán. Majdnem-remekművek sora maradt utánuk, élet- és tájképek, szimfóniák és misék, csak épp a Tulp doktor anatómiáját, a Delft látképét nem ők festették, a H-moll misét nem ők alkották meg.

Kevés tisztább és szuverénebb poéta élt a huszadik századi Magyarországon, mint – a költőt tudatosan és büszkén a „kor senkifiaának” mondó – Berda József. Aki pedig gyakorta utálkozott a maga testének bűzös kigőzölgései, Gellért utcai – ma Berda József utca – „lakásának” rettenetes kopársága miatt. Valóban volt benne valami calibáni vonás, ha úgy teszük, gargantuai, ahogy az anyag, a test élményeit átélte és kimondta. De mindig sikerült a nyers matériát át-szellemítenie. És valóban hasonlított kicsit a „németalföldiekre”, az élet- és zsánerképek névtelen és arcukat rejtő festőire, ahogy egy-egy látszólag jelentéktelen motívumot „megemelt”. Ahogy a porban masírozó hangyákat, a városvége verebeit, egy elpusztult egeret vagy egy éjszakai kóbor ebet, a bolondok országát, a duruzsoló kályhát vagy a koporsóban nyugvó ifjú tetemét versbe foglalta. A maga választékos és rafináltan egyszerű, megszenvedetten tiszta szavaival.

SZEPESI ATTILA

1803

Gyökény Endre Isten elfelejtett
nyelve az álom című könyvét

An

1% METAFIZIKA

h Szabados György rovata

1. Úgy az Ó-, mint az Újtestamentum bizonyossága szerint Isten felhasználta az álmot, az álomszerű látomásokat vagy álomban kapott látásokat, hogy a kiválasztottnak ezen a nyelven üzenjen.

2. Akik erre az üzenetre figyeltek és azt cselekedték, mindig helyesen cselekedtek.

3. Isten Jézus Krisztusban adta a legmagasabb rendű kijelentést számunkra. De az első pünkösd után sem hallgat el, ezen a sajátos nyelven beszél övéihez.

4. Föltehető, hogy a mai ember számára is *vannak és lehetnek üzenetei Istennek ezen a különös nyelven* – ha nem is ad új kijelentést. – De nem felejtettük-e el ezt a nyelvet? Nem úgy szemléljük-e saját álmainkat, amint egy mai modern fiatal hallgatná a latin misét: nem érti sem a mise szimbólumait, sem mozdulatait, sem liturgiáját?

Vagy ahogy mi állunk meg egy múzeumban őseink rovásírása, vagy az egyiptomi hieroglifek előtt? Elbámulunk, bocsánat, báméskodunk rajtuk, de nem értjük nyelvüket. Elfelejtettük! Vagy soha meg sem tanultuk. Pedig hátha üzeneteket hordoz egyik-másik? S talán életünk számára döntő és fontos volna az üzeneteket, ezeket a lényünk mélyéről, ha szabad így mondanom: magjából, centrumából érkező üzeneteket megértenünk. S hátha ezeket az üzeneteket lényünk centruma csak felvette és továbbítaná tudatunk felé képekben, jelenésekben – de mi nem értjük. Vagy éppen legyintünk, mondván: butaság az egész és babona. Labilis neurotikusoknak való csupán.

5. Nem kellene-e egy kicsit azon is elgondolkoznunk, hogy egész vallásosságunk annyira készen kapott dogmákra, liturgiára támaszkodik csupán, hogy már csak az intellektusnak mond valamit, az értelemnek, olykor egy kicsit az érzelemnek – de a nagy belső élményeket már nem is keressük, sőt talán félünk is tőle? Nem hasonlítunk-e ahhoz a gyermekhez, aki félt egyedül maradni a sötét szobában, és ezért kikiabált édesanyjának a konyhába:

– Édesanya, gyere be, nem szeretek egyedül maradni!

Mire az édesanya egy pillanatra benyitott és így nyugtatta meg gyermekét:

– Nincs okod félni, hiszen veled van a jó Isten.

De alig húzta be az ajtót, hallja, hogy a gyerek így beszél:

– Jó, hogy itt vagy jó Isten, de ne gyere túl közel, mert akkor még jobban félek.

Nem azért hessegetjük el magunktól ennek a nyelvnek a megtanulását, megértését, mert valamiképpen *félünk megérteni* álmaink üzenetét? Esetleg megtudni, hogy egyikben-másikban az Isten üzent? S engedelmeskednünk kell? S akkor mi lesz? Nem egyszerűbb megszokott vallásosságunkkal „eleget tenni” vasárnapi és ünnepi „kötelességeinknek”? Mert az nem „ráz”, attól minden maradhat a „régiben”?

6. Végül jó ha tudjuk, úgy jártunk álmainkkal, mint a gyónással és lelki beszélgetésekkel. A modern emberek zöme ma, ha úgynevezett konfliktusai támadnak, ha belülről kerül bajba, nem a gyóntatóját és lelki gondozóját keresi fel, hanem az idegortost és a pszichiátert – és tegyük hozzá, igen sok esetben joggal, mert azok jobban értenek a lélek sebeihez, következésképpen nemegyszer jobb tanácsot tudnak adni. Nos, ahogy a papok egyik legnagyobb szolgálata és felelőssége átcsúszott az orvosok kezébe – ugyanúgy csúszott át álmaink problematikája is a nagy tudósok és pszichiáterek kezébe.

Jó, ha tudjuk: míg az egyházak tökéletesen elhanyagolják ezt a területet, s szinte elképzelhetetlen manapság egy teológiaiilag is helyes és ugyanakkor a modern lélektan ismeretében is elmondott prédikáció egy bibliai álomról, vagy vízióról – a legnagyobb pszichiáterek és szaktudósok könyvei viszont, amelyek az álommal foglalkoznak, szinte kivétel nélkül tárgyalják a Biblia álmait és vízióit, nem kis részletességgel.

Amikor mi „modern” keresztyének talán egy legyintéssel a babona világába hessegetjük vissza az álom problematikáját, az álom megjelenik a legmodernebb pszichiátria szakkönyveiben, mint „*via regia*”, királyi út az emberi lélek megismeréséhez.

Szükségesnek tartom, hogy az álmot a jövőben sem le, se túl ne becsüljük, de *megbecsüljük*, mint legősibb ANYANYELVÜNKET, amelyen keresztül minden emberrel „rokon”-ságban vagyunk, s amelyen keresztül olykor üzenetek is érkezhetnek hozzánk. Legtöbbször lényünk centrumából, amely Én-ünknél többet tud rólunk. De lehetséges, hogy egyszer-egyszer ez az üzenet – ez az álom nyelvére sifírozott* üzenet – nem lényem centrumából érkezik, ez csak továbbítja, hanem a MINDENSÉG CENTRUMÁBÓL. S Jób könyvének szavaival: arra „jó ügyelni”.

Gyököcssy Endre: Isten elfelejtett nyelve, az álom

* Titkosírással írt.

Ch!
**A MŰVÉSZI ÁBRÁZOLÁS
 REJTETT TARTALÉKAI***

M **Veszelszky Béla képei a St.art Galériában**

Engedjék meg, hogy bemelegítésként egy rövid passzust olvassak fel, amelyet tíz éve mondtam el a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián:

„VESZELSZKY BÉLA – A GÖDÖR. Veszelszky helye – az 1986-os kiscelli kiállítás óta látható – Csontváry közelében van. Egy másik nagy magyar magányos, szelídebben mániákus. Még egy-két napig nyitva van ez a kiállítás, amikor a nagy nyugat-európai múzeum igazgatója, aki a kelet-európai művészet felfedezésében szerepet vállalt, *végigmegy rajtunk*, és már rohanna Zágrábba (Prágából jött). Ragaszkodom hozzá, hogy kimenjünk Kiscellre. Ott nyomban mindent megért. Készül a magyar művészetet a *nem élők*ből is bemutatni: Csontváryt, Ripplt, Veszelszkyt vinné... A kiállításból nem lett semmi.

Most, hogy meg kellett csinálnom a *NYITOTT SÍR* szobrát (mert az 1956 milliméteres fekete követ nem lehetett eltemetni), dermedten látom, szobámban a könyvespolcon végig, az egész munka alatt, már legalább három-négy éve ott áll a GÖDÖR képe. Amatőr felvétel, a negatív kissé fényt kapott, az eredeti, ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji állapot. Köztudott, Veszelszky az ötvenes évek végén elásta magát a Pusztaszeri úti ház kertjében. Hogy a csillagos ég tanulmányozásában a drótkerítésen kívül, a buszmegállóban álldogáló ismerősök ne zavarhassák, 1958-ban egy nagy gödör ásásába kezdett. A cél a csillagos ég volt, de a felvágott, feltáru-
 lajrétegek szépségének látványa annyira megragadta, hogy többé nem annyira *felfelé*, inkább *befelé* nézett. A »GÖDÖR«, a magyar művészet e fantasztikus talizmánja félig visszatemetődve ma is megvan. Azt már kevesebben tudják (nekem Veszelszky egyik lánya mesélte, aki ma is a Pusztaszeri úti házban lakik), hogy ugyanitt a kertben kávézaccból és kifőzött tealevelekből kis kupolát is épített. Ez persze nem maradt meg. A kupola és a negatív kupola, a GÖDÖR egymás mellett.”

* Veszelszky Béla kiállításán, a St.art Galériában szeptember 9-én elhangzott megnyitó szerkesztett változata.

Mikor elővettem ezt az írást, felhívott egy újságíró és arra kért, hogy soroljam fel öt kedvencemet a magyar festészet nagyjai közül, mondjuk 1860 és 1960 között, mondjuk a *Darázskirályig*, Kondorig bezárólag. Sokat gondolkodtam az öt festőn. Hogy hű legyen merész kijelentésemhez, hogy Veszelszky helye Csontváry közelében vagy mellette van, a következő öt nevet adtam meg két-napi gondolkodás után: *Csontváry, Kosztka, Tivadar, Veszelszky, Béla*. Elnézést kérek azoktól a barátaimtól és olyan, már nem élő művészekről, akiket talán említenem kellett volna, de ezzel a választással valamit jelezni szeretnék.

Ehhez engedjék meg, hogy röviden áttekintsem a Veszelszky-recepciót. Hogy ez a recepció – Veszelszky befogadása – ma ott tart, ahol tart, nagyban köszönhető a fent említett, 1986-os kiscelli kiállításnak, amely Földes Emília nagy műve volt. Nélküle nem jutottunk volna idáig, noha még mindig a kezdeteknél vagyunk ahhoz, hogy igazán méltók legyünk ehhez a festőhöz. Nagyon fájdalmas, hogy Földes Emília megdőbentően korán, nemrégiben távozott közülünk. Kérem önöket, hogy itt és most órá is emlékezzünk. Már fönt van valahol, Veszelszky Béla közelében, és szerintem ők most nagyon jól érzik magukat.

A rekonstrukcióban célszerű azzal a híres mondattal elindulnunk, amely Vas István naplójában olvasható. Leírja az avantgardisták társaságát (most nem akarok neveket mondani), akik között volt egy furcsa, szelíd, túlságosan elegáns alak, ő volt a legkevésbé modern. Ez az ember volt Veszelszky Béla. Aki az én számomra is a nagy radikálisok és a nagy avantgardisták közül a legnagyobb lett. Nem példátlan ez a 20. század művészettörténetében. Ugyanez történt a berlini dadaistáknál. A leírások szerint köreikbe is járt egy túl elegáns, állandóan jól fésült, sötét öltönyös, csokornyakkendő ember, Schwitters. Nem tartozott igazán közéjük, mert ugye egy dadaista ne így nézzen ki. És ma úgy érezzük, hogy Schwitters a legnagyobb.

A Veszelszky-recepció nagyon sokat köszönhet annak, hogy csodálatos felesége és csodálatos barátai voltak e festőnek, akik életéről mindent nagyon szépen elmondtak: Kunszt György, Körner Éva és mások: Mándy Stefánia, Szabó Lajos, Tábor Béla, valamint a fiatalabbak: Váczi László, Porkoláb Sándor, Tandori, Csiky, Hencze. Amit Veszelszkyről tudni lehetett, teljesen precízen összefoglalta és kielemezte a fiatal nemzedék egy tagja, András Gábor. Mindazok

VESZELSZKY BÉLA ÉS VESZELSZKY ÉVA
A GÖDÖRNÉL 1960 KÖRÜL

számára, akik személyesen nem ismerhették – és a felsoroltakon, valamint egy szűk körön kívül szinte senki nem ismerte – és az új nemzedék tagjai számára is Andrási egy komplett Veszelszky-monográfiát tett le 1994-ban az asztalra. Ez a könyv rendkívül jelentős. A továbbiakban a fiatalság miatt kellene kicsit többet beszélni Veszelszkyről – ha van még hozzá erejük –, hogy egy új recepcióhulám indulhasson meg.

Két alapvető kérdés miatt érzem fontosnak, hogy Veszelszky recepcióját áttekintsük. Egyrészt, most foglalkozom a gnószishoz, Schmitt Jenő Henrikhez és az új-gnosztikusok tanaihoz való viszonyával, amelyről Kunszt György világosan és nagyon sok közleményben tudósít bennünket. Schmitt Jenő Henrik bizonyos műveit próbálom összehasonlítani a Veszelszky-életműben – a régi barátok szerint is – ugyancsak fontos, nagy anyaggal: Mondrian

Természet és absztrakt valóság című írásával. A Hajdú István fordításában megjelent szövegből kielemezhetjük, hogy milyen köze van Mondriannak Veszelszky festészetéhez. Másrészt, van egy vitám a recepcióval: nem értek egyet azokkal, akik szerint Veszelszky Pollock előfutára vagy megelőzője volt. Ha ugyanis röviden meg szeretnénk határozni, hogy a New York-i iskola valójában mit akart, akkor azt mondhatjuk, hogy egy próbálkozás volt a röpke belső benyomások, élmények tiszta szubjektivitásának abszolút diadalra vitelére a festészetben, ahogy ezt például Pollock, vagy mondjuk Morris Louis gondolták és tették. Ez énszerintem pontosan az ellenkezője annak, amit Veszelszky csinált. Először is: Veszelszky-nél nem áll meg az idő. Másodsor, nem a belső kép és nem az absztrakció jelenik meg, és semmiféle expresszivitás nincs – inkább az ellenkezője. De ez természetesen ugyanilyen értékes és ugyanilyen erős.

Szerintem felül kellene vizsgálni Veszelszkynek a gnóvizshoz való viszonyáról leírtakat is. Mert mit mond a gnóvizs? Az újgnosztikus Schmitt Jenő Henriknek egy 1911-es előadásában például a művészetről szóló minden egyes kijelentés szerint a művészet afelé halad, hogy a belső felszabaduljon. A belső, a belső valóságok, amelyekben a Kozmosz, a csillagok és minden más tükröződik, és minden benne van. Ibsen a nagy példa. Schmitt Jenő Henrik szerint „... nem keresünk már külső isteneket, külső mennyországokat, nem látunk kívülünk oly nagyságot, melynél nagyobb ne volna az ember fönsége, az ember belvilágának az istensége (...) mind a tudományok, mind a művészetek majdan a szentélybe vonulnak, amely szentély az ember belvilága.” Ez, mint ideológia és program passzolhat a New York-i iskola festőire, de nem Veszelszky festészetére, függetlenül attól, hogy tudjuk, mennyire sokat jelentett számára, hogy megkapta és olvashatta a gnosztikus tanokat.

A Mondrian-szöveg sokkal érdekesebb számunkra. Ha Mondrian valahol a *belső*t említi, rögtön, mint paralelt, a *külső*t is odateszi, ami Schmitt Jenő Henrik-nél nincs meg. Engedjék meg, hogy idézzek is hirtelen. Mint tudjuk, a *Természet és absztrakt valóság*ban hárman beszélgetnek: X, a műbarát, Y, a naturalista felső és Z, az absztrakt festő.

Z: „... a *belső*ség és a *külső*ség egyenértékű kifejezése egy fokozott egyensúlyi állapotnak, és mi mást keresünk, mint az egyensúlyt?”

Y: „... Főlölesleges törekvés, hogy mindent a *külsőhöz* mérjünk, s azon keresztül akarjuk megszabni életerőnk irányát.”

Z: „Vagy egyedül a *belsőn* keresztül! Mert ez is éppoly veszélyes mindaddig, amíg nem vagyunk teljesekek. Ha az életerőt belsőnkön keresztül szemléljük, annak a veszélynek tesszük ki magunkat, hogy azt nagyon hamarisan ábrázoljuk ...”

Végül Mondrian (aki Z-vel, az absztrakt festővel azonos) – eleágánsan – Y-nal mondatta ki a legigazabbat: „Tehát belsőnknek és külsőnknek egygyé kell válnia, ha az életerőt tiszta kifejeződésben akarjuk megismerni.”

Én magam most egy újabb vad tetre vetemedem Veszelszkyvel kapcsolatban: nemcsak a magyar művészet vagy a magyar festészet legnagyobbjához párosítom – mintegy sértően másokat ki is zárva a fenti, kicsit vicces öt névvel –, hanem a világ összművészetének kontextusába helyezem, és azt mondom: az egész 20. század művészetében három olyan embert ismerek, akik nagyon összetartoztak, mert vizuális hőstettet hajtottak végre a világ vizuális kultúrájában, és abban mintegy oppozícióként: a nagy elődöt, Cézanne-t, valamint Giacometti és Veszelszky Bélát. Ők hárman az *optikai ekvivalencia hősei* – így nevezem őket, és aztán a művészettörténet majd kiigazít. Az „optikai ekvivalencia” kifejezést nem én találtam ki, mert így használja Belting és Danto is. Azt értjük alatta, hogy a festészetnek 1910-ig – Kandinszkij *Első absztrakt akvarell* című képének a megfestéséig – volt egy referenciája: a világot ábrázolta, ha ezt a primitív mondatot kimondhatjuk. És 1910-ig ezt ki lehetett mondani. Optikailag ekvivalens volt a kép és a képen kívüli világ. 1910 után azonban – Cézanne négy éve meghalt, Giacometti kilencéves, Veszelszky Béla ötéves ekkor – ez az optikai ekvivalencia többé nem érvényes. Az *Első absztrakt akvarell* után minden realista vagy ábrázoló mű valamilyen *művi* mű. A képek nem úgy születnek, mint 1910 előtt: hogy a festő nézi a világot ecsettel a kezében, gondolatokkal a fejében, és a világ és a szeme között ott van a vászna.

Egy tervezett tanulmányban részletesen szeretném kifejteni, hogy mit jelent ez a Veszelszky-féle, Giacometti-féle és Cézanne-féle optikai ekvivalenciáért való halhatatlan erejű küzdelem. Amiről én azt állítom, hogy a század bármilyen nagy művészei közül – itt a 20. század művészeiről van általában szó, mert Cézanne végül is szintén 20. századi volt – más ezt teljesíteni nem tudta. Mert

akkora energia, akkora robbanás és majdnem katasztrófa után, amit – a festészet, azt lehet mondani, addig realista világában – Kandinszkij tette okozott, a festészetet folytatni csak akkor lehet, ha valakiben olyan mértékű a koncentrációs erő, mint Cézanneban, Veszelszkyben és Giacomettiben, és rajtuk kívül senki másban. Ugyanis azt tudjuk majd állítani a tervezett tanulmányban, hogy vannak még a világgal optikailag ekvivalens művészetnek rejtett tartalékai akkor is, ha már 1940-ben, 1950-ben, 1960-ban fantasztikus képi toposzok, új műformák születnek – és ma is főként ilyen művek születnek –, amelyeknek azonban semmi közük ahhoz, hogy kezemben tartom a palettát, előttem a vászon, és nézem a világot. És ezek ellenére ma is érvényesek a Veszelszkyképek, és érvényes a Giacometti-mű és a késői Cézanne.

Az említett tanulmányhoz két csodálatos ikont szeretnék melékelni. Ezek egyike a leghíresebb festmény és az egyik legtöbbet magyarázott mű: Velázquez *Las Meninas*, amelyen a festő magát is megfesti azon kívül, hogy a királyi udvart festi: félig takarásban saját vásznától látjuk a képet, amit fest. És felbukkan Velázquez, kissé hunyorít, és balra fordul. Ennek a képnek megtaláltam a pandanját, amelyet, mint a másik ikont, szeretnék a 20. század kultúrájába bevinni: Veszelszky Sárának azt a híres felvételét, amelyen Veszelszky Béla fest. (Mert a 20. századi képzőművészetben nemcsak festmények a nagy művek, hanem, például, Robert Capa felvétele, *A milicista halála* is.) Sára több felvételt is készített, és ezek között az igazi nagy ikon az, amelyik az Andrásiféle monográfiában is látható. Veszelszky Béla balra egészen elhajol, eltúlozza azt a mozdulatot, amit 300 évvel azelőtt a nagy előd, Velázquez tett, ugyanúgy tartják az ecsetet is. Hat ecset van Veszelszky kezében, és a hatodiknak a tartása egészen rendkívüli. A fotó különlegessége, hogy az előrenyúló hat ecset mögött a háttérben, mint egy anamorfikus ábra látszik Veszelszky íróasztalkája vagy szekrénykéje, rajta a tubusai, festékei, vegyszerei. Alatta pedig egy odatámasztott, már kész festmény, elfordítva, elfektetve. Döbbenetes együtt-állás van ezen a fotón, azon túl, hogy a velázquezi mozdulatot ismétli meg Veszelszky Béla: az ecset a háttérben lévő fehér vásznon van, mintha akkor helyezne el hat pöttyöt a képen. Tervezett tanulmányomban erről is fogok írni – amit ajánlok figyelmükbe, ha nem lustulom el, és tényleg megírnám.

Befejező gondolatként arról szólnék, amit Giacometti látásmódjáról kielemeztem, mert ez majd összefügg Veszelszkyvel is. Kiderült, hogy amire rájöttem, már korábban felfedezte és meg is jelentette Jörn Merkelt, a Berlinische Galerie (nevével ellentétben múzeum) igazgatója, aki a 20. századi szobrászat nagy szakértője. Jörn Merkelt azt állítja, hogy egy Giacometti-figura nézésében benne van az összezuhanás. Szobrai egyszerre vannak távol és közel, mintegy szemünk előtt zsugorodnak össze. Ezt az effektust elnevezte *implozierendes Sehennen*, azaz implódáló látásnak. (Az implózió az explózió fordítottja: összerobbanás, robbanás-szerű összeomlás. Ugyanez orvosi műszóval *collapsus*.) Vagyis a látvány is és a mű is mozog! Ez az egyik legfőbb effektus a nagyon figyelő, a természetet néző művész munkáiban. Más-más módon, Cézanne-nál és Veszelszky-nél is kimutatható ugyanez. A dolgok megmozdulnak, amíg nézzük őket, ezért is nem lehet a pillanatot belső témájukká tenni. Mert a külső nagyon fontos (Mondrian!), és mozgás és idő van mind a hármójuk képein illetve szobrain. Veszelszkyvel kapcsolatban én a *pulzáló, lüktető látásmódot* szándékozom bevezetni. A pulzálásban benne van az explózió és az implózió is, ráadásul *folyamatos!* Jörn Merkelt is belátta, hogy ez találhatóbb verzió, mint az övé.

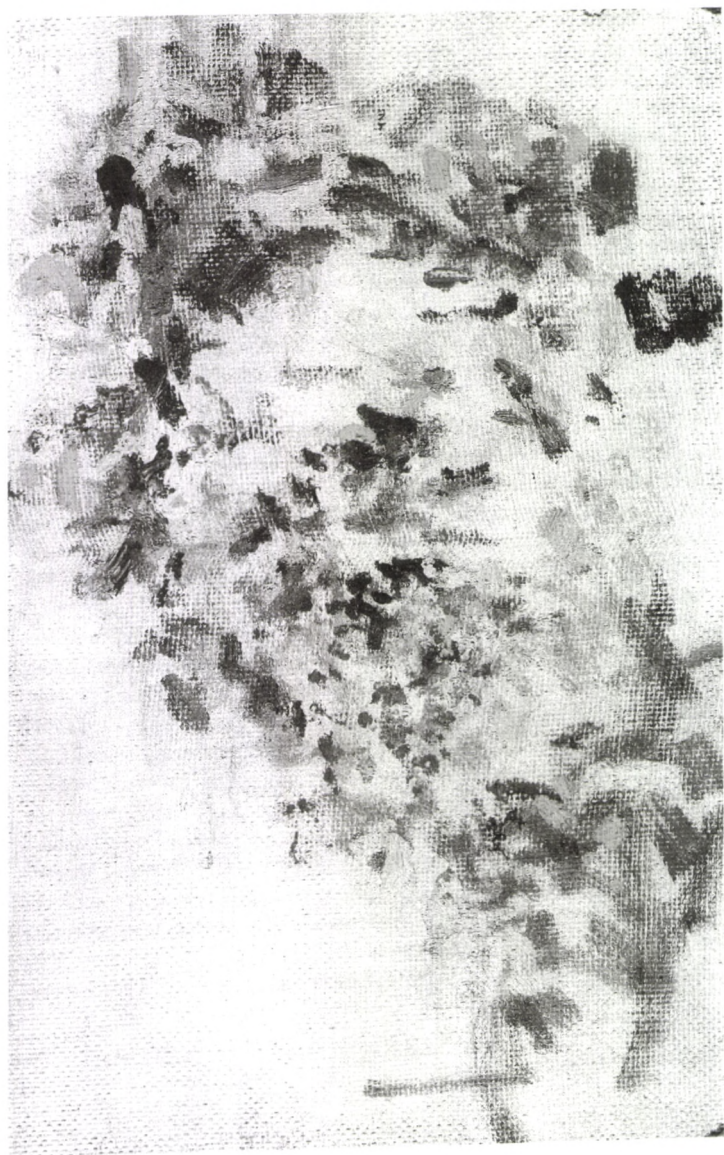
Azzal fejezném be, hogy kerestem egy olyan filozófust Veszelszky mellé, akihez, ha nem pont Schmitt Jenő Henrik művei jutnak a kezébe, passzolhatott volna. Természetesen az én gyermekkorom, az én ifjúságom kedvenc filozófusát, Schopenhauert találtam meg neki. Nem tudom, hogy olvasta-e Veszelszky Schopenhauert, de hát őt olvasni jó. Benne találok meg azt a definíciót, amit erre a három szellemóriásra, Veszelszkyre, Giacometti-re és Cézanne-ra használnék. Pontosabban Schopenhauer naplórészletében, amelyet Rüdiger Safranski kortárs német író idéz a filozófusról írt gyönyörű nagy könyvében, és amely a magyar fordítás 447. oldalán olvasható: „Az optimista felszólít, hogy nyissam ki a szemem, és lássam, milyen szép a világ a hegyeivel, növényeivel, levegőjével, állataival... Természetesen szép látni ezeket a dolg-

A KÖVETKEZŐ OLDALAKON: ÖNARCKÉP I., 1974 ➤

olaj, farost, 38,5×24,5 cm

ÖNARCKÉP, 1976

akvarell, ceruza, papír, 26,5×19 cm

kat. De ezeknek a dolgoknak *lenni*, ez valami egészen más.” Saf-ranszkij hozzáfűzi: „Ez Schopenhauer filozófiai szenvedélye. A lét-ből a látásba menekülni.”

Azt mondom, hogy ez a három ember ezt ismételte meg.

JOVÁNOVICS GYÖRGY

h: Sturm László

x 81

A MEGHASADT VILÁG

x 809

Marsall László versei így összegyűjtve kétségtelenül bizonyítják, hogy kísérlete sikeres volt: az utóbbi évtizedek egyik legrangosabb – és még korántsem lezárt – életműve alakult ki. Újdonság és minőség ilyen összhangja kezdettől nagy kihívást jelentett a „szakma” számára, és Marsall munkásságát értelmezve mára terjedelmében és minőségében is jelentős kritikai irodalom keletkezett, aminek köszönhetően az érdeklődő előtt már kirajzolódnak ennek a költészetnek az alapvonásai és számos árnyalata. A kritika tehát teljesítette feladatát, és sok átláthatatlanul bonyolultnak tűnő versről derült ki, hogy átláthatóan bonyolult. A keretek tehát adottak, legfőbb ideje viszont, hogy egyes versek és ciklusok részletes elemzésével az alapos szövegelemzés is elkezdődjön. De talán addig sem fölösleges a „keretek” további vizsgálata és bővítése.

A marsalli költészet alapélménye a világ hasadtsága. (Kötet-címei is legtöbbször erre utalnak, különböző jelenségek egymáshoz rendelésével.) Változatos módon jelentkeznek az ebből adódó ket-tösségek: világosság és sötétség (például: *Fehér árnyékok*), elmélet és gyakorlat, tudott és rejtett, adottság és lehetőség, jelen és múlt ellentétéként, és a felsorolást még vég nélkül lehetne folytatni. Magát az alaptapasztalatot is sokszor teszi témává a költő, például a *Tragoedia poetae* vagy a *Régi ének Árpád-házi László királyhoz* című versben, de a drámai formák – „misztériumjáték”, „játék négy jelenetben”, „buffo misztérium” – és a nézőpontváltások iránti vonzalma is itt gyökerezhet. A világ és a személyiség két oldalának feltérképezése és esetleges feloldása módszerbeli kettő-séghez is vezet. A költő első kötetét uraló „kutató”, matematikai-kombinatorikai szemléletet kiegészíti a *Szerelem alfapont*-ban elő-térbe kerülő egyéni és esetleges beszédmód. Együttes alkalmazá-

suk a világ teljesebb megragadását ígéri, hiszen a költő egyik nyilatkozata szerint: „A nyelvet – irodalmi és köznyelvet egyaránt – körülöleli a nyelven kívüli nyelvek, a matematikai és logikai jelrendszerek terrénuma. El kell ismernünk, hogy ezek autonóm nyelvek, és bizonyos dolgok, viszonyok és szerkezetek leírására sokkal használhatóbb, hajlékonyabb és egyértelműbb jelrendszerek, mint az emberi nyelv”.

Marsall hisz a teljesség elérhetőségében. A gyermekkor emléke, a szerelem lehetősége az Ismeretlen megsejtett nagyszerűsége a legfőbb biztosíték számára. A gyermek és a szerelmes létezésének alapjait, a megvalósulás szűkösségét felülmúló lehetőségek rejtett világát keresi. Költészetének célját a szerző maga írja körül a legihletettebben: „felfedező út, az Ismeretlen feltérképezése, a csonthéj megtörése, a maszkok leválasztása, a mag, a belső lényeg megragadása. Azt, ami még nincs, ami csupán lehetőség, valósággá változtatni, miközben mi magunk belépünk a még nem létezők világába, ott felfrissülünk – és néha újjászülünk.”

Marsall szerint a keresett teljesség bennünk – is – van. Két egymást követő versben is megfogalmazza ezt: „kelle ma is őt követnem / kelle ma is alászállnom / hozzá benső éjszakámba” (*Hang a mélyből*), illetve „Tehát fölindul, / magában hogy föllelje, / kit ronttan is jubilál, / s magát hozzá emelje, ki már őt fölemelte, / ember, s mert szutykot talál / lénye házában, csutál, / árválkodva kunyorál, / bennünk is maradj velünk / kegyes szent László király” (*Régi ének Árpádházi László királyhoz*). Ezért véglegesen soha nem mond le a személyiségről és az élményről. Átmenetileg azonban sokszor vállalja a személytelenség szempontját. A kombinatorikán épülő (például vízszintesen és függőlegesen is olvasható) és nézőpont-váltogató versei a köznapi személyiségtől egy új, korlátlanabb én kialakításának kedvéért távolodnak el, hiszen az adott világ, adott önmagunk és az adott nyelv túlságosan korlátozott. A beidegződött megszokások, a maszkká rögzült szerepek és a megkopott jelentések köréből radikális nyitással léphetünk csak ki: önmagunk és a szó felrobbantásával. Az előbbiről a *Sóhaj* című négy sorosban ír: „E törzskönyvezett csigaházak e spirituszba tett lelkek, / hogy untatnak a szavaikkal ezek a korszerű múmiák! / Csupa álarc és csupa szerep tízezeréves kövületek / nem ember aki nem akarja szétrobbantani önmagát.” *A Szavak fickós fortyogása*

pedig szembeállítja a csak a létezőt variáló költszetet („ha a vers pár csont-golyó, / ha tetszik, hogy összekoccan, mandíneres fül-sarokban / csontváz-táncot jár a szó”) saját, a jelentések keletkezéséig hatoló költszetével: „csak azért is elme-tőben, / sötét múzsakeltetőben / török jó pár szó-tojást, / hogy sok borzas múzsá-pipe, / szőrös baba-Beatrice / megkezdje a futkosást”.

Marsall szerint új érzék(ek) kialakítása kell ahhoz, hogy az új személyiség létrejöhesen. (Költszete ezen a ponton kapcsolódik a szimbolistákéhoz, mindenekelőtt az általa versben is megidézett Rimbaud-éhoz.) Amennyire ki lehet következtetni, olyan érzékelésre gondol, amely fogékony a lehetőségek és a keletkezés dinamikájára, folyamatszerűségére. Az új érzék azonban nem kiszorítja, hanem kiegészíti az eddigieket, és talán személyessé teszi („kékszemű”): „a hortobágyi híd / őt látható s egy félig látható lyukán át / szemünk szánk orrunk fülünk és elménk kapuján át (...) s a másik három lyuka a hídnak / a láthatatlan / ahol a csikós karikása sohase csattan / új érzékszerveink nyílása / tűzőzönök előtt és után / kékszemű mágikus áradat csöndje” (*Csontváry*). Az érzékelt és a (még) érzékelhetetlen, illetve kevésbé érzékelhető világ egységnek tűnik, nem különül el egymástól. A hagyományosan értelmezett valóság elsősorban statikus és tárgyias, ezért az alapjául szolgáló áramlás, teremtő erő nélkül csak „vegyeskereskedés”, „dolgoz véletlen halmaza”. Az áramlás viszont káosz lenne, ha néha nem tudna kikristályosodni. A világnak ezt a kétarcú egységét Marsall a költszetében is kialakította. A stilizálás bejáratottsága, a mondókat és halandzsát idéző könnyedség, a szenvedély vagy a részegség (*Kluzsinszky beszéde „kisebbik sógorához” a restiben, Egy szürkeszemű odahajol*) önkéntelensége alakítja ki a versbeszédet legtöbbször meghatározó sodró ritmust, lendületet, amely azonban a szóképek, pontos, képszerű meghatározások körül gyakran föltorlódik.

A költő a világ egységét leginkább bizonyos alaptapasztalatokban tudja megragadni. Visszatérő téma többek között a szerelem, a vágy, a gyász. A valóság elemi szerkezetét jelzi a négy alapelem gyakori megidézése. Közülük a szél (levegő) jut különösen kiemelkedő szerephez, ez jelzi a nem megragadható, de valamiképpen mégis – sokszor nagyon is – érzékelhető erőket. *Teremtő-rontó szél*, hangzik az egyik fontos vers címe, a gyűjteményes kötet címe pedig a megfoghatatlant és a szilárdat, a szabadságot és a rabsá-

got ütközteti és köti össze a szabadság által határolt rabsággá. A szerelmes is túllép mindennapi világán a szellem, a lélek jelenvalóságába, megérinti a „túlnani térség szele” (*Egy világ mintája*): „szélkóros”. Már említettem, hogy a túllépés nem jelent megtagadást. A rejtett távlatok fölfedése a személyiség helyesebb arányainak a megteremtését alapozza meg. A lélek és a szellem felé való elmozdulás – hogy a példa kedvéért a hagyományos felosztást használjam – nem jelenti a test elutasítását, hanem inkább teljesebb megélését, mint erről számos merészen erotikus vers tanúskodik. A költeményekben gyakran szereplő, a földön és a levegőben is otthonos madarak létükkel a teljesség lehetőségére figyelmeztetnek. A kötet motívummá váló szavai is az így felfogott egység szempontjából értékelhetők. A „lúdvérc” (jelentése: lidérc) a csonka, valóságidegenné lett egyén jelzője, például az *Egy magánzó nyelvészlány hadargásában*: „A sírkő lapja ortogonális / tengelyén ül a nyelvészlány, aki lúdvérc. / Gé-bácsi mondja: húsa finom, de agya holt érc, / bár alapigék sliccében fürgén bogarászik, / árva a szerelemben magánterületén pázrik”. A „löszbaba” viszont épp ellenkezőleg, a teljességet, a beteljesültséget jelzi, hiszen az evilági elemek (a föld, a víz) és az e fölötti elem (a szél) együtt formálják: „ahol veled most holtodiglan / ahol velem most holtomiglan / löszbabái egy pillanatra / csók a víznek a víz alatt / amíg a szél a szél a Nap” (*Amíg a szél a Nap*). A *Parainézis* című vers egy lehetséges értelmezés szerint a természeti és a szellemi valóságot állítja egymás mellé („Szorgalom. Rend. Méltóság.” – „Mara-dandóság. Rend. Irgalom.”). Ezek részben átfedik, részben kiegészítik egymást. Egységük a személyiség teljességének a feltétele (erre utal a cím). A különböző létszintek közötti átjárást fejezik ki Marsall legjellemzőbb stilisztikai eljárásai is. A konkrét és az általános legtöbbször összeforrvá jelenik meg nála: elképzeli, hogyan valósulhatna meg a szeretet pohárnyi italként (*Egy pohár szeretetről*), a főlészárnyalás szárnynövesztésként tematizálódik stb. A részleteknek olyan aprólékos figyelmet szentel, hogy a jelenségek nyílt példázatosságuk ellenére sem válnak elvonttá. Gyakoriak a síkváltások is a mikro-, az emberi és a kozmikus világ, az élő és élettelen vagy a konkrét és elvont között (ez olykor József Attilához közelíti Marsall költészetét).

Marsall szintetizáló költő, otthonosan mozog a legkülönbözőbbnek látszó stílusokban. Saját korának köz- és szaknyelvét ké-

pes archaizáló és saját alkotású szavakkal ötvözni, és ezzel megalapozza az adott korban élő egyén áttörését a történelmi, sőt az ember „nembeli”, alkotó létezésének távlatai felé. Konstruktivista és szürrealista jellegű versei kiegészülnek a barokk és a – költészetében talán utolsó szóként megjelenő – gótika felelevenítésével. A mondatok végtelen indázása, az emberközeli istenközelivé fokozása a barokk utat aktualizálja. A *Barokk óda egy régi ártézikúthoz* például így jut el a „higanyos kénnel elegyes” mélytől a „bámuló isten” és az „aranyos felhő” felbukkanásáig, a kezdő szavaktól („csak ez”) az utolsóig („mindéig örökre”). A barokk egzaltáció célja az evilági segítségével való túljutás az evilágin. A gótika ezután megnyugvást jelent, a szellem által megformált anyag együttlétét a szellemmel. Pomogáts Béla fogalmazza meg ebben a keretben a költő útkeresését: „Ha korábban a szürrealizmussal, illetve a barokkkal – annak is »gongorista« változatával – érintkezett Marsall László költészete, most a középkori gótikus művészetel érintkezik. A tapasztalati világ rejtett értelmét keresi.” A költő többek között a *Meditáció után, éjjel* című versben idézi meg az egykori nagy építőket: „Talán Honnecourt sejdített csönd mögött / – s a katedrálisok-tervező társak – / csöndek mögötti és előtti hangzást, / szökkenőben fel, csokorba fogva / kő-szárakat, szabályos ágazatokat, / mintát tervet, és bátorsággal hittek, / nem kell félni: félni – ám követni / az ívet, aki bennünk rajzolódott, / faragni követ, illeszteni nap-nap / egyét a másikára gondosan, / mert nagyobb életű lesz a teremtmény, / mint életünk hossza. Tenyerükbe köptek, / fogták a kalapácsot, és csinálták, / tették, amit már megtanultak. Ámen.”

Marsall megveti és kigúnyolja az egydimenziós, álértékekkel beérő embereket, akik különösen gyakran tűnnek föl a rendszerváltozás után írt közéleti verseiben. Ezek kizárják magukat az önmagát megújítani képes kozmoszból, sorsuk a megsemmisülés. A pusztulás képével, illetve az öröklét hamis reményével zárul például a *Korunk hőse*, a *Vadásztársaságok*, a *Carmina Vagabunda*. A pénz és a hatalom valóságával szemben Marsall a teljes, az igazi, a személyiségteremtő valóságot keresi. A vízként és szélként áramló, teremteni képes valóságot, amely se erőszakkal, se birtoklással be nem fogható, viszont átélhető és megismerhető. A nyelvről írja a költő, de a világ egészéről is feltételezi, hogy az „öntörvényű organizmus, nyitott rendszer”. Tehát nyitott és di-

namikus, de van törvénye, szervezettsége és rendszere, ezért megismerhető és az átélésben ideiglenesen lezárható. A tudás és az élmény lehetőségét a versekben gyakran megnyilatkozó ciklikus – és néha talán lineáris – rend és a Marsall által szintén egy nyilatkozatában említett, értékközpontokat létrehozó ősképek, „az anyag elrendezésének ősképei” biztosítják.

(Marsall László: *Szelketrec, Orpheusz Kiadó, 2002*)

X 809

STURM LÁSZLÓ

H: György György
Szmeteten

KOROK ÉS PÖRÖK

Megkockáztatnám: Vázsonyi Bálint Dohnányi-monográfiája talán nem is elsősorban zenei könyv. Tárgyszerű monográfia a 20. századi magyar és egyetemes zenetörténet egyik kimagasló alakjáról, de nemcsak az. A szerző nem hagy kétséget: hőshez mély emberi és szakmai kapcsolat köti, tiszteli és szereti Dohnányit. És megélte azt a kort, amelyik hőst is ki akarta irtani a hagyományból. Nemcsak a zeneművészről szól tehát, hanem az emberről is. Sőt: egy emberről, aki a zene őriása volt. A boldog békeidők modorában a kötet címe nyugodtan lehetne az is, hogy Dohnányi Ernő élete és kora. Mert hiszen éppen erről van szó. Vázsonyi könyvének szakmai hitele, a szerző zenei kompetenciája vitathatatlan. De képet ad arról is, hogy miféle világban élt Dohnányi. Fölrajzolja a Ferenc József-i idők Pozsonyát, ahogyan a császárváros árnyékában, falai közt a reformországgyűlések még dübörgő szónoklatainak visszhangjával éli a maga klasszikusan polgári életét. Innen még – Dohnányi egy levelének szóhasználatára szerint – a fővárosba nem *föl*, hanem *leutaznak* az emberek. Nemcsak a Duna folyásiránya szerint, hanem azért is, mert kissé parvenü városnak látják Budapestet, olyan kisebb testvérnek, akinek hirtelen nagyon megszaladt, de tradicionalista szemmel nézve minden ilyen gyors meggazdagodás gyanús. Ennek a városnak, ennek az étosznak nemcsak Dohnányi Ernő a hőse, hanem az apa: Dohnányi Frigyes is. Vázsonyi éppoly lenyűgöző egyéniségnek, nagyformátumú személyiségnek látja őt, mint hőst. Biztosan igaza van, ez a kiválóan muzsikáló pozsonyi tanár sokoldalúsága, minden működési területén

Vázsonyi Bálint Dohnányi Ernő
apja házából

megmutakozó kiemelkedő teljesítménye révén akár egy Jókai-regény hőse is lehetne.

Ebből a családból, ebből a Pozsonyból, mely fölött még valóban ott leng a reformkor öntudatos derűje, ível a világsiker, a berlini és budapesti akadémia, jóval később több (nem éppen méltó) amerikai egyetemi katedráig Dohnányi Ernő életútja. Nem töretlen ív ez, sőt, nagyon is teli buktatókkal. Olyanokkal, amikbe akár bele is rokkanhatott volna. Hogy nem így történt, abban alighanem kulcsszerepe van a világhíres fia számára egy életen át biztos lelki fogódzót jelentő apának. Amit önmagában az is bizonyít, hogy ilyen plasztikusan, elevenen jelenik meg a kötetben – amely mögött végső soron Dohnányi áll. Vázsonyi maga jelzi, hogy legfőbb adatközlője mestere volt. Ami azonban nem jelent a torzítás vagy szépítés értelmében vett elfogultságot: ismereteit, adatait Vázsonyi – ahol tudja! – más forrásokkal is szembeesíti.

A könyv így egyszerre vallomás és tárgyyszerű feltárása egy életútnak. Szakkérdésekben vallott álláspontját, elsősorban a zeneszerző Dohnányinak a 20. századi zenetörténetben elfoglalt helyéről, jelentőségéről született megállapításait a szakma művelői a maguk ízlés- és értékpreferenciái szerint vitatják, támogatják, cáfolják vagy megerősítik. A Dohnányi zenéjét hallgató laikus az ilyen vitához nem tud hozzászólni. Annyit azonban megjegyezhet, hogy a ritkán megszólaló műveket hallván nem arra gondol, hogy ez milyen más szerzők hangzásvilágához hasonlít – noha korban, irányzatban első halálásra is meglehetősen biztonsággal el lehet helyezni őket. És az is érzékelhető, hogy e nemes anyagból, nagy mesterségbeli tudással készült, invenciózus művek dallam- és érzelmi háttérében fölsejlik valami a kései Liszt kísérleteiből, Brahms mesterségbeli gyakorlatából, ott van rajta Wagner meditatívabb pillanatainak sugárzása, meg Bartók álomzenéinek, Kodály rusztikusabb motívumkezelésének hatása, s nem lehet kihagyni a Beethoven-vonósnégyesekre emlékeztető „utóízeket” és annyi mást sem. Az ilyen ítéletek erősen emlékeztetnek a manapság oly divatos borjellemezések homályára, amikor sajátosan pongyola következetességgel fogalmaznak a borsztéták az ital gyümölcsösségéről, olajos simaságáról, az ízben fölsejlt dió- vagy mandula emlékekről, esetleg az ászkolási bukéről. A hasonlóság nem véletlen: azt jelzi, hogy a verbális közlés nem igazán alkalmas íz- és illatélmények rögzítésére. Ahogyan a zene sem mondható el.

Ha tehát Dohnányi zenéjével kapcsolatosan a fenti, laikus szempontból is fogyatékos kísérletben néhány nevet mégis le lehet írni (lehetne jóval többet is!), az csak annyit jelent, hogy művei értelmezhetőek klasszikusokkal összevetve – ami egyúttal minősítés is. S ha az összevetés cáfolni látszik a kijelentést, hogy e zene nem kelti a fősoroltakhoz való hasonlóság érzetét, az csak látszólag elmentmondás: ha ilyen sokak világát idézve jellemezhető, az azt mutatja, hogy a maga módján nagyon is eredeti.

De Vázsonyi könyve nem a zeneszerzőről, zongoraművészről, a karmesterről szól, aki sajnós elszomorítóan kevés hangfelvételt hagyott az utókorra. (Annyit azonban mégis, hogy művészete azokban is élménnyé váljon, akiknek nem adatott meg, hogy személyesen is hallják, és akik így csak egykori tisztelőinek vagy rajongóinak beszámolóiból értesültek oly egyedülálló – de tanítványai technikáját összevetve is érzékelhető – billentéséről, szélsőségektől távolságot tartva is varázslatos muzikalitásáról. Magam családi legendárból értesültem nagyságáról, és először, éppen Vázsonyinak köszönhetően hallhattam felvételeiből. Ha jól emlékszem, 1971-ben nem csak a monográfia első kiadása jelent meg, hanem írójának hanganyaggal jól illusztrált előadás-sorozata is elhangzott a rádióban.) Ez a kötet arról a Dohnányiról szól, aki nem *csak* zeneszerző, nem *csak* zongoraművész, nem *csak* karmester, nem csak korszakos jelentőségű zenepedagógus volt. És még csak nem is mindez együtt, hanem túl ezeken mindenekelőtt *önmaga*. Akit nem egyszerűen a sikerei vagy a munkássága emelt magasra, hanem ő adott rangot a munkájának. Alighanem ezért is csak a pusztán név a kötet címe.

A portrét rajzoló Vázsonyi számára munkája küldetés is. Arra kényszerül, hogy hőstét kiszabadítsa a negatív legendák hálójából, holtában igazságot szolgáltatson neki, hogy méltó ítéletet készítsen elő a „Dohnányi-pörben”. Mert úgy látszik, a 20. századi magyar művelődéstörténet, legyen szó irodalomról vagy képzőművészetről, építészetről vagy zenéről, nem valóságos természetével és történetével, hanem pöreivel jellemezhető, írható le. És sokszor már az is szerencsésnek mondható, aki eljutott odáig, hogy pöréről a nyilvánosság is tudomást szerezzen, s ne zárt tárgyaláson hozott, titokban és kihirdetetlenül végrehajtott ítéletek sújtsák.

Vázsonyi rákényszerül arra, hogy könyve egy szerencsésebb történelmi helyre és időbe született alkotó életútját bemutató mű-

nél alaposabb és összetettebb korrajzot kínáljon olvasójának. Amiben, és ilyen sors azért még ebben a korban sem sok akadt, két radikálisan különböző tartalmú pörről is be kell számolnia, s még abban is valamiféle perújrafelvételt kell kezdeményeznie, amelyekben hőse számára lényegében kedvező döntés született.

Vázsonyi könyvének szakmai értékén túl olyan kvalitásai vannak, amelyekre nem zeneértőknek is érdemes felfigyelniük. Rendkívüli empátiával formálja meg a könyvében felbukkanó alakok figuráját – noha nincsenek szépírói ambíciói. Nemcsak regevényes és mégis hiteles korszakrajzot rajzol a 19. század végének Pozsonyáról, a 20. század első éveinek vagy a két háború közti kor Budapestjéről, történelemlről és emberi közegről, hanem ezen keresztül érzékelteti egy kultúra pusztulásának folyamatát, s ez nemcsak magyar, nemcsak polgári, hanem egyetemes folyamat. Ugyanaz, amiről annyi szépíró és kultúrfilozófus is beszámolt, Thomas Mannról és – mondjuk – Huizingától és Ortegától Babitsig, Máraiig, Hamvas Béláig. A civilizáció hanyatlása az ember méltóságának elvesztésében fejeződik ki. Dohnányi Frigyes világhír és zajos sikerek nélkül is emberként harmonikusabb, méltósággal telibb életet élhetett, mint zseniális és emberségében tőle el nem maradó fia. Aki nem csak a nagysága, világkarrierje, sikerei és zsenije okán élt másként, hanem mert a világ tébolyodott kavargása dobálta ide és oda. A 20. századnak nem volt szüksége arra az étoszra és morálra, ami ezekben az emberekben is kifejeződött. (Hogy azonban ne legyünk igazságtalanok, megkockáztathatjuk: semmilyen kor nem tartott igazán és tartósan igényt a magasabbrendű szellemi és erkölcsi értékekre. Az itt példává növekedni látszó 19. század sem...)

Vázsonyi könyve szerint egyértelmű, hogy Dohnányi életének keserves fordulataiban az otthonról hozott igényesség és lelki függetlenség, az erkölcsi és szellemi nemesség döntő szerepet kapott: zenei életművén kívül volt egy másik, egyetlen opusza: a *Variációk gyermekkorra*, mindarra, amit Pozsonyból és a szülői házból kapott. Sokkal nyíltabb volt annál, hogy ne kínáljon támadási felületeket, sokkal emelkedettebb, mintsem méltatlan vádakkal szemben védekezzen, sokkal kényesebb emberi és művészi méltóságára, mintsem alkalmazkodjon az egyre süllyedő világhoz. És a rá minden téren jellemző igényesség szükségszerűen szembeállította a silánysággal, amivel automatikusan vonta

magára a támadásokat. Ha pedig ehhez hozzávesszük a képességeire, teljesítményére épülő sikereket és autoritást – aligha volt elhárítható az a sok méltatlan támadás, aminek mindennél biztosabb motivációja volt az irigység és a féltékenység. És ha tudjuk, mert tudnunk kell, hogy a politika és a (politikai) hatalom milyen súlyosan belebonyolódott a művészet intézményrendszerének működtetésébe, akkor nem azon kell csodálkoznunk, hogy Dohnányi pályája hányszor tört meg, hanem azon kell ámulnunk, hogy minden ilyen helyzetből talpra tudott állni. Nem diadalal, nem győztesen: magától értetődő természetességgel, anélkül, hogy harcolt volna igazáért. Dohnányi számára mély belső bizonyosság volt, hogy igaza éppen attól igazság, hogy önmagától is érvényre jut. És így is történt: a féltreoltság, visszaminősítés nem különösen zavarta, elhallgattatásával, perifériára szorításával nem őt, hanem a világot érte pótolhatatlan veszteség.

Az életére visszanéző ember nem a nyugodt és kiegyensúlyozott, valójában legteremtőbb életszakaszaira emlékszik igazán, hanem a változásokkal és megpróbáltatásokkal teli évekre. Nem véletlen, hogy Vázsonyi könyvének legfontosabb és legkidolgozottabb szakasza a gyermekkor és pályakezdés képe mellett a már említett két Dohnányi-pör anyagának bemutatása. A személyes emlékezés, a visszatekintés törvényeit követi ez a tagolódás is. Így a békés, teremtő évek folyamatai kevésbé kidolgozottak, talán azért, mert zenei hozadékuk, művészi termésük az életrajz keretei között kevésbé dokumentálható, elemezhető. Mutatis mutandis igaz erre is kiterjesztve Tolsztoj tézise arról, hogy a „boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.”

Esetünkben ez azt jelenti, hogy a harmonikus életszakaszok (kivéve az e szempontból nézve is öntörvényű gyermekkort, illetve pályakezdést) nem hagynak maguk után sok elemezni- és föltárnivalót, míg a megpróbáltatásokkal terhes évek nagy teret követelnek maguknak.

A Dohnányi emigrációja-száműzetése után ellenségei által róla kialakított negatív kép és a valóság összevetése azért különösen érdekes, mert azt mutatja meg, hogy miként működött a diktatúra korának ideológiai, mentális manipulációs rendszere, hogyan denunciált és irtott ki a hatalom meghatározó fontosságú értékeket a magyar szellemi hagyományból. Bizonyos szempontból a nehezebben megfogható zene példája erre még alkalma-

sabb is, mint pl. a közvetlen ideológiai üzeneteket hordozó irodalom, a társadalomtudományok, vagy éppen maga a politika. Egy határozott és erőteljes, eközben mégis definiálhatatlanul puha bilentéstechnika, egy teljes érzelmi spektrumot mozgósító, mégis az értelmet és a fogalmi gondolkozást mozgósító Beethoven-szonáta előadásának spiritualitása másként marad meg az emlékezetben, mint mondjuk egy Babits-esszé kikezdetlenül nemes, időtlen konzervatívizmusa, vagy egy demokratikus politikai hagyomány. És eközben mindegyik radikálisan szemben áll a művészeteket az osztályharc sajátos küzdőtereként értelmező (ál)esztétikai normákkal, s ezeken túl: minden emberellenes, diktatórikus törekvéssel. Dohnányi művészetét, emlékét ezért az ellenállás miatt kellett (volna) kiirtani a magyar zenei emlékezetből – s hogy ehhez voltak magánszorgalmú kis és nagy gyűlölők, akik irigység, egyéni sérelmek és hisztériák jegyében, az érdekből és silányságból vállalt feladat végrehajtásakor még küldetéstudatot is érezve buzgólkodtak, azon nincs mit csodálkozni. A magyar zenei élet becsületére legyen mondva, hogy mindig akadtak, akik szemben álltak ezzel a törekvéssel, és ha a nyilvánosság előtt nem is teheték, híven őrizték és lehetőségeik szerint át is adták Dohnányi örökségét. Erről azonban nagyon keveset tudunk. Nem tudhatott róla Dohnányi (és így Vázsonyi) sem. Az azonban bizonyos, hogy a magyar zenei életet világszínvonalra emelő Dohnányi személyes autonómiája semmilyen módon nem férhetett be a kommunista hatalomátvétel utáni Magyarországon kialakult (kultúr-) politika keretei közé.

A magyar történelem és művelődéstörténet bolsevik üdvtanná alakítása során a hagyományok felosztása nélkülözhetetlen eleme volt a múltért indított harcnak. A hírhedt Aczél György-i három T, a Támogatás, a Túrés és a Tiltás elve nemcsak a kortárs szellemi életre vonatkozott, hanem visszamenőleges hatállyal is érvényesült – s nemcsak Aczél idején. Hogy milyen hagyomány éppen hova soroltatott, az nem volt véglegesen kijelölve, de azért a tendenciák maradandónak bizonyultak. A megosztás politikájában fontos elem volt az összetartozó életművek, együttesen értelmezendő szellemi hagyományok feldarabolása, alkotók visszamenőleges szembeállítása. Az *élet* (a diktatúra gyakorlata) a *történelem tanítómestere* lett. Ahogyan pl. az irodalomtörténet szembeállította Adyt és Babitsot, Móriczot és Krúdyt, vagy a történettudomány

Széchenyit és Kossuthot, úgy a zenei hagyományban is föl kellett darabolni az egymást oly bámulatosan kiegészítő Bartók–Dohnányi–Kodály triásztt.

A harmonikusán, olykor a legmélyebben bensőséges kapcsolatban együtt dolgozó alkotók elválasztására ugyanazért volt szükség, mint minden más hasonló esetben. Az egységes képet előbb elemeire kellett bontani, s azután darabkáit töredékes voltukban sokszor át is színezve a hatalom legitimációját szolgáló új „mű” mozaikköveként használni fel. Nemcsak azért kellett kibömbölni eközben sok mindent, mert nem volt beilleszthető a koncepcióba (a hatalomnak módjában állt bármit megváltoztatni!), hanem azért is, mert kellett egy másik tabló is: amit elrettenésre lehetett használni. Ahogyan a gyárak portáján az élmunkások mellett külön táblán voltak láthatók a későn jövők és a normájukat nem teljesítők.

Dohnányi esetének sajátos vonása, hogy nem csupán a pártállam, hanem – egy ideig – a korábbi rendszer hivatalossága számára is nemkívánatos személy volt. Korábbi kegyvesztettségének nemcsak az volt az oka, hogy a Tanácsköztársaság idején – annak ideológiájához egyébként nem kapcsolódva – Bartókkal és Kodállal együtt a zenei direktórium tagja volt, s a Zeneakadémia szakmai rekonstrukciójába kezdett, hanem az is, hogy ókonzervatív ellenfelei alkalmasnak látták a helyzetet a maguk hatalmának biztosítására.

A zenei ízlésében, világnézetében konzervatívnak mondható fiatal Dohnányi szembekerült a késő és utóromantikus szélsőségeket és modorosságokat őrző, a szó köznapi értelmében konzervatív, azaz vaskalapos, hegemoniájukat féltő idősebb pályatársaival, köztük korábbi mestereivel, akik 1919–20-ban a politikai változásokat kihasználva visszazerezték pozíciójukat. A Zeneakadémián megérett generációváltás így elmaradni látszott, de alig néhány év után végeredményben mégis megtörtént. Persze közben történt egy és más. Például a tanári kar Dohnányival szolidáris tagjai sztrájkba léptek – aztán, ahogyan ez lenni szokott, a sztrájk lassan kimerült. Nem volt azonban eredménytelen, s az eltávolított Bartók és Kodály néhány év után visszakerült az akadémiára. Dohnányi őket csak évekkel később követte. Vázsonyi könyvéből kiderül: a leghosszabb időre ő került ki a magyar zenekultúra legfontosabb fellegvárából. Ha úgy tetszik: ő állt ellen a legtovább.

Megtehetette volna, hogy már ekkor végképp külföldre távozik. Szabadabb, könnyebb, sikeresebb pályafutás, jobb egzisztencia várta. Ő azonban maradt, hihetetlen tempóban dolgozott, s teljesítménye révén – anélkül, hogy ezt maga ambicionálta volna – megkerülhetetlenné vált. Ezért utólag a kurzus kiszolgálása, hazafiatlanság és diktátori szerepre törekvés vádjá (ami általában ítéletértékűnek bizonyult) érte. Vázsonyi azt bizonyítja be, hogy lényegében a vádak poláris ellentéte jellemezte.

Nem utoljára. De a második, az 1945 utáni történet fájdalmasabb. Nemcsak azért, mert Dohnányi végleges száműzetését hozta magával, hanem mert ellenségei utánanyúltak, és nemcsak pozícióit akarták elvenni, hanem művészetének gyakorlását is megpróbálták megakadályozni. Ráadásul az ekkor megjelent vádak nemcsak súlyos következményeikkel, hanem jellembe vágó alantasságukkal is terhelték. Olyan vádak érték, amelyekkel szemben tisztességes és érzékeny ember számára a védekezés is lealacsonyító, mert annak elfogadását jelenti, hogy egyáltalán hírbe hozható efféle ügyekben. Azt a Dohnányit akarták a háborús bűnösök listájára tenni és vádolták antiszemitizmussal, a szélsőjobb kiszolgálásával, akinek egész habitusa és magatartása távol állott minden ilyesmitől. Nemcsak tanítványai hovatartozása iránt volt közömbös, hanem pl. Faragó Györgynek a faji törvények miatti eltávolítása miatt mondott le a Zeneakadémia vezetéséről, sokakért személyesen járt közben, üldözött művésztársainak megmentésével feddhetetlen és példamutató magatartást tanúsított. Nem az ő érdeme, de nem hagyható említetlenül, mert utal környezetére szellemiségére, hogy első házasságából származó, Németországban élő fiát a náci az egyik Hitler-ellenes szervezkedésben való részvétele miatt kivégezték. (Az ő gyermeke a karmester Christoph és a politikus Klaus von Dohnányi.)

A tények azonban a háború utáni hisztérikus hangulatban nem sokat számítottak. Elég volt valakit hírbe hozni, nem volt szükség bizonyítékra. Egy Budapestről föladott, valamelyik amerikai lapban közreadott írás Budapesten már bizonyítéknak számított, és amit ily módon *itt* bizonyítottak vettek, akik akartak, azok ugyanezt *odaát* is perdöntőnek ítélték. Némi utaztatás után így lehetett bármely ostobaságból, gyűlölködésből, paranoiából származó, otromba feljelentésből egyúttal elmarasztaló ítélet. A vádakat azért nem lehetett cáfolni, mert nem voltak bizonyítékaik... (A módszer

a mai médiaviszonyok miatt háborgó olvasók számára ismerősnek tűnhet).

Vázsonyi könyvének történelmi érdeme, hogy Dohnányi e modell szerint zajlott meghurcoltatásának történetét összefoglalta és közreadta, sőt, mint beszámol róla, dokumentumaival még Aczél Györgyöt is meg tudta győzni Dohnányi vétlenségéről. S ennek nyomán vált lehetővé, hogy ha méltó helyére nem is, de kikerüljön abból a szellemi karanténból, ahova még emlékét is zárták. Kérdés azonban, hogy mennyi időre és milyen erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy a tudatosan torzított múltkép hamisításai kikopjanak az emlékezetből, s Dohnányi valóban elfoglalja a neki járó helyet a köztudatban is. Amire, mint ilyen esetekben mindig, nem neki van szüksége, hanem nekünk.

(Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő. Nap Kiadó, Budapest, 2002)

GRÓH GÁSPÁR

Ch K. Keblinsky elhely
 AZ EURÓPA-UDVAR KOMÁROMBAN 72

Az építészeti szakzsargon szerinti a tömbrekonstrukció fogalmába tartozik a Duna-balparti, Szlovákiához tartozó Komárom – úgymond Révkomárom – városmagjában felépített új Európa-udvar. Valójában itt egy nagyszabású építészeti kultúrtettel állunk szemben. A művet 2000 decemberében avatták fel, noha még nem készült el egészen. Az ünnepségen részt vett Szlovákia államelnöke, Rudolf Schuster és a Magyar Köztársaság elnöke, Mádl Ferenc is. A politikai élet híreit preferáló hazai média ugyan megemlékezett erről az eseményről, de eddig csak kevesen vettek nálunk tudomást róla.

A kezdeményezés, úgy hiszem, Takács Péter, diószegi születésű, Komáromban letelepedett mérnök nevéhez fűződik, a megvalósításban Litomericzky Nándor építész és irodája jeles munkatársainak, valamint Peter Varga érdemét kell kiemelni. S Marczell Zoltán, valamint Méhes Anna építészekét is, akik mellett – a mű nagyságrendje miatt szükségszerűen – még tucatnyi fiatal építész dolgozott.

Komárom belvárosában, a Megye utca, a Klapka tér és a Jókai utca által határolt területen, a patinás Zichy-palota és a Városháza

mögött, egy az elmúlt évtizedekben „lerongyolódott” tömbbelsőben egy csodálatos világ kelt életre: az Európa-udvar. A szélmalom-kereszt alakú udvar térfalait városi rendbe állítva szép sorban emeletes házak szegélyezik. Minden ház egy-egy európai nemzetet képvisel. Izland, Wales, Grönland, Skócia, Írország megjelenítése nyitja a hosszú nyugati térfalat. Végül minden európai nemzet sorra került (vagy kerül, mert kettő-három még csak most épül). Az udvar közepén áll a díszkút, közelében zenepavilon, hangtorony és a szabadon álló német ház. Természetesen szerepelnek a magyar és a szlovák házak is, de nem jutott nekik külön hangsúly. Egymás mellett szerényen húzódnak meg a keleti térfalon, amit akár szimbolikusnak ítélnénk. A hangsúly inkább a Mátyás királyra is utaló Erdély-házon van, mely kimagaslik a többi közül, és ügyesen úgy lett elhelyezve, hogy a Zichy-palota bejáráján belépő előtt elsőnek tárul fel.

A felsorakoztatott házak az egyes nemzetek sajátosságaira, a városképeiket jellemző architektúrára utalnak. Látunk keskeny, észak-európai oromfalas homlokzatot, az itáliai reneszánsz sgraffító-csíkjaival színezettet, favázat és hagymakupolát. A részlet jelentősége ebben a műfajban fokozott, a dekoráció mellett az identitás kifejezése vált feladatává. Külön szerep jut ezért a tetődíszeknek is. A skót házon az ő koronájuk, a magyar házon az életfa, az erdélyi házon a székelység jelképe, a nap és a hold mutatkozik. A Vatikán épületén a magyar szent korona látható. Az egész együttes egyik legmarkánsabb tetőzáradéka arra utal, hogy Szent István a pápától nyerte el a koronát. A spanyol ház homlokzatát kerámia-csíkok tagolják, ablakait hasonlóak keretezik. Az erdélyi-házon Kós Károlyra külön embléma is utal.

Az udvart szegélyező utcákhoz vezető átjárók külön hangsúlyt, nevet és ennek megfelelő jelentőséget kaptak. Az éneklő tenger utcája mediterrán hangulatú sikátor: az olasz, a máltai és a görög épületek között vezet. Kőpadlójában hullámvonalak idézik a tengert. A Napfivér és Holdnővér utcája a litván épület mentén vezet északra, az ember egy baltikumi városban érzi magát.

Az udvar a hasznos funkciók sokaságát látja el. Az épületekben főként korszerű belvárosi lakások épültek, de nyíltak üzletek és irodák is. Most épül a francia épületben a szálloda, és kialakíthatók vendéglátóegységek is. A tér alatt egy üzletsor élénkíti

az együttes látogatottságát. A Sarkcsillag utcája felől, vagyis az északi oldalról megközelíthetően egy garázs várja az autóval érkezőket illetve szolgálja a lakókat.

Ebben a révkomáromi belvárosi Európa-udvarban mégsem a különféle nemzetek építészeti karakterét virtuóz módon utánzó-felelevenítő architektúra a legfőbb érték, ez inkább érdekesség. Hiszen az együttes stílusát is nehezen lehetne megfogalmazni. Sorolhatnánk a historizmushoz, koloritjával akár a Hundertwasser épületek hatását is meghaladó posztmodernhez. Érték elsősorban a gondolat, a szándék és a kulturális hatás. Érték, mégpedig az urbanisztika műfajában a belváros eddig elhanyagolt területének újraélesztése (szakzsargonban revitalizációja). Sajátos városépítészeti-műemlékvédelmi teljesítmény ez. Még ennél is jelentősebb, amit az együttes a politikai architektúra műfajában hozott létre.

Igen, van politikai architektúra. Martin Warnke német szerző tollából jelent is meg 1984-ben ezzel a címmel egy könyv, mely Európa politikai építészetének egyes fejezeteit a középkortól napjainkig kíséri végig. A politikai építészet kategóriájában döntő szerep jut a reprezentációnak, miután az uralkodók gyakran építészeti eszközökkel is ki akarták fejezni hatalmukat és nagyságukat, talán még inkább meg akarták örökíteni annak emlékét. Napóleon nem ok nélkül vitte magával Percier és Fontaine építészzeit az egyiptomi hadjáratba. Nem azért, hogy részt vegyenek a szuronyrohamban, az ő feladatuk az antik nagyság lehető átültetésének tanulmányozása volt. Mert Napóleon, Hitler és Sztálin egyaránt a mediterrán klasszikus építészeti eszközeivel akarták nagyságukra emlékeztetni a világot. De a politikai építészet nem csak ezzel a negatív példa-sorozattal jellemezhető. Sorába illik például az örökszép barokk spanyol lépcső Rómában, a spanyol királyok adománya a pápa székhelyének. Egy diplomáciai ajándék. S a fent idézett kötetben Hans Sedlmayr, a neves művészettörténész rámutat arra, hogy az építészeti dekoráció jelentős hányadban allegóriájával ugyancsak a diplomácia-politika műfajához sorolható. Politikai építészetnek tartják a városkapuk, sőt a hidak egy részét is, ha megjelenésük a rendeltetésükön túlmenő reprezentációt szolgálta.

Ennek a politikai architektúrának a fogalmába sorolható a komáromi Európa-udvar, a neve is elárulja ezt a szándékot. Az építészet eszközeivel akarja kifejezni a városnak, a régiónak, Szlovákiá-

nak és Magyarországnak egyaránt Európához való tartozását. Ezért hívta meg valamennyi európai nemzetet az udvar építészeti rajzolatallal megjelenített tagjai sorába. Ezért adott az együttesnek Európához méltó kifejezést. Sajátosság és érdem, hogy az Európa-udvar nem a politikai egységbe tömörült és vezető szerepével oly gyakran kérkedő Nyugat egyik központjában épült fel, hanem Közép-Európában, egy kisvárosban. Utal arra a kezdeményezőképessegre, amely a jelenleg az Európai Unióhoz való csatlakozásra még csak váró területek, országok embereiben lakik. Csodálatos, hogy ez a gondolat itt merült fel, hogy ezt itt valósították meg. Közép-Európában, Szlovákia területén, magyar kisebbség honpolgárai. Politikai értékű az összefogás is a magyar építésszek és a szlovák hatóságok között, mely elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a bizonyára felmerült számtalan nehézség ellenére a nagy gondolat a megvalósításig érlelődhesen.

Az udvar még nincs készen. Arculatának még csak meghatározó kerete épült fel. Az alkotók még szoborcsoportokkal kívánják kiegészíteni, ahol megjelennek majd a Komárom történelmét is meghatározó, Európához közelítő királyok, hadvezérek alakjai is.

A politikai építészeti markáns alkotásainak kezdeményezése szinte mindig uralkodóktól, vezérektől, diktátoroktól vagy politikusoktól indult ki. A révkomáromi Európa-udvar sajátossága, hogy építészeti kezdeményezték. Ami ennek a szakmának nemcsak itt, de egész Európában a rangját emeli.

Litomericzky Nándor szép könyvet adott ki az Európa-udvar eddigi történetéről és a már megvalósított alkotásokról. Fontos ez azért is, mert nagyon sok a „hitközömbös” ember, aki csukott szemmel elsétál korunk nagy tettei, jelentős alkotásai mellett. Talán a könyv ráébreszti azokat is az Európa-udvar lényegére, akik még nem láthatták. Mégsem ezért említem a könyvet, hanem annak ajánlása miatt, mely így szól: „Dusan Samo Jurkovic és Kós Károly emlékére”. Megerősítve azt, hogy az alkotókat építésszek inspirálták. Közép-európai építésszek, akik egymástól ha nem is nagyon távol, de mégis függetlenül dolgoztak, mintegy 100 évvel ezelőtt. Különböző kifejezéssel, de hasonló szellemben. Saját meggyőződésüket követve, sokszor a közvélemény, sőt a saját kollégáik értetlensége mellett. A magyar olvasónak Kós Károlyt nem kell bemutatni, Jurkovicot (1868–1947) viszont

– úgy hiszem – igen. Szlovén származású építész volt, alkotott Szakolcán, a csehországi Luhacovice fürdővárosban, a cseh Beszkidekben. A faépítészet elmélyült, virtuóz alkalmazója, a kolorit kedvelője, minden építményével értékteremtő építész volt. Az Európa-udvar alkotói, akik ezzel a dedikációval egy iránykereső, régmúlt építészeti korszak nagyságai előtt hajtották meg fejüket, maguk is úttörők. Az ilyen vállalkozáshoz szükséges energia feltételezi a fiatalságot. Valóban fiatalok, testben és lélekben egyaránt.

A révkomáromi belváros könnyen elérhető a magyar érdeklődőnek. Akár gépkocsin, akár vonattal: csak át kell sétálni a Dunahídon, oda már egészen közel esik. Meg kell látogatni ezt a földrengéstől, tűzvészttől, a szabadságharc idején ostromtól sújtott várost, amelynek – az Európa-udvar tanúsága szerint – akkora életreje van, mint kevés másoknak szerte egész Európában.

KUBINSZKY MIHÁLY

a

AZ A NAP

K: Tóth Klára
X 791 TV

„Az érdekes napok ritkák. Kevés az olyan, amelyet Mozart érdemesnek tartana a megzenésítésre, mint Figaro házasságának a napját. Hogy életünknek melyik napja volt döntő fontosságú, azt úgyis csak évtizedek múltán vesszük észre” – írta Lénárd Sándor *Egy nap a láthatatlan házban* című esszéregényében, amelyben az egy nap egy teljes életet jelent. Könnyű volt neki – gondolom némi malíciával –, a hatvanas évek Dél-Amerikájában, az őserdő közepén nem szenzációtól szenzációig élt, nem járkált gondterhelten, évfordulónaptárral a hóna alatt egy televízió folyosóján, s nem ébredt arra lidérces álmaiból, hogy már megint elfelejtette, mondjuk a tuberkulózis világnapját.

Televíziós szerkesztőként én csak titokban vonzódom eseménytelen, jelentéktelen napok iránt, amikor akár még egy remekművet is a műsorba csempészhetünk, mert senkinek nem tűnik fel, senki nem kérdez rá, hogy miért éppen ezt és miért nem azt vetítjük. Nem így a jeles napokon, a kitüntetett figyelemmel övezett évfordulókon, ahol már szigorúbb, kötöttebb a koreográfia.

az a nap a miénk cími
filmöt

Természetes és örvendetes, hogy majd négy évtizednyi kényszerű hallgatás után, amikor 1956. október 23-a végre piros betűs ünnep lett, a bőség zavarával válogathatunk az ünnepi műsorok között. Az utóbbi években azonban tagadhatatlanul tapasztalható bizonyos „helyben járás” a többtucatnyi 1956-ot megidéző dokumentumfilmben. Többségük leckefelmondó, az eseményeket csupán a forradalmárok szemszögéből láttató portréfilm.

Azt, hogy 1956 emléke, értékelése még ma is neuralgikus pontja a magyar társadalomnak, jól jelzi az október 23-i ünnepeket körülvevő, szinte kitapintható szorongás s az ünnepegeken bekövetkező rendezavarások. Ilyenkor újra és újra felszínre tör a magyar demokráciának az a szőnyeg alá söpört problémája, hogy a politikai és gazdasági elitben helyet foglalnak a forradalom vérbefojtói, jóllehet a rendszerváltozás utáni társadalom 1956 örökösének vallja magát. Nagy Gáspár versének kategorikus imperatívuszából „egyszer majd el kell temetni / és nekünk nem szabad feledni / a gyilkosokat néven nevezni” azonban a mai napig csak az első teljesült hiánytalanul. A kérdés a forradalom leverésével, annak körülményeivel s a személyi felelősségvállalással lehet teljes. Ebbe az irányba kellene tovább vizsgálódniuk a dokumentumfilmeknek, hogy újra revelatív, valóságfeltáró történelmi dokumentumfilmek születhessenek e témában is, mint a nyolcvanas-kilencvenes évtized fordulóján.

Persze mindenképp jogos az az alkotói attitűd is, amely épp a négy évtizedes kényszerű, elhallgatás, meghamisítás után a forradalmi események minél pontosabb, realiztikusabb felidézésére törekszik. Két ilyen „minimálprogrammal” induló filmmel is találkoztam szerkesztői munkám során, amelynek célja csupán a felejthetetlen nap felidézése volt, hogy tudjuk, milyen is egy nap a forradalomban, melyik az a pillanat, egyáltalán tetten érhető-e, amikor a reggel még jeltelen hétköznapnak induló nappól történelem lesz. Hogy 1848. március 15-én szerda volt, esett az eső, s Petőfi korán reggel az ifjak kávéházába sietett, azt ma már minden olvasni tudó kisdíák tudja. De milyen volt az a nap?

Az a nap, amelyről mindkét filmben elhangzik ugyanaz a mondat: „Az a nap a mienk.” S hogy mennyire magukénak érzik októ-

ber 23-át az alkotók és a szereplők, azt jelzi, hogy a két film címe szinte szó szerint ugyanaz." Az a nap a mienk volt" címmel készült még 2000-ben a Debreceni Televízióban Filep Tibor szerkesztő-rendező filmje, aki a város, Debrecen nagy napját elevenítette föl a kulcsszereplők egy részének visszaemlékezése alapján. Für Lajos, Székelyhídi Ágoston és Kertész Pál elevenítik föl a Kosuth Lajos Tudományegyetemen történeteket: a követelések húsz pontjának megfogalmazását, s hogy hogyan özönlötte el az utcákat, tereket a három egyetem ifjúsága, hogyan csatlakoztak hozzájuk a munkások s vették át a kezdeményező szerepet délutánra. mikor és hol dördültek el az első lövések.

Az áldozatok ismerősei s az egész életre maradandó sérülést szerzők közül is megszólalnak néhányan. Mégis, alig titkolt meghatottsággal és büszkeséggel mondja Für Lajos, " az a nap a mienk volt" az esti véres események ellenére is, s ráadásul a debreceni forradalmi megmozdulások időben néhány órával megelőzték a budapestit, ahol csak délután kezdődött a tüntetés s csak este nyolc körül lőttek. Debrecen egész múltjában, történelmében – az 1954-es márciusi felvonulást mintegy az események főpróbájának nevezi – a sok vidékről jött, a valóságot ismerő s azzal végsőkig elégedetlen fiatalban leli meg a magyarázatát, hogy a debreceni forradalmi események gyorsak, sikeresek voltak. A film, vagy nevezzük inkább a pontosság kedvéért televíziós műsornak korrekten, láttató erővel idézi föl az eseményeket, bár alig támaszkodhat a kort megidéző vizuális anyagra, s a megszólaltatott szereplők sem született televíziós személyiségek.

Mivel ez a műsor – gyanítom, hogy épp az 1956-os anyagok konjunktúrája miatt – nem került még a Duna Televízió műsorába sem – két évvel később, Kézdi Kovács Zsolt minden bizonnyal véletlenül adta filmjének azt a címet, hogy „Az a nap a mienk”. Pontosan, éppen hogy nem véletlenül, hanem mintegy törvényszerűen, hiszen budapesti főiskolásként, október 23-ára gondolva ugyanazt érezte, mint Für Lajos debreceni egyetemistaként. Kézdi 1956-os mementójának ötletét egy archív filmfelvétel adta, amelyen láthatók a Színház és Filmművészeti Főiskola diákjai és tanárai a tüntető tömegben. Százharminc hallgató járt akkoriban a főiskolára, közülük szólalnak meg a kétórás filmben majd kéttucatnyian: színészek, operatőrök, rendezők, vágók, dramaturgok.

„Van, aki nem emlékszik, van, aki nem akar emlékezni” – mondja a film bevezetőjében a rendező. S még aki akar, sem biztos, hogy

pontosan emlékszik. Van, aki neveket felejtett el, van aki a Kossuth-címert nem képes felidézni. Egy dologban közösek az emlékezők, hogy diadalmasan él bennük az emlék. Október 23. emléke. Vanak, akik egyetlen eufórikus pillanatként emlékeznek a napra, mint egy „pozitív lavinára” az árnyaltabban fogalmazók kettős érzésről, felszabadultság és félelem együtteséről beszélnek. Meghatottság nélkül kevesen képesek felidézni az eseményeket és saját akkori érzéseiket. „A Szózatot énekeltük és potyogtak a könnyeim és éreztük, hogy ez most a történelem” – mondja például Kármentő Éva vágó.

Elek Judit – szinte egyetlenként a megszólalók közül – a kétegyeiről, az aggodalmairól beszél, arról, hogy a tankok látványa a még közeli háború s a gettó élményét élesztették újra benne, s hogy félt, hogy megszakadhatnak éppen csak megkezdett főiskolai tanulmányai. Gyötrő aggodalmai tükröződtek abban, hogy egész nap mindenholnan elkésett, magányosan, elveszetten bolyongott a több százezer ember között. Bodrogi Gyula bevallja, hogy bizony félni kezdett a tömegben, s valahogy minél gyorsabban megpróbált kijutni. Csurka Istvánt, aki a főiskolai megmozdulás egyik fő szervezője volt, a honvédelmi ismeretek harmadik (!) pótvizsgájától mentették meg a felgyorsuló események. Érdekes Gombár Judit felvetése, aki fél évszázad távlatából eltűnődik a fizikai teljesítményen, hogy hogyan voltak képesek egyáltalán végigyalogolni az események színhelyeit „Röpködtünk aznap” – a föld felett jártunk, találja meg az egyetlen racionális magyarázatot.

A sok-sok szívszorító emlékből a számomra legmegkapóbb talán Töröcsik Mari vallomása. Az ország talán legtöbbet filmezett, fényképezett színésznője elmondja, milyen örömet, büszkeséget okozott neki, amikor megmutatták azt a réges-régi filmet, és felismerte magát a tömegben. Pedig ez nem főszerep, csak egy kócos, bájos, fiatal lány, egy a százezerekből. „Jólesik, hogy megmutathatom a gyerekeimnek, hogy itt voltam, látjátok.”

A film célja is ez, megmutatni a gyerekeinknek, milyen is volt a forradalom emberi arca. S ez rendkívül fontos feladat, én azért mégis megkérdeztem volna a szereplőktől, hogyan tudták, hogyan voltak képesek ezt a „szép, fényes napot” majd négy évtizedre eltemetni magukban. Milyen volt az 1957-es október 23-a? Mit érezték, amikor felébredtek? Vagy emlékeznek-e egyáltalán,

hogy mit csinált tíz év múlva, 1966. október 23-án. És így tovább. Az emlékezéshez szervesen hozzátartozik a felejtés logikája, természetrajza. Csak együtt lesz teljes a történet, a történelem.

TÓTH KLÁRA

U: Gáspár G. János

„BAL, JOBB, BAL!”, AVAGY
A VÁLASZTÁSOK ÉVE UTÁN

X 324

dy: Memes

Ha szükségét érezte, eddig az önkormányzati választások után a pártok mindegyike be tudta bizonyítani, hogy sikeresen szerepelt. 2002-ben nem az egyértelmű baloldali siker volt a meglepetés, hanem az, hogy ezt a tavaszi kudarcának enyhítésében reménykedő jobboldal magyarázkodás nélkül tudomásul vette. Igaz, a kép olyan egyértelmű volt, hogy más nem is igen tehetett. A későbbi elemzések azonban árnyalták a képet, de a győzelem–vereség viszonyt nem módosították.

Minden kampányzú fölértékeléstől függetlenül az önkormányzati választásoknak – kevés kivételtől (főként Budapest illetve a megyei jogú városok) eltekintve – nincs különösebb politikai jelentőségük. Az elemző számára elsősorban az a fontos, hogy miként írják felül – ha felülírják – az országgyűlési választások eredményeit, tapasztalatait. Ebből a nézőpontból szemlélve az elmúlt tizenkét év fejleményeit azt láthatjuk, hogy minden választást más jellemezett. Nem elsősorban a politikai tartalom, hanem a politikai kultúra alakulása tekintetében mutatott jelentős különbségeket.

Korábban többször elhangzott: a választási évek őszén a társadalom korrigálja a tavasszal hozott döntéseit. Ez azonban sosem volt igazán így! 1990-ben a választók a főként saját maguk gerjesztette várokozásaikban csalódva kontrázták meg a korábban, az országgyűlési képviselők választásakor hozott döntésüket, s ez (a taxisblokádnak nevezett puccskísérlettel együtt) minimálisra csökkentette az Antall-kormány társadalmi legitimitációját, kifejezte, hogy mozgásteret rendkívül szűk. 1994-ben a politikai életet a továbbiakban jelentősen befolyásoló folyamatokat indítottak el az önkormányzati választások: kormányoldal, visszaélve kétharmados erőfölényével, nem sokkal a voksolás előtt megváltoztatta az önkormányzati választások néhány alapvető szabályát. Az egyfor-

dulós rendszer kialakításával már az volt a célja, hogy teljessé tegye a hatalmi fordulatot, s fölszámolja az elemzői által egységes föllépésre képtelennek ítélt jobbközép politikai ellenállását. Elképzelése arra épült, hogy az Országgyűlésben, az akkori jobboldal töredezettségének eredményeként a választói akaratot társadalmi szinten viszonylag a legpontosabban kifejező listás szavazatok valamivel kevesebb mint harmadát megszerző MSZP a mandátumok 54 százalékát szerezte meg, míg a jobboldal, amely mindent összeadva valamivel még több szavazatot is kapott, a parlamentbe 27 százaléknyi képviselőt juttatott be. Az egység hiánya és a választási rendszer sajátosságai folytán tehát lényegében azonos társadalmi támogatottság mellett feleakkora képviselője volt. A baloldali koalíció elképzelése nem volt alaptalan: a megosztottságnak köszönhető a kapott szavazatok arányát messze meghaladó parlamenti fölényt.

Ezt a helyzetet akarta tehát kihasználni az önkormányzati választások rendszerének átalakításával. Számítása azonban visszajára fordult. Az új szisztéma kikényszerítette a jobboldali összefogást. (Tekintve, hogy az SZDSZ koalíciót kötött az akkor még a mainál erősebben az állampárt utódjának tekintett MSZP-vel, a liberális alternatíva elenyészett, így minden döntő körülmény a kétpólusú politikai rendszer kialakulása felé fordult.) Sajátos módon a baloldal túlfűtött hatalomvágya éppen azzal teremtette meg a Horn-kormány későbbi leváltásának politikai alapjait, amivel a maga befolyását ki akarta teljesíteni.

1998-ban az Orbán-kormány és támogatói számára némi csalódást hozott a helyhatósági választás. Nem sikerült kihasználnia a hatalomra kerülését követő kiugró népszerűség-növekedést, noha ekkor már látszott az a természetes tendencia, hogy az önkormányzati választások „ráerősítenek” a parlamenti választásokon megmutakozó eredményre. Így a négy évvel korábbinál jobban szerepelt az akkor már polgárinak és oldálnak nevezett erő, de áttörésnek nevezhető sikert nem ért el. Ennek oka nemcsak a nehezülő külső körülményekre erősen figyelő, óvatos politikája volt, amelynek jegyében nem kezdett azonnali osztogatásba, s például nem fizette ki az MSZP által kampányfogásként bevetett, költségvetési fedezet nélküli 20 százalékos nyugdíjemelést. Belejátszhatott ebbe a párt sikere ellenére is csekély beágyazottsága, a nagyobb hatalmi fordulathoz nem elégséges személyi háttére.

2002-ben az MSZP láthatóan okult az előző választások tapasztalataiból. Nem óvatoskodott gazdaságilag nem igazolható ígéreteinek megvalósításakor. A Medgyessy-kormányt nem fésélyezte a költségvetési hiánynak az uniós elváráshoz képest majd kétszeresére növelése. Működésének első időszakát szigorúan kampányszempontoknak rendelte alá. A minimális parlamenti többség nem mérsékletre intette, hanem arra készítette, hogy csekély előnyét fokozva megszilárdítsa hatalmát. Ennek érdekében első száz napjában mindent alárendelt legitimitása megerősítésének.

Az MSZP stratégiái szerint az uniós csatlakozás akkora siker, amely önmagában elegendő lehet a szerződést aláíró kormány több ciklusra kiterjedő hatalmának bebetonozásához. Ezért tekintették élet-halál kérdésnek a kormányzati pozíció visszaszerzését már a tavaszi választásokon, hiszen a csatlakozási folyamat annyira előrehaladt, hogy a 2004-es sikeres lezárás bizonyosra vehető. Az önkormányzati választások a hatalmi pozíciók megerősítésére irányuló törekvés sikerét látszanak bizonyítani, kérdés azonban, hogy mekkora lesz ennek az ára. Jellemző az MSZP politizálására a kampányuk költségeire vonatkozó kommunikáció. A közvéleményt arról tájékoztatták, hogy ez mindössze 30 millió forint, miközben reklámszakemberek a szűkebb értelemben vett pártpropaganda árát ennek minimálisan a tízszeresére becsülték (nem számítva a Kormányzati Kommunikációs Központon keresztül tájékoztatásnak minősített hirdetések vagy például a szánalmasra sikerült Kossuth téri kormányzati Kossuth-fesztivál további százmilliós nagyságrendű produkcióit).

Mindez azonban eltörpül ahhoz képest, hogy a lakosság több kulcsfontosságú csoportjának jövedelmi helyzetét összességében 320 milliárd forinttal javították. A kormány tisztában volt azzal, hogy ez dönti el a választások kimenetelét. Így is lett: a bejelentett kampányköltséget e kiadásokkal több mint tízezerszeresen (!!!) túllépő kormányoldal sikeres szereplése nem lehetett vitás. Az viszont kérdés, hogy az így megerősített legitimitáció mennyit ér, tartós pozíciójavulást eredményez-e...

A kormány azonban nem csak az anyagiakkal akarta bebiztosítani sikerét. A költségvetést tartósan kényszerpályára terelő túlköltekezést, az 1998-ban megkezdett negatív kampányát folytatva járatta le kormányzati elődjét.

A gyűlöletkampányban változatos eszköztárat alkalmazott. Folytatódott a klasszikusnak számító vádaskodás (a Miniszterelnöki Hivatalban önálló „feljelentésügyi államtitkárt” neveztek ki, a kormánypártok holdudvarába tartozó könyvvizsgáló cégek nem egyszerűen átvilágítják a vizsgálati körükbe vont gazdálkodó szervezeteket, hanem politikai ihletésű prekonceptiók bizonyításához keresnek adatokat stb.). Gondosan ütemezve, jól kiszámított adagolásban, összefüggéseikből kiragadott tények, egyoldalúságok, torzítások kaptak nyilvánosságot, bizonyítatlan vádak jelentek meg tényként, olyan vehemenciával és alamuszi dühvel, mint az egykori Szabad Nép szabotőröket és feketevágókat leleplező híradásai. Ez a módszer egészült ki a modern politikai eszköztár fegyvereivel, a közbeszéd tematizálásának a politikai és a médiahatalom pozíciójából könnyen megszerzett lehetőségével. Eközben a baloldal szinte totális médiauralmával a támadottaknak nincs lehetőségük a védekezésre.

A megszólalási lehetőségek aránytalansága okán a szűkebb politikai elit titkosszolgálati múltjának feltárására létrehozott Mécsbizottság megteremtette a sértettek és tettesek közös nevezőre hozásának eszközeként az „érintettség” fogalmát. Ennél is súlyosabb manipuláció azonban az (és ez már nem e bizottság felelősége!), hogy a vizsgálódás során sikerült teljesen különválasztani a hálózatokat és a hálózatok működtetőit. Ez a modell nem új, hasonló produkcióra már sor került néhányszor. Tekintve, hogy a vizsgált események, folyamatok, ügyek is a puha diktatúra működésének időszakát jellemezték, ez a játszma is puhább. De a szétválasztás, amelyben az eszközök és felhasználóik elszakadnak egymástól, erősen emlékeztet arra, ahogyan annak idején Berija vagy Péter Gábor bűnbakká tételével próbálták az önátmentő diktatúrát eliminálni felelőségüket. Ilyesmire azonban demokratikus médiaviszonyok között már nem kerülhetne sor, ahogyan nem lehetne úgy elkenni az e tünetegyüttes okán pártjukat elhagyó olyan emblemikus politikusok tiltakozásának igazi tartalmát, mint Kis János vagy Hack Péter.

Az új kormányzati politikai marketing tehát egyesíti a legrosszabb pártállami hagyományokat a mai politológiai receptkönyvek leleményeivel. E fejleményre az ellenzékbe szorult erők ez ideig nem tudtak megfelelő ellenszert találni. Ez nemcsak egyszerűen a jobbközép pozícióvesztését jelenti, hanem egy annál jó-

val súlyosabb veszély megjelenésének tünete. A rendszerváltás politikai tartalmát jelentő demokratikus átalakulás, a politikai kultúra elmélyülése felé irányuló mozgás nemcsak megtorpant, hanem veszedelmes leépülési folyamatok indultak meg benne. Jóllehet, a fordulatot a baloldali parttalan negatívizmus idézte elő, de a politikai verseny kiéleződése a valamennyi résztvevőt terhelő teljesítménykényszer folytán a jobbközép sem vonhatta ki magát a hatása alól. Ez a fordulat az év elején bontakozott ki. Akkortájt, amikor a Fidesz, illetve az akkori kormányoldal mind magabiztosabb előnyt kezdett mutatni. A győzelmi reményeit elűszni látó MSZP ekkor (ismét) sebességet váltott, s a korábbi egysíkú botránypolitizálást új dimenzióba emelte. A személyes lejárató kampányok tapasztalatait fölhasználva stratégiai szintre emelte a korlátlan negatív kampányt. Nem érte be azzal, hogy a belpolitikai konfliktusokat nagyította és torzította ideológiai szakadékká, s a konzervatív értékrendből gúnyt űzve demonizálta az Orbán-kormány törekvéseit. Eközben mindent megtett, hogy összemossa a jobbközép és a parlamenti jobboldali radikalizmus politikai elképzelései közti éles határokat, s ezzel egyidejűleg magát a politikai középbe illesztve mindent, ami tőle jobbra esett, szélsőjobbnak tüntessen fel. E törekvés keretében már nem elégedett meg a külföldről hazaüzengetés gyakorlatával. Felrúgta a külpolitikai kérdésekben való konszenzusörzés korábban kialakult gyakorlatát, és a maga belpolitikai térnyerése érdekében a nemzeti érdek képviselőként az európai normáknak megfelelő módon politikázó Orbán-kormány külpolitikájával szemben lépett fel. Ezzel a magatartással olyan erővel is közvetlen kapcsolatba került, amelyek a magyar törekvésekkel szemben ellenérdekeltek.

Kifejezetten kampánytémává a kedvezménytörvény és a Benes-dekrétumokkal kapcsolatos Orbán-nyilatkozat vált. Az első esetben tartósan emlékezetes marad, ahogyan elsősorban az alulképzett, versenyképtelen magyar munkavállalókat 23 millió román vendégmunkás beözönlésével fenyegette meg az MSZP-s kommunikáció. Ezzel olyan idegenellenesség kapott hangot a magyar politikai életben, amelyet kormányképes erők korábban nem ütöttek meg. Különösen az tette ezt visszatetszővé, hogy éppen azok körében került erre sor, akik korábban azért tiltakoztak például Schüssell osztrák kancellár meghívása és látogatása ellen, mert

az annak a Haidernak a pártjával lépett koalícióra, amelyiknek egyik fő kampánytézise éppen a külföldi munkavállalóknak az osztrák munkaerőpiacról való kiszorítása volt. Az idegenellenesség kártyájának ilyen megjátszása Magyarországon sem maradt hatástalan. Hogy a fenyegetés mennyire alaptalan volt, az azóta bebizonyosodott.

A megalapozatlan fenyegetés azonban nemcsak valótlanága okán volt visszatetsző, hanem azzal, ahogyan a múltba mutatott. A Kádár-kori ocsmány xenofóbia és vulgáris-zsigeri, már-már faji felsőbbrendűségi érzés köszönt vissza benne, amely a nyolcvanas években az államilag gerjesztett lengyelelenségében volt tetten érhető. Abban, ahogyan az MSZMP aktivistái a piacozó-csencselő lengyelekre mutogatva az országukat totális csődbe vivő pártállam ellen sztrájkoló-harcoló Szolidaritást akarták lejártni, hogy lám, ez a következménye annak, hogy nem akarnak dolgozni. Bezzeg a magyarok, akik akkor a második gazdaságban, a gmk-kban, túlórákban törték magukat, s az állami kölcsönfelvételekkel együtt látványos látszateredményeket értek el. A teli gyomor nacionalizmusára sandító idegenellenesség így szolgálta az akkor már agonizáló szocializmus továbbélését. Ennek az ideológiai obszcenitásnak aktualizált változata kísértett az Orbán–Nastase megállapodás ellen irányuló hecckampányban.

Belföldön ezt kiegészítette, szomszédainknál ellensúlyozta Orbán Viktornak a Benes-dekrétumokkal kapcsolatos kijelentése elleni támadás. Orbán annak idején nem mondott mást, mint hogy az emberi jogokra súlyt helyező európai normákkal szemben tarthatatlan az uniós tagságra készülés idején is jogi következményekkel járó dekrétumok ügyének rendezetlensége. Ez a rendezés azonban a Benes-dekrétumokra épülő intézkedések hasznélvezőit hátrányosan érinti, logikus tehát, hogy akiket ez negatívan érint, azok tiltakoznak. Ebből a szempontból a németeket milliós tételben kitelepítő csehek ellenállása érthető fejlemény, ugyanúgy, ahogy a Benes személyétől függetlenül, de hasonló elvek alapján működő lengyeleké is, hiszen ha a kollektív bűnösség elve alapján jogaiktól és vagyonuktól megfosztottaknak valamiféle kártérítési, netán kártalanítási jogát elismerik, annak igen komoly gazdasági és politikai következményei lehetnek. Nálunk a kérdés általában – érthetően – a szlovákiai magyarság sorsát illetően jelentkezik. Arányában (de nem em-

beri dimenziójában!) az ő tragédiájuk messze elmarad a Cseh- és Lengyelországból kitelepített-elűzött németekétől, ez azonban nem változtat azon, hogy a cseh–szlovák–lengyel érintettség azonnal egységes álláspontot teremtett – látszólag Orbán kijelentései ellen. Ennek az egységnek, amely egyébként egy dicstelen és védhetetlen intézkedéssor apologetikájának jegyében jött létre, a magyar belpolitikába forгатása az utóbbi évtized talán legméltatlanabb fogása volt. Olyan akció, amely jelentősen hozzájárult a 2002-es ideológiai és közéleti hanyatláshoz. (Az csak fokozta a kampány okozta visszatetszést, hogy éppen az a Kovács László vádolta meg ez alkalomból a visegrádi együttműködés elsorvasztásával Orbán Viktort, akinek külügyminisztersége során ez az együttműködés gyakorlatilag szünetelt.)

Ebbe a közéleti leépülési folyamatba épült be az is, ahogyan a tavaszi kampányidőszakban változatos rágalmak (a Fidesz által tervezett választási csalásokról, Kovács Lászlónak a kampánycsend idején kamionszám a jobboldal által terítendő hamis MSZP-s röplapról szóló teóriája stb.) feszítették a hangulatot, ahogy az ötvenes évek koncepciók pereinek ügyészi stílusát a mai bulvársajtó eszközrendszerével vegyítő Orbán-portré az MSZP-s kampánygyűlések szóróanyagává vált, vagy ahogy az underclass funkcionális analfabétáinak rasszizmusra hajló közegében az Orbán cigány származásáról szóló legendát terjesztő zugpropagandisták működtek.

Ahogy egyfelől minden rétegnek kínált ez a kampány valamit, ugyanúgy tagolódott a negatív kampány is. Akit nem ért el a cigány Orbánról szóló passzus, megkapta a kis Hitler Orbán gúnyképet, akire ez nem hatott, az a Milosevics-Meciar-Kucsma Orbántól rémülődözhetett, akinek ez sem volt elég, annak még a Gömbös-tanítványt kínálták és így tovább. Eközben pedig szüntelenül folyt a Fidesz „megosztó”, „árokásó”, „az ország kettészakítására irányuló politikájáról” szóló propagandaáradat.

A jobbközép alapján véve nem volt képes megtalálni a megfelelő eszközöket e módszerekkel (melyeknek csak néhány, ismert és jellegzetes példáját idéztem) szemben. Ez pedig fokozatosan súlyos tartalmi kérdéssé vált, amelynek tétje nemcsak a kampány, a kommunikáció, hanem az ideológia, a pártrendszer átalakulása, a politikai szféra négyévenként esedékes átalakulása, a hatalom újraosztása lett.

A brutális, valótlanságok állításától, populista ígéretektől hemzsegtől, értékszempontoktól elszakadt baloldali kampánystratégia sikere a sokáig kockázatkerülő, szavazókat nem szerezni, hanem megtartani akaró Fidesz elképzeléseit keresztülhúzva, a súlyos vereséggel fenyegető első forduló után drámai változásokat indukált.

A kampányidőszak legnagyobb meglepetése az a százezret vélhetően jócskán meghaladó résztvevős tömegmegmozdulás volt, amire a Testnevelési Egyetemen került sor. Nem egészen 24 óra alatt egy néhány ezresnek tervezett választási gyűlés duzzadt megrendítő erejű demonstrációvá. Nemcsak a Fidesz politikájának, Orbán személyének szóló szimpátiatüntetés volt ez, hanem az MSZP kíméletlen nyomulásának elutasítása is. (Bármilyen furcsán hangozzék is: ezt a tömeget az MSZP vitte az utcára: hangnemének, magatartásának elutasítása volt az igazi mozgósító erő...) A demonstráció a keményebb, határozottabb politizálás iránti társadalmi igényt fejezte ki. A baloldalt valójában nem az ez alkalomból elhangzott, mérsékelt hangú Orbán-beszéd, nem is az intenzív szervezés után ugyanennek a hétnek végén a Kossuth téren összegyűlt tömeg, hanem ez, a kialakulásában sokat sejtető első megmozdulás döböntette meg.

A Fidesz két forduló között beindult keményebb kampánya azonban nemcsak stíláris változást hozott. A demagógiára, ha igényesebb módon is, de mégiscsak annak stíláris elemeit átvevő válság hatékony volt. Kevésen múlt, hogy Orbán Viktor személyes teljesítménye nem fordította meg az eredményt.

Ennek a sikernek azonban ára volt: a Fidesz arra kényszerült, hogy a centrumból jobbra kicsapva minden olyan erőt egyesítsen, amely a baloldallal szemben állt. (Más helyzetben, más komponenseken, más modellben 1994 ismétlődött: a baloldali előretörés a jobboldali összefogás irányába hatott.) De ez az egységesülés a politikai középből való kilépést is jelentette, s a Fidesz társadalmi-politikai bázisát átformálta. Ma az egykori meghatározó kormányerő szavazói körében a korábbinál jelentősebb csoportot jelentenek a jobbszélről a közép felé forduló, de valójában nem arra mozduló szavazók, akiknek közelsége kifejezetten riasztja a jobbközép liberális, illetve nemzeti liberális arca iránt vonzó „régí” szavazóit.

A lecke tehát változatlan: a Fidesznek a néppárti jelleg okán úgy kell egyes választói csoportokat megőrizni-visszaszerezni, hogy mások nem távolodnak el. Hogy ez milyen problémákkal jár, azt jelzi, hogy a változatlanul a jobbközép főerőt jelentő Fidesz–MDF–MKDSZ összefogás helyi szinten többfelé is megbomlott, és nem sikerült közös jelöltekben megegyezni, sőt a polgári körök mozgalma is kísérletezett önálló jelöltekkel. Igazából azonban csak a MIÉP néhány formátumos jelöltje (több budapesti kerületben) okozott érzékeny veszteséget a jobbközépnek. Az, hogy velük nem került sor megegyezésre, egyértelműen bizonyítja a Fidesz dominanciájával félmjelzett jobbközép blokk eltökéltségét abban, hogy jobbra már nem mozdul tovább, de még nem látszik annak a jele, hogy megkezdte volna a baloldal által elfoglalni akart közép visszaszerzéséért elkerülhetetlen harcot.

Az a 35–40 százaléknyi jobbközép szavazó, aki a nagy osztogatás idején is kitartott ellenzékbe szorult tábora mellett, vélhetően értékrendje (tudatos nemzeti elkötelezettség, erős antikommunista érzelmek, hagyományos értékek – család, nyugalom, rend stb.) alapján tette ezt. Ezek az értékek azonban nem csak a most ide szavazók számára fontosak. Ezt azért is fontos számításba venni, mert ez a tábor önmagában meglehetősen zárt.

De más értékrendek is bekapcsolhatók ebbe a körbe. Korántsem dőlt el, hogy a valaha az SZDSZ által elv- és tervszerűen kisorszított, majd sorsszerűen kompromittált liberális elvek lemorzsolódott hívei hová húzódnak, s hogy a valaha elképzelhetőnek tartott liberális alternatíva romjait ki tudja birtokba venni és a maga rendszerébe illeszteni. A mai kép szerint a baloldal az igénybejelentésen túl mást ez ügyben nem tesz, míg maga az SZDSZ a baloldal rendszervisszaváltásnál kevesebb, kormányváltásnál több hatalmi restaurációjának legitimálásától várja pozíciója javulását. A korábban a Fidesz által is föl vállalt nemzeti liberális alternatíva tömegtámogatottság nélkül (annak ellenére, hogy sokak számára rokonszenves mentalitást és stílust is jelent), mégis inkább csak egy szűk értelmiségi kör nosztalgája, de nem politikai lehetőség.

A pártok támogatottságában azonban az ideológiai szempontoknak mintha csökkenő szerepük lenne. Ez alighanem hozzájárult a kiemelkedően sikeres, de a szimbolikus politizálásra, elvont

értékekre talán a kelleténél többet hivatkozó Orbán-kormány leváltásához is.

Az elvesztett pozíciókat visszaszerezni a pragmatikus politizálás jegyében lehet. Ebben a szimbolikus elemek mellett fölerősödik a tárgyszerűség, s a parlamenti felszólalásokban, közszereplésekben a megőrzött értékrend mellett a Medgyessy-kormány szakmai hibáit föltáráó bírálatok egyre nagyobb szerepet kaphatnak. A dolgok mai állása (uniós csatlakozási tárgyalások, a vállalatok teljesítése, az alkotmánymódosítás, a kapkodó és bizonytalan gazdaságpolitika, a költségvetés, az EU, az orosz és az amerikai kapcsolat egyidejű prioritását deklaráló külpolitika, a szomszéd-sági politika, a határokon átlépő nemzetegyesítés politikájának kérdésében mutatott zavar stb., stb.) azt mutatja, hogy erre már aggasztóan sok esély nyílik a jövőben is.

Az önkormányzati választásokon eldőlt, hogy az adott települések élére ki kerül, milyen politikai csoportosulások milyen pozíciókat töltenek be. Véget ért az 1989-től folyamatosan tartó kampány egy heveny szakasza. A választás azonban továbbra is nyitva hagyott alapkérdéseket. A választások kimenetelében természetes módon személyes szimpátiák, illúziók és nosztalgiák, várakozások és kiábrándulások, egészében személyes szempontok játszottak döntő szerepet. Kialakultak a következő évek politikai viszonyait vélhetően meghatározó parlamenti és helyhatósági képviseleti arányok. Ez azonban csak tétova választ enged a valós társadalmi viszonyokat illetően. Bizonyosak csak abban lehetünk, hogy feszült évek előtt állunk. Nemcsak a jelen és a jövő kihívásai fokozzák ezt a feszültséget, hanem a múltból hozott problémák, kibeszéletlen, feldolgozatlan komplexusok tovább magunk előtt görgöztetése is. A rendszerváltozás mindaddig nem ér véget, amíg az állampárti múlt nyomasztó szellemi és erkölcsi terhétől nem szabadulunk meg. Úgy látszik azonban, hogy ehhez többszöri generációs váltásra is szükség van.

GÁSPÁR G. JÁNOS

K: Brenner támas

(40)323

eg. Hübner

VÁLASZTÁSOK UTÁN – VÁLASZOK NÉLKÜL

Hangulatjelentés Berlinből
 – 2002 ősze a politikában és kultúrában

Németország 2002 őszén furcsa helyzetben és hangulatban van, ami talán Berlinben érzékelhető a legjobban. A szociáldemokrata–zöld koalíció megnyerte ugyan a szeptember 22-i választásokat, de csak leheletnyi többséggel. A választások beigazolni látszanak egy még 1990-es keletű bonmot-t, mely szerint Németország az újraegyesüléssel „északibb, keletibb és protestánsabb” lett. A nevükben keresztény igénnyel fellépő pártok délnémet fellegrájakban – a CDU Baden-Württembergben és a CSU Bajorországban – rendkívül nagy mértékben tudták potenciális választóikat mozgósítani, ugyanakkor a CDU a keletnémet tartományokban aránytalanul rosszul szerepelt. Megfordítva, a keletnémetek nagy számban adtak hitelt a szociáldemokraták a munkanélküliség jelentős csökkentésére adott ismételt ígéreteinek. Tették ezt annak ellenére, hogy Schröder kancellár 1998-ban beharangozott ígéretét, mely szerint 2002-ig három és fél millióra fogja szorítani a munkanélküliséget, egyértelműen nem tartotta meg (mintegy négymillió a regisztrált munkanélküliek száma) – úgy tűnik, hogy sokan töretlenül hisznek az állam mindenhatóságában. Talán egyetlen, valamennyi demokratikus erő által egyöntetűen üdvözölt pozitív eredménye volt a választásoknak: a neokommunista PDS országos szintű parlamentáris jelenlétének látványos bukása, a választók által keletnémet regionális párttá történt visszaminősítése.

A választási eredményt természetesen jól nevelt demokratáként a szavazóközönség értékonzervatív polgári része is tudomásul veszi anélkül, hogy nemzeti tragédiának tekintené – a német politikai kultúra ennyiben jótékonyan különbözik más közép-európai országoktól –, mégis éppen elég nyugtalanító kérdés marad. Schröder kancellár választási sikerét részben valóban elismerésre méltó árvízi válságkezelésének, de részben annak is köszönheti, hogy az egész Németországban, de főként keleten lappangó antiamerikai reflexek gyufájával játszott, a keletkezett jókora erdőtüzet pedig most nagy nehezen kell kitaposnia: nemcsak az amerikaiakkal, hanem egy sor európai szövetséggel, elsősorban Nagy-Britanniával

is sikerült összevesznie. Nem kell Bush elnök politikájának híve lenni és nem kell feltétlenül osztani annak ambícióit ahhoz, hogy háború utáni felelős német politikusként egyvalamihez vaskövetkezetességgel, államrezonként kelljen ragaszkodni: ahhoz, hogy Németország soha többet ne kerüljön külpolitikailag önmaga által okozott izolációba – pedig a „német útról” leadott kódös nyilatkozatok éppen ebbe az irányba mutattak. Választási trükként hatásos, de külpolitikailag szükségtelen volt a sajtóban harsogva „odamondani” az amerikaiaknak, amit német kancellárok Adenauertól Kohlig pártállástól függetlenül zárt ajtók mögött többször is megtettek, adott esetben nagyobb sikerrel. A sors iróniája, hogy a régen szélsőbaloldali handabandázásáról ismert Joseph („Joschka”) Fischer külügyminiszter jóvoltából kezd a helyzet legalábbis légkörileg javulni.

Kérdések maradnak a belpolitikában is – az elmúlt választási ciklusban kezdeti nehézségek után valóban úgy tűnt, hogy a koalíció az adó- és a nyugdíjreformmal végre magas formára futott fel és elkezdte feloldani az utolsó Kohl-évek kátyúbarekedt mozdulatlanságát. Röviddel ezután azonban a gazdaság derékhadát képező kis- és középzuzemek munkavállalóinak jogai erősítése címén az üzemi tanácsok szakszervezeti – és az esetek többségében szociáldemokrata – funkcionáriusainak pozícióit erősítették meg, csökkentve a vállalkozások rugalmasságát. Úgy tűnik, a „rajnai kapitalizmus” modellje mindinkább határokba ütközik – nem mintha a neoliberalizmus lenne szükségszerűen a malaszt, de a német belpolitika egyre inkább az egymást kölcsönösen blokád alá vevő érdekcsoportok megmerevedett küzdőterévé válik. Berlini vicc szerint a német belpolitika olyan, mint a mikádójáték: aki megmozdul, máris veszített.

Legalábbis egy területen kiutat kínál a gyakran szintén blokád-szerűen ható föderalizmus: mivel az oktatásügy a tartományok törvényhozó hatáskörébe tartozik, a tartományok konkurenciája hozhat eredményeket. A német tanulók a nemzetközi PISA-tanulmány eredményei szerint katasztrofális tanulmányi előmenetelt mutatnak, se a nyelvekben, se matematikában, se a természettudományi tárgyakban nem szerepelnek elfogadhatóan. Ha ez hosszú távon így megy tovább, Európa egyik hajdani nagy kultúrnépe a félanalfabetizmusban (és következésképpen a szegénységben) fog elsüllyedni. Hosszú évek egalitáriánus művelődési politi-

kája meghozta a maga gyümölcsét, mert sikerült az egyenlőséget elérni, csak éppen lefelé – szinte mindenki egyformán gyenge... A PISA-tanulmány nagy vitát kavart, melyben az egységiskolát favorizáló szociáldemokraták kénytelenek voltak beismerni, hogy a viszonylag még mindig legjobb eredményeket a tradicionálisan tagolt iskolarendszerű és a teljesítményre súlyt helyező, hosszú ideje a CDU ill. CSU által kormányzott Baden-Württemberg és Bajorország tanulói érték el. Hosszabb távon nem lehet kitérni a nívó általános emelése mellett az elitképzés gondolata elől sem, ami mindeddig a baloldali kulturális hegemonia jegyében főbenjáró bűnnek minősült.

Az ország súlyos problémái közé tartoznak a keleti tartományok további gazdasági leszakadása és ezzel járó kivérezése, a kiművelt emberfők kelet–nyugati belső migrációja. Furcsa módon még éppen azok is, akik sikeresen megvetették a lábukat keleti tartományok gazdasági átalakulásában az újraegyesülés után, hozzájárulnak a keletnémet városok kivérezéséhez: nem nyugatra vándorolnak, hanem csak a városok szuburbanizációs övezetébe, iskolák, óvodák tucatjait funkcióképtelenné téve, nem is beszélve a lakásokról: Kelet-Németországban ma írd és mondd egymillió lakás áll üresen. A politika erre a kihívásra pártok feletti konszenzusban kivételesen pozitívan reagált: a kormány nyolc éves, tartományi és kommunális pénzalapokkal együtt 2,7 milliárd eurós programot fektetett fel a szükségtelen lakások lebontására és a belső városrészek felértékelésére, a lakók visszacsalogatására vagy legalábbis ott-tartására. A helyzet annyiban különösen pikáns, hogy elsősorban nem panellakások állnak üresen, hanem még felújítatlan Vilmos császár kori lakónegyedek – ha a látszólag kézenfekvő megoldást követve, ezek bontására kerülne sor, a városok szétesnének, középkori eredetű magjuk és panel lakótelepeik között jobb esetben ugar, rosszabb esetben rommező tátongana. 260 keletnémet önkormányzat vett részt azon a pályázaton, amelyet a szövetségi kormány írt ki városfejlesztési koncepciók, mintamegoldások keresésére – szinte valamennyi város és község a zárt településszerkezet, az eklektikus városrészek megmentése és a panelből való tervszerű visszavonulás mellett voksolt (értve az utóbbin a városszerkezetileg kedvező fekvésű és felértékelhető panel lakótelepek részleges megtartását is – otromba ideológiai anti-panel hadjáratról szó sincs). A pályázat szeptember 5-én hirdetett

eredménye pozitív értelemben nagy port vert fel, mert egybevág az ENSZ riói és isztambuli konferenciáin, valamint a berlini URBAN 21 városépítési világkongresszuson megfogalmazott követelésekkel: a fenntartható fejlődést célzó területtakarékos, közlekedési igényeket csökkentő városszerkezettel, a történelmi örökség megőrzésével – ha az önkormányzatokat engedik cselekedni, a szövetségi és tartományi politika pedig a keretfeltételek megteremtésére szorítkozik, akkor mondhatni automatikusan helyesen cselekszenek. Ily módon a pályázat a szubszidiaritás elvének is fényes példája.

A fenntartható fejlődés az Union Internationale des Architects (UIA) idei, Berlinben tartott kongresszusának is témája volt, még mielőtt az augusztusi árvízkatasztrófa Németországot is elemi erővel emlékeztette a téma fontosságára. A kongresszust több kiállítás kísérte, többek között a kortárs magyar építészetről a berlini magyar nagykövetség épületében. Kitérőként néhány szót erről a kiállításról: a keletnémet szuburbanizációs tapasztalatok fényében érdekes lett volna bővebben értesülni a magyar települések térbeni átalakulásáról is, de inkább egyedi alkotásokból kaptunk ízelítőt. Pozitív visszhangot keltett az elegánsan hajlított vonalú falhoz csatlakozó hajóból és a kelet-magyarországi fa harangtoronyokat szellemenesen idéző toronyból álló, minden posztmodern, mondhatnám rőfögő kedélyességet elkerülő budakeszi református templom (tervező: Basa Péter). A szakrális építészetnek bizonyos értelemben könnyebb dolga van: ikonográfiailag szembeszökő épületet könnyebb alkotnia, mint pl. az irodaház- és lakásépítésnek, holott ennek nívós és nemzetközileg is helyét megálló példája a budapesti MOM-park (Puhl Antal, Noll Tamás, Dobrányi Ákos). Ugyanez áll a régi ipartelep rehabilitációjának témáját variáló Ganz Millenáris Parkra (Wéber József, Benczúr László, Takáts Ákos), amely helyenkénti modorosságától eltekintve városszerkezetileg is nagy dobás. Nem beckmesserkedésként, inkább az elszalasztott esély feletti sajnálattal jegyzem meg, hogy a magyar nyelvű feliratok mellett csak angol nyelvűek voltak (vagy tán a rendezők a német közönség nyelvtudására apelláltak? – bár ez, mint a fentiekben láttuk, manapság veszélyes vállalkozás...), valamint, hogy egyetlen modellt sem mutattak be.

„Neue deutsche Architektur – eine reflexive Moderne” címen szép kiállítást láthattunk huszonöt, 1996–2002 között elkészült

épületről, valamint tíz építésziroda reprezentatív munkáiból. A kiállításnak ez utóbbi volt a kisebb, de mégis meggyőzőbb része: von Gerkan, Marg és partnereik nagyvonalú új lipcei vásárcsarnokával, Karljosef Schattner történelmi környezetbe bravúrosan illeszkedő modern épületeivel Eichstättben, avagy Gottfried Böhm immár klasszikusnak számító templomaival. Az aktuális épületek között van igencsak vitatható is, mint Hans Kollhoff városképi kulcspozíciót elfoglaló épülete a berlini Potsdamer Platzon, amely feltehetően a húszas évek hamburgi téglá-expresszionizmusának példáit akarta játékosan idézni, de kisé olyan lett, mintha egy szocreál építész furcsa tévedés folytán babiloni zikkuratot kezdett volna tervezni, és hibáját már csak részben tudta volna korrigálni...

„Die zweite Schöpfung” („A második teremtés”) címen a Német Történelmi Múzeum október 21-ig kiállítást mutat abból a korból, amikor Németország innovációs ereje teljében volt, az ipari forradalom korából. A kiállítás végén már itt is feltűnnek az ipari ugarok, amelyek nemcsak Németország történelmi közepén, hanem a Ruhr-vidéken is új erőfeszítésekre készítetik a városfejlesztést – néha sikerrel, mint a Ruhr-vidék hosszú évtizedek óta tartó szerkezetváltása mutatja.

Innováció helyett az ország mégis nagymértékben, mondhatni, a zsírjából él, ezt pedig egy aktuális képzőművészeti kiállítás a berlini Kunst-Werke kiállító teremben nagyon is kaján és drasztikus módon ajánlja a közönség figyelmébe, noha nem kifejezetten Németország, hanem a nyugati társadalom dekadens jelenségeinek általános kritikájaként jött létre. Teresa Margolles mexikói művész nő alkotása (megtekinthető január 5-ig) távolról nézve minimál art jellegű, sárgásan csillogó, sokoldalú textúrát mutató, széles falfelület. Közelebről nézve kiderül, hogy a fal nem festékkel, hanem zsírral van borítva, mégpedig – és ezen a ponton az átlagos közép-európai szemlélőnek fogogni kezd a gyomra – szépségoperációk során „nyert” emberzsírral.

A német expresszionizmus tradíciójának egyik fejezetére emlékeztet a Georg-Kolbe-Museum „Die Gemeinschaft der Heiligen” („A szentek közössége”) címen december 1-jéig. Ernst Barlach nagyméretű szoborciklusát 1929-ben kezdték elhelyezni a lübecki Szent Katalin-templom homlokzati fülkéiben, a ciklus azonban félbeszakadt, Gerhard Marcks fejezte be, közvetlenül a második

világháború után. A szobrok komolysága tökéletesen idegen, egzotikus hatást gyakorol, a mai szemlélő éppúgy akár a gótikába sorolható. A német expresszionizmus sok alkotása az első világháború utáni válsághelyzetet reflektálja. A második világháború utáni csatlakozás a művészeti világáramlatokhoz Németország talpraállásának egyik fejezete. Sokaknak csak mostanában jut el a tudatáig, hogy a német egység – amely hála Istennek békés úton jött létre – és a globalizáció egyidejű kihívása nagyságrendjében csaknem ilyen méretű válságnak felel meg. A válságból kiutat a kormánytól, a nagypolitikától nem nagyon lehet várni, csak a civil társadalomtól, vagyis végeredményben a társadalom felelősséget vállalni hajlandó egyéneitől és azok önszerveződésétől. Talán ez 2002 őszének német tanulsága.

BRENNER JÁNOS

N: Szaboda János Kód: Balsogh János

G BÚCSÚ BALOGH JÁNOSTÓL Kód: Mekoélg

Szellemét megvilágító, különös kis emlékem az a pár pillanat, amikor kiléptünk egyszer egy nagy és szép ház faragott kapuján, s megszállottan még a bent hallottaktól elindultunk szótlánul tanakodva a Margit híd irányába. Hirtelen – mint a rosszul, nem ütemre lépő katona a gyalogmenetben – kis sasszéval lépéseimre váltott, majd újra, mert alkatánál fogva rövidebbeket lépett. Érezvén a mindkettőnket utaló lelkiállapotot és élvezve a jelenség humorát, lépéseimet magam is visszafogtam, én is korrigáltam. Így mentünk aztán vagy 60–80 métert együtt, egyszerre lépve, azonos gondunk és hasonló gondolataink súlya alatt, igyekvő tépelődésben a hallottak felől, amelyre kellő megoldást kellett találni.

Apró dolog, együgyűnek tűnő, ám mégis jellemző, szinte szimbolikus emlék ez egy tudós emberről, akinek egész lényét a hivatása hatotta át, akit önfeledt pár percében is, bár a lába vitte, a szeleme uralta. Akkor értettem meg, amit azóta is egyre fontosabbnak tartok felőle, hogy szemlélődő bölcsessége mellett alapvető látásmódja a benne figyelmező igazodás volt. A ráhangolódás minden lényegesre, ami az Egészről mesél. Ő az igazodásnak egy igen magas fokú viszonylatában élt, amely igazodás egy sokat tapasztalt analitikus elme és holisztikus szemléletű tudós benső konzekvenciáin alapul, s mely konzekvencia a hatalmas változatosságú élővi-

lág egységének a fölfogásából és megértéséből fakadt, Istentől a magát megadó anyagig. Gondolkodása és hétköznapi magatartása is ezen a látásmódon nyugodott. Egy kozmikus látásmódon, a valóság tényekből szőtt hatalmán és annak tiszteletén, amelyhez csak alkalmazkodni lehet.

Mint az igen mélyre pillantott tudósok, ő is hitt a legnagyobb törvény időtlen erejében. Nevetségesnek tartotta a lázadozást. Valószínűleg még falusi kisgyermekként átlátta, hogy a Természetben, a Világban minden mindennel összefügg, s hogy mi, emberek sem „meredhetünk ki a Földből”. Hogy egy élő alkotás részei vagyunk, s létünk, tevékenységünk, szándékaink értelmét hasonlóképpen az ebben való értő alkotó, fenntartó részvétel adja meg. Amelynek záloga a magasrendű tudás. Hiszen kozmikus helyük viszonylatában akár a talajatkák is (fő kutatási területe) ilyen kellően pontos tudással rendelkeznek, s úgy is élnek, kiteljesítvén és betöltvén létük szerepét. S persze nem csak az atkák, de mindenek.

Világosan látta és nem rejtette véka alá a tiszta gondolatot, hogy ha a Világ él, ha a Világ létezik, úgy ennek alfája és ómegája is létező és élő kell legyen. Hogy a Véges és a Végtelen egymást ölelő illúziók és minden, ami „van”, valamiképpen zárt, formás tagolásokban honol. Ez minőségének hordozója és megközelíthetősége, tetten így érhető. S hogy ez a formába zártság végül is szépségbe zártság. S e szépségbe zártság egyedi sajátosságai s ennek sokasága az, ami a legérdekesebb. S hogy Isten felfogásának, megközelítésének is ez a legautentikusabb útja.

Ez az Egy-ségből következő, kivirágzó és megérthető alaprend volt igazodásának jól felfogott és legtágabb terepe, ökológikus gondolkodásának is a fundamentuma. Hívő, az örök isteni stabilitáshoz kötődő emberként szemlélt és kutakodott, aki az emberi létben is világosan meglátta a természetesség tiszta rendjének esélyt és parancsát. Hitt a Hazában, küzdött, munkálkodott érte. A Haza pedig honorálta ezt neki. Békés és meleg családi légkörben élt, természetes, egyszerű szeretetben, a jó gondolatok közös öröme és derűje mentén.

Két éven át tarsalkotójaként egy televíziós sorozatban megta-
pasztalhattam, milyen tisztán látta a világ mai helyzetét. A civilizációnak önmaga által támadt súlyos fenyegetettségét, az emberi butaság következményeit, s a legpusztítóbb buta: az önző eszes ember súlyos felelősségét, aki kimozdította sarkából a vilá-

got. Nem győzte kárhozatni ezt a modernnek mondott gondolkodást.

Lankadatlan volt a megismerés kíváncsiságában és a felismeréskeltette-parancsolta „hittérítésben”. Számára ez erkölcsi kérdéssé vált. Tudta magáról, hogy különös adottsága van a tudományos ismeretek terjesztéséhez; lenyűgözően tudott mesélni. De azt is tudta, hogy mesélni nagy felelősség, hogy ma különösen nagy, és ma különösen nehéz. Hiszen az emberek e mai nagy információ-áradatban sem súlyos tényekre, hanem jobbra hangzatos rejtélyekre kíváncsiak. És nagy a zavarodottság. Amit a tények nem ismerete, olykor azok szándékos elrejtése, elhallgatása okoz.

Ő a régiek – maga biztosan úgy mondaná: a régi magyarok – száz húron játszó, meg nem alkuvó, de a jóért, az igazságért ezer ravaszsgot is latba vető harci moráljával harcolt az embert is eltartó csodálatos Természet szövetségeseként, a maga mesélő, feltáró, beavató eszközeivel is. A legnagyobb törvényhez való igazodásban, annak szolgálatában.

Jelenség volt a magyar tudóstársadalomban, majd idősebb korára – Öveges József óta tán először – az egész ország szemében is a rádió és a televízió jóvoltából. Látni és remélni tanított, és az emberek hittek neki. Hittek neki, mert szerették.

Idős kora ellenére hirtelennek mondható halála is még utoljára azt visszhangozza, hogy ha valóban mindennek vége van egyszer – bánatban öröm –, bizonyly vége szakad a butaság magabiztosságának is.

A Magyar Szemle szeretettel emlékszik rá, tisztelettel búcsúzik a tudóstól, az értelem igehirdetőjétől, szerkesztőbizottsága felejtetetlen tagjától.

SZABADOS GYÖRGY

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XI., Nos. 11–12., December 2002, Budapest.

Editor-in-Chief: *GYULA KODOLÁNYI*. Published by Magyar Szemle Foundation. Publisher: György Granasztói.

About the Ten Years of Magyar Szemle. Editor-in-Chief's Note on the tenth anniversary of the launching of the current series of Magyar Szemle.

FERENC MÁDL, President of the Republic. *1956, the European Spirit and the European Union.* The honorary address given at the European Parliament on October 22, the eve of the anniversary of the Hungarian Revolution of 1956.

JÁNOS HORVÁTH, economist, M. P. *The Up-to-Date Family Farm.* International comparisons suggest that the small and medium size farm is more efficient as well as more friendly to the environment and to local society than large-scale cultivation. This is also reflected in the new agricultural policy of the EU.

ZSOLT GÁLFALVI, writer, Bucharest, Romania. *Globalization and Culture.* The challenges of globalization, however sudden and forceful, can be adequately handled by the integrity and complexity of thought and the arts, just as earlier world challenges were met.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Director, László Teleki Institute, Budapest. *Jewish Question?: The Pains of Conscience or a Tool of Battle?* Part I. By the most extreme speakers of Hungary's passionate political rhetoric, *communist* on the Right and *anti-Semite* on the Left are used without reason and consideration. The by now historical roots and severe consequences of this labelling are examined here.

TAMÁS MEGGYESI, architect, town planner, Budapest. *Parainesis.* A personal essay on the self and the world, on dreaming and waking states, on the way of individuation.

LÍVIA MOHÁS, novelist and psychologist, Budapest. *On Internal Stability*. A psychological essay on the individual's tasks through the stages of life.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *The Chequered Fish*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

BÉLA PETRIK, lawyer, Budapest. *István Bibó and the Centre of the National Peasant Party*. Part II. The leading political thinker of mid-century Hungary, István Bibó (1912–1979), was anti-Nazi and anti-Communist, and despite a leftist stance and a moderate Western political philosophy, was a thinker and politician of Third Way alternatives, like his personal and political friends in the post-war Peasant Party.

GYÖNGYI HELTAL, literary historian, Budapest. *The Torch-Light in Transylvania*. Torch-Light, Gyula Illyés' intellectual drama about the 1849 War of Independence, was allowed to be put on the stage by the Kolozsvár (Cluj) Hungarian Theatre in 1955. During the temporary thawing of Romanian nationalism, the first performance, in the writer's presence, was a silent political demonstration. The author follows the event from diplomatic reports and other records in the Archives of the Hungarian Communist government.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet and essayist, Budapest and Kolozsvár (Cluj, Romania). *A Sail During Lull*. A salute to András Sütő, on his 60th birthday in 1987, which was not allowed to be published in a book by the Romanian authorities at the time. Now, on his 75th birthday, we are celebrating the most outstanding Hungarian writer in Romania by publishing Lászlóffy's salute for the first time in Hungary.

ATTILA SZEPESI, poet and essayist, Budapest. *The Shadow of the Poet*. A celebration, on the 100th anniversary of his birth, of József Berda, the vagabond poet of Budapest saloons, of good food, good wine, and good stories.

1% Metaphysics. A passage on dreams by Jungian psychologist **ENDRE GYÖKÖSSY**, selected by György Szabados.

Books and Events

GYÖRGY JOVÁNOVICS. *The Hidden Reserves of Artistic Representation.* The sculptor-critic considers Béla Veszelszky, a dynamic pointillist painter of the post-war years who lived in internal exile, one of the great masters, with Cézanne and Giacometti, of optical equivalence (St. art Gallery, Budapest).

LÁSZLÓ STURM. *The Fissured World.* An assessment of the work of László Marsall, whose complete poetry appeared in this year, earning him the Kossuth Prize. (*Szélketrec, Orpheusz, Budapest.*)

GÁSPÁR GRÓH. *Times and Cases.* The case of the composer and piano virtuoso Ernő Dohnányi is examined in a detailed monograph by Bálint Vázsonyi, his last pupil in the United States. The second, revised Hungarian edition attempts to clarify the misunderstandings and deliberate political slanders that obscured the work and admirable personality of this great artist. The book was published for the 125th anniversary of Dohnányi, along with celebrations and an exhibition in Budapest. (*Dohnányi Ernő. Nap Kiadó, Budapest, 2002.*)

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Europa Court in Komárom – Block Rehabilitation as Political Architecture.* Our architecture columnist discusses the new city center of Komárom, parading the traditional urban architecture of all European nations.

KLÁRA TÓTH. *That Day.* This time in our regular cinema column the image of October 23, 1956 is examined, as it appeared in this year's memorial broadcasts by Hungarian television channels.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Left, Right, Left.* Our column on domestic affairs looks back on a year of elections.

JÁNOS BRENNER. *After Elections – Without Answers.* A Berlin correspondent examines the citizens' mood after the German elections.

GYÖRGY SZABADOS. *In Memoriam János Balogh.* The famous zoologist, a member of the Hungarian Academy of Sciences, János Balogh died in September. He was a member of our Board, a celebrated lecturer on ecology, and a brave and warm-hearted public figure.

This issue of Magyar Szemle is illustrated with paintings and drawings by Béla Veszelszky.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbiennálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építésmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

GÁLFALVI ZSOLT (1933, Marosvásárhely): kritikus. 1975–90 *A Hét* munkatársa, 1989–90 főszerkesztője. A Romániai Magyar Pen Klub elnöke, 1998– a Román Televízió igazgatósági tagja. F. m.: *Írók, könyvek, viták* (1958), *Az írás értelme* (1977), *Prospero szigetén* (1988).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, az Atelier magyar–francia társadalomtudományi központ vezetője és a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének főigazgatója. 1990–1994 között az An-

tall-kormány nagykövete a NATO, az Európai Unió és a belga király mellett. Publikációi elsősorban társadalomtörténeti témájúak.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.)

HELTAI GYÖNGYI: színháztörténész. Magyar-orsz-kulturális antropológia szakot végzett. 20. századi magyar színháztörténettel foglalkozik. Publikációi e témában jelennek meg.

HORVÁTH JÁNOS (1921, Cece): politikus, közgazdász. 1945–47 FKGP nemzetgyűlési képviselő, a miniszterelnök munkatársa, a Magyar Parasztszövetség gazdaságpolitikai igazgatója. 1956-ban emigrál. 1958-tól a közgazdasági tudományok professzora több amerikai egyetemen. 1997-ban hazatelepül. 1998-tól a Magyar Közgazdasági Társaság szakosztályi elnökhelyettese, országgyűlési képviselő (Fidesz). F. m.: *Theory of Institutional Inflation, Grants, Economics, Industrial Concentration*.

JOVÁNOVICS GYÖRGY (1939, Budapest): szobrász. A Képzőművészeti Főiskola egyetemi tanára. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja. Kiváló művész (1990); Nagy Imre-emlékplakett (1993); Kossuth-díj (1997). Az 1956-os vértanúk emlékműve tervezője.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összegyűjtött versek 2002). József Attila-díj 2002.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk*, 1989– a *Helikon* szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiaék* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

MÁDL FERENC (1931, Bánd): jogász. 1973.: egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tud. Int. igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000. augusztustól köztársasági elnök.

MEGGYESI TAMÁS (1936, Perse): építészmérnök, a Budapesti Műszaki Egyetem Urbanisztika Tanszékének egyetemi tanára. Kutatási területe a hazai hagyományos települési kultúrák világa. F. m.: *A városépítés útjai és tévútjai* (1985), *Lány egyszarvúval* (2001).

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *Az oroszlanos kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókvadászat* (regény, 1985), *Ki tudja mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény, 1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustitianus* (regény, 2000), *A váltakozó idő* (2001).

PETRIK BÉLA (1965, Budapest): ügyvéd. A népi mozgalommal foglalkozó írásai az Új Látóhatárban, a Hitelben, az Életünkben és a Magyar Szemlében jelentek meg.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma.

SZABADOS GYÖRGY (1939, Budapest): orvos, zeneszerző, zongoraművész. A *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságá-

nak tagja. Liszt Ferenc-díj (1983), Magyar Művészetért Díj (2000).

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Széltorony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001), *Képmutogató* (szonettek, 2002). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna Tv szerkesztője.

MAGYAR NÉZŐ

Közelítsünk hát a várt időkhöz, és kezdjük el a magyar csillagból is e világnak színét nézni. Menjünk fel az emberi emlékezeten a nemzeteknek eredetek felé. Lássuk, mit csináltak indulataink, okoskodásaink a földnek golyó-bisán, melyen pezsegünk.

(Bessenyei György: *A magyar néző*, 1779)

A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és a Kortárs Kiadó évente hat kötettel jelentkező új sorozata a nemzeti gondolkodásról ad áttekintést úgy, ahogyan az egyes elmélkedők, politikusok és szépírók a magyarságot gondjaival, feladataival és sorsával együtt látták.

A sorozat megjelent kötetei

A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868. Vál., szerk., bev. Schlett István (Magyar Néző). 212 o., 1600 Ft

Mikszáth Kálmán: *Fény- és árnyképek*. Vál., szerk., bev. Alexa Károly. 184 o., 1600 Ft

Illyés Gyula: *Az író hűsége*. Vál., szerk., bev. Domokos Mátyás. 288 o., 1800 Ft

Szabó Zoltán: *A magyarság Európában, Európa a Magyarságban*. Vál., szerk., bev. András Sándor. 240 o., 1600 Ft

Németh László: *A magyar élet antinómiái*. Vál., szerk., bev. Monostori Imre. 256 o., 1800 Ft

Előkészületben

Zrínyi Miklós. Vál., szerk., bev. Kovács Sándor Iván

A sorozat kötetei kaphatók a könyvesboltokban, illetve megrendelhetők és megvásárolhatók a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Tel./fax: 343-60-82

email: korkiado@axelero.hu

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., könyvbolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

A tízéves Magyar Szemle sorozata

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár–Hamburger Judit–Molnár Gusztáv–Szilágyi Imre–Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993. 188 oldal

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994. 358 oldal

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998. 260 oldal

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999. 596 oldal

Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. 2001. 248 oldal

2003-ban jelenik meg

Granasztói György: *Átkelés közben*. Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.)

Balla Bálint: *Legújabb szociológiai tanulmányok*

Metz Katalin: *Hetedhatáron túli gongütések*. Színházi tanulmányok

A sorozat kötetei kaphatóak a Magyar Szemle szerkesztőségében és a jobb könyvesboltokban.

Akkor lenne baj, ha más szeretnél lenni, mint aminek lenned kell. Ha *a hozott anyagból* valami mást próbálnál csinálni, mint amire való. Ha rájössz, hogy egy másvalaki életét éled, nem a sajátodét. Akármilyen hihetetlen, drága fiam, de ezt sokszor el fogod még követni. Mert fel kell mérned birodalmaid határait. És ez nem megy másként, mint hogy néha nekiütközöl láthatatlan korlátainak. Mert honnan is tudnád, hogy meddig terjed a „hozott anyag”, hogy mire való és mire nem? Néha fájni fog az ütközés és a kudarc, néha elkeseredve tapasztalod, hogy ez vagy az valamiért nem megy. Harcolj, hiszen e nélkül semmi sem érlelődhet meg benned. Figyeld meg a fák gyökérzetét és ágait: az élelemért és a fényért való küzdelem pantomimjátékának megindító, drámai szobrai. De ha úgy érzed, hogy valami nagyon nem megy, ne erőltesd – a gyökér is kitér a szikla elől. Ne gondold, hogy a beletörődés minden esetben gyávaság. Inkább a bölcsesség kezdete, amit nem adnak ingyen. Jusson csak eszedbe a híres protestáns ima:

„Istenem add, hogy amin változtatni tudok, azon változtassak. Hogy amin nem tudok változtatni, abba beletörődjek. De főleg add, Uram, hogy a kettőt egymástól meg tudjam különböztetni.”

MEGGYESI TAMÁS

9 771216 623000

**A MAGYAR SZEMLE BETŰRENDES
ÉS TEMATIKUS MUTATÓI, 2002**

Összeállította: Fáy Zoltán

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA

2002

- ÁCS Margit: Írói alkímia. Kényes kérdések Jókai Anna Napok című regényében – [augusztus] 127. p.
- ANDRÁS Sándor: A magyarság Európában, Európa a magyarságban – [április] 16. p.
- BALLA Bálint: Szorokin, a szeretet szociológusa – [június] 48. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. Miért jobban az egészségnek – [augusztus] 147. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: A rend(s)őre – [április] 144. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. A kockás halacska – [december] 108. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. A teljes élet – [október] 63. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Szerbhít – [február] 134. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Vitéz Eszter és az Isten – [június] 119. p.
- BEKE György: Kisebbségi léthelyzetek (Hornyik Miklós: Határsértés. Istar Kiadó, 2002) – [augusztus] 169. p.
- BICSKEI Zoltán: Miként élesszük újra a filmet? Röpirat a filmért – [október] 45. p.
- BRENNER János: Őszi szezon Berlinben – [február] 158. p.
- BRENNER János: Választások után – válaszok nélkül. Hangulatjelentés Berlinből – 2002 ősze a politikában és kultúrában – [december] 200. p.

- CZAKÓ Gábor: A humor, avagy az odája és a visszája – [augusztus] 112. p.
- CZAKÓ Gábor: A kör négyszögesítése – [április] 147. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: A rend(s)őre – [április] 144. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. A kockás halacska – [december] 108. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. A teljes élet – [október] 63. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Mi árt jobban az egészségnek – [augusztus] 147. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Szerbhit – [február] 134. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Vitéz Eszter és az Isten – [június] 119. p.
- ELIADE, Mircea: A szent és a profán (Részlet) – [augusztus] 150. p.
- ELIADE, Mircea: A szent és a profán (Részlet) – [június] 122. p.
- ERDŐDY Gábor: Behódolás vagy nemzeti önvédelem. Kossuth Lajos és az 1848. évi szeptemberi válság – [augusztus] 39. p.
- GÁLFALVI Zsolt: Globalizáció és kultúra – [december] 28. p.
- GÁSPÁR G. János: „Bal, jobb, bal!”, avagy a választások éve után – [december] 190. p.
- GÁSPÁR G. János: A kampány-kormány száz napja – [október] 208. p.
- GÁSPÁR G. János: Ferdeségek, ferdítések – [április] 190. p.
- GÁSPÁR G. János: Mire ad választ a választás? Kánikulai tűnődések – [augusztus] 199. p.
- GÁSPÁR G. János: Polgári kormányzás, polgárosodó ország – [február] 180. p.

- GÁSPÁR G. János: Választás után – [június] 157. p.
- GERENCSÉR Rita: Kortárs zene a Pesti Vigadóban. Mini-Fesztivál 2002 – [február] 164. p.
- G. FODOR Gábor: „Politikai szecesszió” – a „kivonulás politikája”. Méray-Horváth Károly „alkalmazott politikatudománya” – [augusztus] 66. p.
- GRANASZTÓI György: Sztálin és a titokzatos élet (Kun Miklós: Az ismeretlen Sztálin. Bp., PolgART, 2002) – [június] 125. p.
- GRANASZTÓI György: Zsidókérdés? A lelkiismeret fájdalma vagy a harc eszköze? – [december] 35. p.
- GRÓH Gáspár: A világ mint szabadság és végzet (Szilágyi István: Hollóidő. Bp., Magvető, 2001) – [április] 157. p.
- GRÓH Gáspár: Korok és pörök (Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő. Nap Kiadó, Budapest, 2002.) – [december] 173. p.
- GRÓH Gáspár: Nemzetállam vagy polgári elvek (Mirosław Kusy: A magyarkérdés Szlovákiában. Pozsony, Kalligram, 2002.) – [október] 167. p.
- GRÓH Gáspár: Özönvizek között – [június] 3. p.
- GYÖKÖSSY Endre: Isten elfelejtett nyelve, az álom – [december] 156. p.
- GYULAI György: Országgyűlési választások Közép-Kélet-Európában I. – [augusztus] 210. p.
- GYULAI György: Országgyűlési választások Közép-Kélet-Európában II. – [október] 215. p.
- HAAS György: A Felvidék és a párizsi békerendszer II. – [február] 62. p.
- HAMVAS Béla: 1956. Patmosz I, Interview – [október] 146. p.
- HAMVAS Béla: Levél V. J.-hez – [február] 137. p.

HELTAI Gyöngyi: A Fáklyaláng Erdélyben. Magyar témák, motívumok a romániai magyar színpadokon az ötvenes években – [december] 123. p.

HOPPÁL Mihály: A hagyományalapú társadalomról – [február] 33. p.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: Alkotmányos rend és gyakorlati bölcsesség. Edmund Burke és a brit konzervativizmus hagyatéka Molnár Attila Károly monográfiájában I. – [február] 95. p.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: Alkotmányos rend és gyakorlati bölcsesség. Edmund Burke és a brit konzervativizmus hagyatéka Molnár Attila Károly monográfiájában II. – [április] 78. p.

HORVÁTH János: A korszerű családi gazdaság – [december] 15 p.

HORVÁTH János: Hazatért Kiss Sándor (1918–1982) közéleti hagyatéka – [február] 20. p.

ISÉPY Tamás: Barankovics István emlékezete – [február] 17. p.

JOBBÁGYI Gábor: A néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja I. – [február] 73. p.

JOBBÁGYI Gábor: A néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja II. – [április] 51. p.

JOBBÁGYI Gábor: A néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja III. – [június] 66. p.

JOVÁNOVICS György: A művészi ábrázolás rejtett tartalékai. Veszelszky Béla képei a St. art Galériában – [december] 159. p.

KÁPOLNAI Iván: Kiutak a magyar népesedési tragédiából (Für Lajos: Magyar sors a Kárpát-medencében. Né-

- pesedésünk évszázadai 896–2000. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001) – [április] 174. p.
- KASZÁS Gábor: Árral szemben (Plein-air – Konkoly Gyula kiállítása. Múcsarnok 2001. december 12.–2002. január 13.) – [február] 161. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A Magyar Szemle tíz évéről – [december] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A megújulás ösztöne – [február] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A világhálón fönnakadva – [október] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Kereszteződések – [április] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Új magyar komédia. Balzac, Fitzgerald, Móricz – [augusztus] 3. p.
- KOVÁCS László, G.: Egy szemtanú visszanéz (Gratz Gusztáv: Magyarország a két világháború között. Osiris Kiadó, Budapest, 2001) – [február] 139. p.
- KÖRMENDY Zsuzsa: Alászállás a pokol köreibe. Feljegyzés a Terror Házából – [október] 122. p.
- KUBINSZKY Mihály: A bécsi Gasometer – [augusztus] 188. p.
- KUBINSZKY Mihály: Az Európa-udvar Komáromban – [december] 181. p.
- KUBINSZKY Mihály: Emlékezés Menyhárd Istvánra (1902–1969) – [október] 194. p.
- KUBINSZKY Mihály: Illeszkedés és teremtés. Jánossy György építész (1923–1998) (Jánossy György építőművész 1923–1998. Szerkesztő Ferkai András. 6 BT Kiadó, 2001) – [február] 176. p.
- KUBINSZKY Mihály: Száz éve született Breuer Marcel építész – [június] 152. p.
- KUBINSZKY Mihály: Tengerre, magyar – [április] 195. p.
- KULIN Ferenc: Szabálytalan recenzió – [augusztus] 6. p.
- KULIN György: Az időszerű Kossuth. Gondolatok Szabad György könyvéről – [október] 6. p.

- LÁSZLÓFFY Aladár: Berzsenyi – [június] 137. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Hogyan épül a szakadék (Pascal: Gondolatok. Pödör László fordítása. LAZI Kiadó Szeged, 2000) – [április] 154. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Olvasónapló. „Nedves tónak száraz partján...” (Neal Ascherson: A Fekete-tenger. Bp., Európa, 2000) – [október] 174. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Olvasónapló. A Davies-saga (Norman Davies: Európa története. Bp., Magvető, 2001) – [augusztus] 152. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Vitorla szélcsendben – [december] 145. p.
- MÁDL Ferenc: 1956, az európaiság és az Európai Unió – [december] 6. p.
- MÁDL Ferenc: A kommunizmus és a holokauszt áldozatairól – [február] 7. p.
- MEGGYESI Tamás: Parainesis – [december] 53. p.
- METZ Katalin: Bumfordi népiség és cizellált artisztikum. Magyar színházi körkép itthon és külföldön – [augusztus] 195. p.
- METZ Katalin: Regék és misztériumjáték – a valóságról – [február] 169. p.
- METZ Katalin: Színházavatás – Madách Tragédiája – [április] 184. p.
- METZ Katalin: Tavaszi színházi körkép – [június] 149. p.
- METZ Katalin: Utazás és zarándoklat – [október] 203. p.
- MOHÁS Lívia: A belső szilárdságról – [december] 85. p.
- MOHÁS Lívia: Műhelyelemzés (egy) szerelmi háromszögről – [április] 114. p.
- MOLNÁR Pál: Mindenkinek fizettünk. Háború, más eszközökkel (Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Kairosz, 2002) – [augusztus] 165. p.
- MÓRO CZ Zsolt: Ottlik és Ottlik III. A szabadság lépcsői – [február] 114. p.

- MÓSER Zoltán: Ki világot vet, szokást arat. A magyar parasztság tisztességtudó szokásairól (Luby Margit: A paraszti élet rendje. Bp., Nap Kiadó, 2002) – [október] 158. p.
- MÚJDRICZA Péter: Glóbuszdiagnosztika – [június] 142. p.
- NAGY Gáspár: Igazi könyves monumentum (Püski Sándor: Könyves sors – Magyar sors. Püski Kiadó, Budapest, 2002) – [augusztus] 159. p.
- NÉMETH Antal: Elfeledett évtized – [augusztus] 184. p.
- NÉMETH Attila: A kóros játékszenvedély mint pszichiátriai betegség – [április] 104. p.
- ORBÁN Viktor: Akinek a szava számított – [április] 7. p.
- PETRIK Béla: Bibó István és a Parasztpárt centruma I. – [október] 106. p.
- PETRIK Béla: Bibó István és a Parasztpárt centruma II. – [december] 110. p.
- PETRŐCZI Éva: Érzékiség és temperamentum (Elhangzott az Ernst Múzeumban 2002. május 9-én Futásfalvi Márton Piroska kiállításának megnyitójaként) – [augusztus] 180. p.
- ROCKENBAUER Zoltán: A magyarság felfedezője – [április] 13. p.
- ROCKENBAUER Zoltán: Furtwängler és a bölcsesség naitívása (Wilhelm Furtwängler: Zene és szó. Zenei és esztétikai írások; Diszkográfia. Főszerk.: Dán Károly. Bp., Q. E. D. Könyvkiadó, 2002.) – [október] 149. p.
- SCHLETT István: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868-ban – [február] 40. p.
- SKULTÉTY Csaba: Nagydobrony. Egy legenda kérdőjelekkel – [október] 86. p.

- SNEÉ Péter: Monológ kettesben (Bodor Ádám: A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Magvető, Budapest, 2001) – [április] 168. p.
- SOMODY Imre: Siker és felelősség (D. Veszelszky Sára beszélgetése) – [október] 27. p.
- STURM László: A meghasadt világ (Marsall László: Széketrec. Orpheusz Kiadó, 2002.) – [december] 168. p.
- STURM László: A szomorúság gyűlölete (Szabó Lőrinc: Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések. Bp. Osiris, 2001) – [június] 131. p.
- STURM László: Élet és mű egymásból táplálkozik (Szerb Antal: Naplójegyzetek 1914–1943. Bp., Magvető, 2001) – [február] 150. p.
- SZABADOS György: Búcsú Balogh Jánostól – [december] 205. p.
- SZABÓ A. Ferenc: Még egyszer Für Lajos könyvéről – [június] 174. p.
- SZEBENI Géza, M.: Az olasz rendszerváltozás és a hidegháború. 1943–1948 – [október] 66. p.
- SZEPESI Attila: A költő árnyéka – [december] 152. p.
- SZEPESI Attila: Aranyváros – [február] 125. p.
- SZEPESI Attila: Monstrumok. Németh Géza képeiről – [október] 184. p.
- SZEPESI Attila: Quodlibet. Két Drezda – [április] 94. p.
- SZEPESI Attila: Táncokkal tele teátrum – [június] 104. p.
- TAXNER-TÓTH Ernő: Egy emlékirat időszerű tanulságai – [augusztus] 23. p.
- TÍMÁR Sándor: Sartre évszázada? Politikai arckép – [október] 93. p.
- TÓTH Klára: A csodák megtörténnek – [április] 181. p.
- TÓTH Klára: Az a nap – [december] 185. p.
- TÓTH Klára: Fél könyv Szabó Istvánról (Marx József: Sorok, filmek. Bp., Vince Kiadó, 2002.) – [október] 200. p.

TÓTH Klára: Hamvadó cigarettavég – [február] 173. p.
TÓTH Klára: Nyomok a szívben – [augusztus] 192. p.
TÓTH Klára: Széchenyi – démonai nélkül – [június] 144. p.
TÖRÖK Bálint: Az olaszországi küldetés – [augusztus]
91. p.

VÁRNAGY Ildikó: A tanárnő – [augusztus] 118. p.
VÁRNAGY Ildikó: Három hét Indiában – [június] 111. p.
VASS Csaba: Humángazdaság – [június] 27. p.
VESZELSZKY Sára, D.: Siker és felelősség. Egy mai mecénás: Somody Imre – [október] 27. p.
VITÁNYI Iván: Muharay Elemér élete és művei – [február] 27. p.
VUKOVICH György: Népesedési gondok Magyarországon és Európában – [június] 6. p.

ZACHAR Péter Krisztián: A megosztott kontinens egybe-
kovácsolása és az Európai Unió jövője. Magyar és német álláspontok – [február] 187. p.
ZACHAR Péter Krisztián: Új biztonságpolitikai környezetünk kihívásai – [június] 166. p.
ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése I. – [április] 28. p.
ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése II. – [június] 88. p.

A MAGYAR SZEMLE TEMATIKUS MUTATÓJA

2002

BESZÉLGETÉS, INTERJÚ

VESZELSZKY Sára, D.: Siker és felelősség. Egy mai mecénás: Somody Imre – [október] 27. p.

DEMOGRÁFIA

VUKOVICH György: Népesedési gondok Magyarországon és Európában – [június] 6. p.

EMLÉKEZÉS

HORVÁTH János: Hazatért Kiss Sándor (1918–1982) közéleti hagyatéka – [február] 20. p.

ISÉPY Tamás: Barankovics István emlékezete – [február] 17. p.

MÁDL Ferenc: 1956, az európaiság és az Európai Unió – [december] 6. p.

MÁDL Ferenc: A kommunizmus és a holokauszt áldozatairól – [február] 7. p.

ORBÁN Viktor: Akinek a szava számított – [április] 7. p.

ROCKENBAUER Zoltán: A magyarság felfedezője – [április] 13. p.

SZABADOS György: Búcsú Balogh Jánostól – [december] 205. p.

VITÁNYI Iván: Muharay Elemér élete és művei – [február] 27. p.

Esszé

- CZAKÓ Gábor: A humor, avagy az odája és a visszája – [augusztus] 112. p.
- CZAKÓ Gábor: A kör négyszögesítése – [április] 147. p.
- GÁLFALVI Zsolt: Globalizáció és kultúra – [december] 28. p.
- GRÓH Gáspár: Özönvizek között – [június] 3. p.
- HAMVAS Béla: 1956. Patmosz I., Interview – [október] 146. p.
- HAMVAS Béla: Levél V. J.-hez – [február] 137. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A Magyar Szemle tíz évéről – [december] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A megújulás ösztöne – [február] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A világhálón fönnakadva – [október] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Kereszteződések – [április] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Új magyar komédia. Balzac, Fitzgerald, Móricz – [augusztus] 3. p.
- MEGGYESI Tamás: Parainesis – [december] 53. p.
- SZEPESI Attila: Aranyváros – [február] 125. p.
- SZEPESI Attila: Quodlibet. Két Drezda – [április] 94. p.
- SZEPESI Attila: Táncokkal tele teátrum – [június] 104. p.
- VÁRNAGY Ildikó: A tanárnő – [augusztus] 118. p.

FILM

- BICSKEI Zoltán: Miként élészük újra a filmet? Röpirat a filmért – [október] 45. p.

GAZDASÁG

- HORVÁTH János: A korszerű családi gazdaság – [december] 15 p.
- VASS Csaba: Humángazdaság – [június] 27. p.

IRODALOM

- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: A rend(s)őre – [április] 144. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. A kockás halacska – [december] 108. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. A teljes élet – [október] 63. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Miért jobban az egészségnek – [augusztus] 147. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Szerbhit – [február] 134. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Vitéz Eszter és az Isten – [június] 119. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Vitorla szélcsendben – [december] 145. p.
- SZEPESI Attila: Aranyváros – [február] 125. p.
- SZEPESI Attila: Quodlibet. Két Drezda – [április] 94. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

- ÁCS Margit: Írói alkímia. Kényes kérdések Jókai Anna Napok című regényében – [augusztus] 127. p.
- ANDRÁS Sándor: A magyarság Európában, Európa a magyarságban – [április] 16. p.
- HELTAI Gyöngyi: A Fáklyaláng Erdélyben. Magyar témák, motívumok a romániai magyar színpadokon az ötvenes években – [december] 123. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Vitorla szélcsendben – [december] 145. p.
- MÓRO CZ Zsolt: Ottlik és Ottlik III. A szabadság lépcsői – [február] 114. P
- SZEPESI Attila: A költő árnyéka – [december] 152. p.

JOGTUDOMÁNY, JOGTÖRTÉNET

- SCHLETT István: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868-ban – [február] 40. p.

ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése I. –
[április] 28. p.

ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése II. –
[június] 88. p.

KISEBBSÉG

SCHLETT István: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868-ban – [február] 40. p.

KÖRKÉP (KRITIKA, RECENZIO, ISMERTETÉS, SZEMLE)

BELPOLITIKA

GÁSPÁR G. János: „Bal, jobb, bal!”, avagy a választások éve után – [december] 190. p.

GÁSPÁR G. János: A kampány-kormány száz napja – [október] 208. p.

GÁSPÁR G. János: Ferdeségek, ferdítések – [április] 190. p.

GÁSPÁR G. János: Mire ad választ a választás? Kánikulai tűnődések – [augusztus] 199. p.

GÁSPÁR G. János: Polgári kormányzás, polgárosodó ország – [február] 180. p.

GÁSPÁR G. János: Választás után – [június] 157. p.

ÉPÍTÉSZET

KUBINSZKY Mihály: A bécsi Gasometer – [augusztus] 188. p.

KUBINSZKY Mihály: Az Európa-udvar Komáromban – [december] 181. p.

KUBINSZKY Mihály: Emlékezés Menyhárd Istvánra (1902–1969) – [október] 194. p.

KUBINSZKY Mihály: Illeszkedés és teremtés. Jánossy György építész (1923–1998) (Jánossy György építőművész 1923–1998. Szerkesztő Ferkai András. 6 BT Kiadó, 2001) – [február] 176. p.

KUBINSZKY Mihály: Száz éve született Breuer Marcel építész – [június] 152. p.

FILM

TÓTH Klára: A csodák megtörténnek – [április] 181. p.

TÓTH Klára: Az a nap – [december] 185. p.

TÓTH Klára: Fél könyv Szabó Istvánról (Marx József: Sorok, filmek. Bp., Vince Kiadó, 2002.) – [október] 200. p.

TÓTH Klára: Hamvadó cigarettavég – [február] 173. p.

TÓTH Klára: Nyomok a szívben – [augusztus] 192. p.

TÓTH Klára: Széchenyi – démonai nélkül – [június] 144. p.

FILOZÓFIA

LÁSZLÓFFY Aladár: Hogyan épül a szakadék (Pascal: Gondolatok. Pödör László fordítása. LAZI Kiadó Szege, 2000) – [április] 154. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

GRÓH Gáspár: A világ mint szabadság és végzet (Szilágyi István: Hollóidő. Bp., Magvető, 2001) – [április] 157. p.

LÁSZLÓFFY Aladár: Berzsenyi – [június] 137. p.

SNEÉ Péter: Monológ kettesben (Bodor Ádám: A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Magvető, Budapest, 2001) – [április] 168. p.

STURM László: A meghasadt világ (Marsall László: Széketrec. Orpheusz Kiadó, 2002.) – [december] 168. p.

STURM László: A szomorúság gyűlölete (Szabó Lőrinc: Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések. Bp. Osiris, 2001) – [június] 131. p.

STURM László: Élet és mű egymásból táplálkozik (Szerb Antal: Naplójegyzetek 1914–1943. Bp., Magvető, 2001) – [február] 150. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET

- BRENNER János: Őszi szezón Berlinben – [február] 158. p.
- JOVÁNOVICS György: A művészi ábrázolás rejtett tartalékai. Veszelszky Béla képei a St. art Galériában – [december] 159. p.
- KASZÁS Gábor: Árral szemben (Plein-air – Konkoly Gyula kiállítása. Múcsarnok 2001. december 12.–2002. január 13.) – [február] 161. p.
- NÉMETH Antal: Elfeledett évtized – [augusztus] 184. p.
- PETRŐCZI Éva: Érzékiség és temperamentum (Elhangzott az Ernst Múzeumban 2002. május 9-én Futásfalvi Márton Piroska kiállításának megnyitójaként)– [augusztus] 180. p.
- SZEPESI Attila: Monstrumok. Németh Géza képeiről – [október] 184. p.

KISEBBSÉG

- BEKE György: Kisebbségi léthelyzetek (Hornyik Miklós: Határsértés. Istar Kiadó, 2002) – [augusztus] 169. p.
- GRÓH Gáspár: Nemzetállam vagy polgári elvek (Miroslaw Kusy: A magyarkérdés Szlovákiában. Pozsony, Kalligram, 2002.) – [október] 167. p.

KÖZLEKEDÉS

- KUBINSZKY Mihály: Tengerre, magyar – [április] 195. p.

KÜLPOLITIKA

- BRENNER János: Választások után – válaszok nélkül. Hangulatjelentés Berlinből – 2002 ősze a politikában és kultúrában – [december] 200. p.
- GYULAI György: Országgyűlési választások Közép-Kelet-Európában I. – [augusztus] 210. p.
- GYULAI György: Országgyűlési választások Közép-Kelet-Európában II. – [október] 215. p.

- MÚJDRICZA Péter: Glóbuszdiagnosztika – [június] 142. p.
 ZACHAR Péter Krisztián: A megosztott kontinens egybe-
 kovácsolása és az Európai Unió jövője. Magyar és né-
 met álláspontok – [február] 187. p.
 ZACHAR Péter Krisztián: Új biztonságpolitikai környeze-
 tünk kihívásai – [június] 166. p.

NÉPRAJZ

- MÓSER Zoltán: Ki világot vet, szokást arat. A magyar pa-
 rasztság tisztességtudó szokásairól (Luby Margit:
 A paraszti élet rendje. Bp., Nap Kiadó, 2002) – [októ-
 ber] 158. p.

SZÍNHÁZ

- METZ Katalin: Bumfordi népiség és cizellált artisztikum.
 Magyar színházi körkép itthon és külföldön – [augusz-
 tus] 195. p.
 METZ Katalin: Regék és misztériumjáték – a valóságról –
 [február] 169. p.
 METZ Katalin: Színházavatás – Madách Tragédiája – [áp-
 rilis] 184. p.
 METZ Katalin: Tavaszi színházi körkép – [június] 149. p.
 METZ Katalin: Utazás és zarándoklat – [október] 203. p.

TÖRTÉNELEM

- GRANASZTÓI György: Sztálin és a titokzatos élet (Kun
 Miklós: Az ismeretlen Sztálin. Bp., PolgART, 2002) –
 [június] 125. p.
 KÁPOLNAI Iván: Kiutak a magyar népesedési tragédiá-
 ból (Für Lajos: Magyar sors a Kárpát-medencében. Né-
 pesedésünk évszázadai 896–2000. Kairosz Kiadó, Bu-
 dapest, 2001) – [április] 174. p.
 KOVÁCS László, G.: Egy szemtanú visszanez (Gratz Gusztáv:
 Magyarország a két világháború között. Osiris Ki-
 adó, Budapest, 2001) – [február] 139. p.

- LÁSZLÓFFY Aladár: Olvasónapló. „Nedves tónak száraz partján...” (Neal Ascherson: A Fekete-tenger. Bp., Európa, 2000) – [október] 174. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Olvasónapló. A Davies-saga (Norman Davies: Európa története. Bp., Magvető, 2001) – [augusztus] 152. p.
- MOLNÁR Pál: Mindenkinek fizettünk. Háború, más eszközökkel (Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Kairosz, 2002) – [augusztus] 165. p.
- NAGY Gáspár: Igazi könyves monumentum (Püski Sándor: Könyves sors – Magyar sors. Püski Kiadó, Budapest, 2002) – [augusztus] 159. p.
- SZABÓ A. Ferenc: Még egyszer Für Lajos könyvéről – [június] 174. p.

ZENE

- GERENCSÉR Rita: Kortárs zene a Pesti Vigadóban. Minifesztivál 2002 – [február] 164. p.
- GRÓH Gáspár: Korok és pörök (Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő. Nap Kiadó, Budapest, 2002.) – [december] 173. p.
- ROCKENBAUER Zoltán: Furtwängler és a bölcsesség naivitása (Wilhelm Furtwängler: Zene és szó. Zenei és esztétikai írások; Diszkográfia. Főszerk.: Dán Károly. Bp., Q. E. D. Könyvkiadó, 2002.) – [október] 149. p.

LÉLEKTAN

- MOHÁS Livia: A belső szilárdságról – [december] 85. p.
- MOHÁS Livia: Műhelyelemzés (egy) szerelmi háromszögről – [április] 114. p.
- NÉMETH Attila: A kóros játékszenvedély mint pszichiátriai betegség – [április] 104. p.

NÉPRAJZ, KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

HOPPÁL Mihály: A hagyományalapú társadalomról – [február] 33. p.

POLITOLÓGIA

G. FODOR Gábor: „Politikai szecesszió” – a „kivonulás politikája”. Méray-Horváth Károly „alkalmazott politikatudománya” – [augusztus] 66. p.

GRANASZTÓI György: Zsidókérdés? A lelkiismeret fájdalma vagy a harc eszköze? – [december] 35. p.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: Alkotmányos rend és gyakorlati bölcsesség. Edmund Burke és a brit konzervatívizmus hagyatéka Molnár Attila Károly monográfiájában – [február] 95. p.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: Alkotmányos rend és gyakorlati bölcsesség. Edmund Burke és a brit konzervatívizmus hagyatéka Molnár Attila Károly monográfiájában II. – [április] 78. p.

KULIN Ferenc: Szabálytalan recenzió – [augusztus] 6. p.

PETRIK Béla: Bibó István és a Parasztpárt centruma I. – [október] 106. p.

PETRIK Béla: Bibó István és a Parasztpárt centruma II. – [december] 110. p.

TÍMÁR Sándor: Sartre évszázada? Politikai arckép – [október] 93. p.

SZOCIOLÓGIA

BALLA Bálint: Szorokin, a szeretet szociológusa – [június] 48. p.

TÖRTÉNELEM

ERDŐDY Gábor: Behódolás vagy nemzeti önvédelem. Kossuth Lajos és az 1848. évi szeptemberi válság – [augusztus] 39. p.

- HAAS György: A Felvidék és a párizsi békerendszer II. – [február] 62. p.
- JOBBÁGYI Gábor: A néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja I. – [február] 73. p.
- JOBBÁGYI Gábor: A néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja. II. – [április] 51. p.
- JOBBÁGYI Gábor: A néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja III. – [június] 66. p.
- KÖRMENDY Zsuzsa: Alászállás a pokol köreibe. Feljegyzés a Terror Házából – [október] 122. p.
- KULIN György: Az időszerű Kossuth. Gondolatok Szabad György könyvéről – [október] 6. p.
- SCHLETT István: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868-ban – [február] 40. p.
- SKULTÉTY Csaba: Nagydobrony. Egy legenda kérdőjelekkel – [október] 86. p.
- SZEBENI Géza, M.: Az olasz rendszerváltozás és a hidegháború. 1943–1948 – [október] 66. p.
- TAXNER-TÓTH Ernő: Egy emlékirat időszerű tanulságai – [augusztus] 23. p.
- TÖRÖK Bálint: Az olaszországi küldetés – [augusztus] 91. p.

ÚTIRAJZ

- VÁRNAGY Ildikó: Három hét Indiában – [június] 111. p.

VALLÁS

- ELIADE, Mircea: A szent és a profán – [június] 122. p.
- ELIADE, Mircea: A szent és a profán (Részlet) – [augusztus] 150. p.
- GYÖKÖSSY Endre: Isten elfelejtett nyelve, az álom – [december] 156. p.

A MAGYAR SZEMLE ILLUSZTRÁCIÓI

2002

- BÁN Béla: Férfifej (1943) – [augusztus] 121. p.
BANA Ferenc: A teljes élet – [október] 6. p.
BANGA Ferenc: A kockás halacska – [december] 109. p.
BANGA Ferenc: A rend(s)őre – [április] 145. p.
BANGA Ferenc: Mi árt jobban az egészségnek? – [augusztus] 148. p.
BANGA Ferenc: Szerbhít – [február] 135. p.
BANGA Ferenc: Vitéz Eszter és az Isten – [június] 120. p.
BENCZE László: Öregasszony (1948) – [augusztus] 19. p.
CZENE Béla: Fürdő nők (1944) – [augusztus] 11. p.
FORGÁCS-HANN Erzsébet: Férfiarcmás (Gegesi Kiss Pál) (1945 körül) – [augusztus] 131. p.
FUTÁSFALVI MÁRTON Piroska: Béresházak (1935 körül) – [augusztus] 203. p.
FUTÁSFALVI MÁRTON Piroska: Halas csendélet (1930 körül) – [augusztus] 170. p.
FUTÁSFALVI MÁRTON Piroska: Két akt macskával (1931 körül) – [augusztus] 193. p.
FUTÁSFALVI MÁRTON Piroska: Kisörs (1932) – [augusztus] 185. p.
FUTÁSFALVI MÁRTON Piroska: Kőbánya (1940 körül) – [augusztus] 140. p.
FUTÁSFALVI MÁRTON Piroska: Tulipános csendélet (1932 körül) – [augusztus] 161. p.
GADÁNYI Jenő: Csendélet gyümölcsökkel (1940) – [augusztus] 70. p.

- HAJDÚ István: Kompozíció (1947 körül) – [augusztus] 108. p.
- HAJDÚ József felvétele: Jánossy György: A Gödöllői Agrártudományi Egyetem víztornya, 1955. Megyeri Barna réz szélkakasával – [február] 29. p.
- HAJDÚ József felvétele: Jánossy György: A víztorony nyugati kapuja Borsos Miklós bronz domborművével – [február] 49. p.
- HAJDÚ József felvétele: Jánossy György: Az ablakok ritmusa a Tóth Árpád sétány felől. Hajdú József felvétele – [február] 103. p.
- HAJNAL János: Önarckép (1947) – [augusztus] 53. p.
- HANTAI Simon: Jegyespár (1947) – [augusztus] 81. p.
- JÁNOSSY Ferenc: Cím nélkül (1946) – [augusztus] 101. p.
- JÁNOSSY György: A fantomhomlokzatok egyike – [február] 196. p.
- JÁNOSSY György: A Gödöllői Agrártudományi Egyetem víztornya, 1955. Megyeri Barna réz szélkakasával. Hajdú József felvétele. – [február] 29. p.
- JÁNOSSY György: A gödöllői víztorony üvegfa – [február] 13–14. p.
- JÁNOSSY György: A Nemzeti Színház esti képe a liget felől. Tervpályázat, 1965. (Monotípiá) – [február] 175. p.
- JÁNOSSY György: A Tóth Árpád sétányon álló ház udvara középkori falrészlettel. Lelkes László felvétele – [február] borító
- JÁNOSSY György: A Tóth Árpád sétányon álló lakóház oromfa. Hajdú József felvétele – [február] 85. p.
- JÁNOSSY György: A víztorony nyugati kapuja Borsos Miklós bronz domborművével. Hajdú József felvétele – [február] 49. p.
- JÁNOSSY György: Az ablakok ritmusa a Tóth Árpád sétány felől. Hajdú József felvétele – [február] 103. p.
- JÁNOSSY György: Kazincbarcikai kórház, 1962–69. A rendelőintézet felső szintjének folyosója – [február] 140. p.

- JÁNOSSY György: Kórház és rendelőintézet előre kihelyezett műtöblokkal és kiszolgáló épületekkel – [február] 159. p.
- JÁNOSSY György: Lakóház a Tóth Árpád sétányon, 1962–63. A meszelt nyerstégla fal kapcsolata a beton lábazattal – [február] 66–67. p.
- JÁNOSSY György: Udvari homlokzat az Úri utca 38. kapujából. Az előtérben középkori falmaradvány – [február] 121. p.
- KANDÓ Gyula, E.: Vörös fazék (1940) – [augusztus] 30. p.
- LELKES László felvétele: Jánoissy György: A Tóth Árpád sétányon álló ház udvara középkori falrészlettel. Lelkes László felvétele – [február] borító
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Ablak (1959 körül) – [december] 95. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Ádám és Éva (Szőnyegterv, 1929) – [december] 25. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Alvó nő (Veszelszky Béláné) (1960-as évek) – [december] 117. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Csendélet (1963) – [december] 131. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Férfiportré (Szabó Lajos, 1940 körül) – [december] 39. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Kunszt Györgyné portréja (1970) – [december] borító
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Küzdő Ádám (1976) – [december] 186. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Ornamentsterv III. (Kakas) (1957) – [december] 67. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Önarckép (1976) – [december] 167. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Önarckép I. (1974) – [december] 166. p.

- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Táj (1962) – [december] 147. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Veszelszky Eszter portréja (1953) – [december] 55. p.
- LUGOSI LUGO László reprodukciója: Veszelszky Béla: Veszelszky Sára portréja (1956–57) – [december] 82. p.
- MÁGORI VARGHA Béla: Falurészlet (1940) – [augusztus] 41. p.
- MENYHÁRD István: Ganz-Mávag, a Dízelhajtóműgyár tetőzete (1962) – [október] 199. p.
- MENYHÁRD István: Kelenföldi autóbuszgarázs (1940) – [október] 135. p.
- MENYHÁRD István: Székesfehérvári Könnyűfémű (1959) – [október] 165. p.
- MENYHÁRD István: Vasas Teniszcsarnok, Pasarét (1960) – [október] 180. p.
- NÉMETH Géza: Arizona I. (1995) – [október] 115. p.
- NÉMETH Géza: Arizona III. (1995) – [október] 135. p.
- NÉMETH Géza: Ikrek – [október] borító
- NÉMETH Géza: Madáridomár (1992) – [október] 49. p.
- NÉMETH Géza: Próféta (1993) – [október] 83. p.
- NÉMETH Géza: Repülés – [október] 33. p.
- NÉMETH Géza: Támadás (1992–93) – [október] 69. p.
- NÉMETH Géza: Torzó (1994) – [október] 99. p.
- NÉMETH Géza: Vihar (1987) – [október] 17. p.
- ROZSDA Endre: Önarckép (1945 körül) – [augusztus] 93. p.
- SZALAY Lajos: Rakodómunkás (1941) – [augusztus] borító
- SZIN György: Emlékezés (1940 körül) – [augusztus] 61. p.
- Tóth Ilona pere. A műhiba: a nyomozást elrendelő határozat Molnár József, Tóth Ilona és társai ügyében (1956. november 21.) hamisítás a koncepció szelemében: ekkor a gyilkosság még csak koncepcióban létezett. – [április] 31. p.

- Tóth Ilona pere. A Tóth Ilona és társai „bűnügy” vádirata (1957. Január 14.) – [április] 61. p.
- Tóth Ilona pere. A Tóth Ilona és társai büntetőügy nyilvános tárgyalásának jegyzőkönyve (1957. február 18.) – [április] 89. p.
- Tóth Ilona pere. Jegyzőkönyv a Tóth Ilona és társai büntetőper ítélethirdetéséből (1957. április 8.) – [április] 117. p.
- Tóth Ilona pere. Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv – [április] 149. p.
- Tóth Ilona pere. Tóth Ilona és Obersovszky Gyula az 1957. március 4-i nyilvános tárgyaláson – [április] 187. p.
- Tóth Ilona pere. Tóth Ilona kivégzéséről felvett jegyzőkönyv – [április] 165. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Bivalyok a Gangesz partján (fénykép) – [június] 176. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Cipők a templom előtt (fénykép) – [június] borító
- VÁRNAGY Ildikó: Hajnali Gangesz (fénykép) – [június] 169. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Jóni és lingam (Delhi Múzeum) (fénykép) – [június] 139. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Kilátás a hotelből (fénykép) – [június] 128. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Konyha (fénykép) – [június] 107. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Minimal art a Gangesz partján (fénykép) – [június] 93. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Ráma-ünnep (fénykép) – [június] 41. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Templom és szent tehén Kadjurahóban (fénykép) – [június] 23. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Templom Kadjurahóban (fénykép) – [június] 147. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Templomrenoválás (fénykép) – [június] 55. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Vasútállomás (fénykép) – [június] 155. p.

- VÁRNAGY Ildikó: Villanyoszlop (fénykép) – [június] 77. p.
Veszelszky Béla és Veszelszky Éva a gödörnél 1960 körül
– [december] 160. p.
- VESZELSZKY Béla: Ablak (1959 körül) – [december] 95. p.
- VESZELSZKY Béla: Ádám és Éva (Szőnyegterv, 1929) –
[december] 25. p.
- VESZELSZKY Béla: Alvó nő (Veszelszky Béláné) (1960-as
évek) – [december] 117. p.
- VESZELSZKY Béla: Csendélet (1963) – [december] 131. p.
- VESZELSZKY Béla: Férfiportré (Szabó Lajos, 1940 körül)
– [december] 39. p.
- VESZELSZKY Béla: Kunszt Györgyné portréja (1970) –
[december] borító
- VESZELSZKY Béla: Küzdő Ádám (1976) – [december]
186. p.
- VESZELSZKY Béla: Ornamensterv III. (Kakas) (1957) –
[december] 67. p.
- VESZELSZKY Béla: Önarckép (1976) – [december] 167. p.
- VESZELSZKY Béla: Önarckép I. (1974) – [december] 166. p.
- VESZELSZKY Béla: Táj (1962) – [december] 147. p.
- VESZELSZKY Béla: Veszelszky Eszter portréja (1953) –
[december] 55. p.
- VESZELSZKY Béla: Veszelszky Sára portréja (1956–57) –
[december] 82. p.
- VESZELSZKY Sára felvétele: Veszelszky Béla a Váradi ut-
cában, 1967. – [december] 13. p.